

La repressió política a Constantí durant l'etapa del Front Popular (1936-1939)

Josep Estivill Pérez

Resum: estudi de la repressió política a Constantí durant els anys de la Guerra Civil (1936-1939) contra les persones, empreses i organitzacions considerades contràries al règim republicà. Es documenta la destrucció dels objectes de l'Església; la detenció, judici, empresonament, desterrament i assassinat de persones; la incautació dels seus béns i la depuració dels treballadors públics. També es recullen episodis de vida en la clandestinitat, mostres de resistència i solidaritat entre veïns i exili.

Paraules clau: Constantí, repressió política, Guerra Civil (1936-1939), II República, revolució social, iconoclàstia, detenció, judici, empresonament, desterrament, assassinat, incautació, depuració, clandestinitat, resistència, solidaritat, exili.

Resumen: estudio de la represión política en Constantí durante los años de la Guerra Civil (1936-1939) contra las personas, empresas y organizaciones consideradas contrarias al régimen republicano. Se documenta la destrucción de los objetos de la Iglesia; la detención, juicio, encarcelamiento, destierro y asesinato de personas; la incautación de sus bienes y la depuración de los trabajadores públicos. También se recogen episodios de vida en la clandestinidad, muestras de resistencia y solidaridad entre vecinos y exilio.

Palabras clave: Constantí, represión política, Guerra Civil (1936-1939), II República, revolución social, iconoclastia, detención, juicio, encarcelamiento, destierro, asesinato, incautación, depuración, clandestinidad, resistencia, solidaridad, exilio.

INTRODUCCIÓ

El període comprès entre els anys 1934 i el primer semestre de 1936 va estar marcat per múltiples conflictes de caràcter social (crisi econòmica, problema de la terra, laïcització de les institucions, etc.) que, en bona mesura, van ser mal gestionats políticament. Els Fets d'Octubre de 1934, amb l'alçament del govern català i els ajuntaments d'esquerres contra el govern de la República, van marcar un punt d'inflexió en la polarització ideològica i una acumulació de ressentiments que ja no tindria aturador. Les eleccions de febrer del 1936, per exemple, que van portar al poder a la candidatura del Front Popular, van ser les més violentes en els dos-cents anys de cicle electoral a Espanya. El cop d'estat de juliol de 1936 s'imposà en unes províncies i fracassà en uns altres. El territori es dividí entre una zona lleial al govern de la República, en mans d'organitzacions d'esquerres, i una altra, en mans dels militars revoltats i les organitzacions de dretes que li donaren suport. En conseqüència, es produí una guerra civil. A totes dues zones hi hagué un afonament temporal de les estructures d'estat: a la zona rebel, fins que es construí un nou estat, d'ordre i tradicionalista. A la zona lleial, en canvi, es posà en marxa una revolució social. A Constantí, com a molts altres municipis de la rereguarda catalana, la revolució va suposar la repressió política contra aquelles persones i organitzacions considerades «desafectes al règim» republicà, per utilitzar la terminologia de l'època.

Analitzem en aquest article la complexitat del fenomen repressiu. Dediquem un primer punt a explicar com es van viure els esdeveniments del cop d'estat i a presentar els òrgans de govern local (Ajuntament i Comitè Antifeixista). Tots dos van formar-se amb representació dels partits polítics i sindicats d'esquerres, mentre els de dretes foren il·legalitzats i els seus dirigents perseguits. A continuació, tractem la repressió anticlerical adreçada a eliminar de l'espai públic els símbols de la religió catòlica. En un altre apartat relacionem les incautacions de béns mobles i immobles de les persones sospitoses de simpatitzar amb la causa rebel. La part central, però, són les actuacions contra les persones: detencions, empresonaments, judicis, desterraments i assassinats. Tractem també la depuració dels empleats públics. Recollim finalment, episodis de vida en la clandestinitat, formes de solidaritat entre veïns, resistència a la repressió i exili.

Analitzem el fenomen repressiu a partir de la cerca d'informació que hem portat a terme durant dos anys i que ens ha dut a consultar els fons de múltiples centres. L'Arxiu Municipal de Constantí ha estat imprescindible per conèixer l'actuació de les institucions locals. En segon lloc, ho han estat els nombrosos expedients judicials del període franquista, perquè en ells es jutjaven bona part dels episodis repressius comesos pel Front Popular. Ens referim a la documentació de la Causa

General, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques i els consells de guerra sumariíssims, plenament accessibles als investigadors des de fa uns anys a través d'Internet (<https://pares.cultura.gob.es/inicio.html>) encara pendents de ser estudiats exhaustivament. En tercer lloc, de gran importància han estat els escrits que algunes víctimes o familiars van escriure al cap dels anys per deixar testimoni de la persecució que havien patit. Són textos que, en general, tenien com a destinatari la mateixa família i aporten detalls i confidències de vida privada que mostren l'impacte dolorós de la violència sobre les persones. És del tot imprescindible en aquest punt donar les gràcies a algunes persones que ens han facilitat l'accés a alguns d'aquests textos, com Fàtima Torrents, Anna Maria Giné, Joan Salvat, Ramon Torrens i Manuel Castro. També, a la Parròquia de Constantí, en la persona del seu rector, Mn. Joan Antoni López Díaz-Cano, per autoritzar-nos l'accés a l'Arxiu Parroquial, i a la Sra. Carmiña per acompanyar-nos-hi pacientment. En el capítol d'agraïments també volem destacar l'atenció que ens ha dispensat el personal dels següents arxius i biblioteques: Secció Local de la Biblioteca Pública de Tarragona, Arxiu de l'Audiència Provincial de Tarragona, Arxiu Nacional de Catalunya, Archivo del Tribunal Militar Territorial de Barcelona i Archivo General de la Administración d'Alcalá de Henares. Agraïment especial a l'amabilitat i el tracte per part dels treballadors de l'Arxiu Històric de Tarragona.

Algunes obres bibliogràfiques han estat en la base o estímul del present treball. En primer lloc, l'article de Montserrat Duch i Anna Maria Giné «Constantí durant la Guerra Civil», publicat al número tres de la miscel·lània dels *Estudis de Constantí* (1987), coincidint amb el cinquantè aniversari de l'inici del conflicte. En ell hi ha una valuosa repassada general del que va suposar aquest període tan convuls en l'esdevenir del poble. En particular, s'hi fa referència al drama dels assassinats, però deixant encara moltes incògnites obertes sobre les circumstàncies en què van produir-se. Anys més tard, Àlex Cervelló Salvadó va recollir a l'article «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a Constantí» (*Estudis de Constantí*, 22, 2006), la relació de les persones mortes violentament per raó de la guerra, ja fos al camp de batalla, en la repressió política d'una banda i l'altra, en la deportació al camp nazi de Mauthausen o per culpa dels bombardejos. És rellevant perquè equipara totes les víctimes mortals, sense distincions. Una víctima no ho és menys, perquè hagi mort en el camp de batalla o repressaliada pels uns o pels altres. També han estat importants els treballs de l'infatigable investigador Francesc Basco, en els quals denuncia la cruesa de la repressió a la rereguarda republicana, amb alguns esments referits a les víctimes constantinenques.

En aquest treball no esgotem el tema, ni de bon tros. Falten per aclarir moltes qüestions, com el periple de les persones que van ser detingudes i empresonades en diferents centres. Falta també explorar el drama humà que va suposar per a les

famílies la pèrdua violenta dels seus éssers estimats i la por a la repressió política i a l'arbitrarietat amb què s'aplicà. Som conscients que dediquem la gairebé totalitat de l'article a recopilar els fets repressius i poc espai a analitzar les dades. De fons plana una gran pregunta: què va passar en tan poc temps, perquè els mateixos veïns que fins aleshores compartien espais de sociabilitat, com les excursions ciclistes, els partits de futbol o els balls de revetlla passessin ara a denunciar-se i a participar, d'una manera o altra, en la desaparició física i social de tantes persones, institucions i idees. També hem recollit, però, alguns significatius episodis de generositat i valentia: en els moments més foscos algunes mans van ser esteses i algunes vides foren salvades.

Aquest article s'enfoca en la repressió política a Constantí durant el període del Front Popular amb la voluntat d'aportar llum a un fet molt traumàtic de la nostra història. Hem intentat crear un marc de comprensió d'aquests anys, però sense ànim d'exhaustivitat. Queden molts fils per estirar, com diem, molta informació i documentació per recuperar i aspectes per analitzar. Esperem en futures col·laboracions ampliar la informació aquí recollida i corregir els possibles errors comesos. Animem també les persones que llegeixin aquesta contribució a aportar el seu granet de sorra al coneixement d'aquest període, perquè, per modesta que sigui, qualsevol aportació serà ben rebuda. Com diuen a la Viquipèdia: un millor que zero.

ELS DIES DEL COP D'ESTAT

La matinada del dissabte 18 de juliol de 1936, la Comandància Militar de Tarragona va rebre un telegrama informant que s'havia produït una sublevació de les tropes africanes. Alguns oficials partidaris es desplaçaren a Barcelona per obtenir dades precises i rebre instruccions. Foren informats que la guarnició d'aquella ciutat es rebel·laria la matinada següent i que la de Tarragona s'hi havia d'afegir. L'endemà, però, quan es produí efectivament la sublevació de les tropes, el comandant del regiment de Tarragona, el coronel Ángel Martínez Peñalver, es mostrà indecís i no declarà l'estat de guerra. Esperava que s'aclarís la situació a la capital catalana, on s'estaven produint combats al carrer. Mentrestant, a Tarragona, uns tres-cents militants i simpatitzants de les organitzacions de dretes es dirigiren a les proximitats del Camp de Mart procedents de la ciutat i de municipis propers, com Valls, Reus, el Pla de Santa Maria, Constantí, el Morell, Solivella, Tortosa i Tivissa, esperant amb impaciència les resolucions militars, per si calia donar suport en cas que les tropes locals s'afegissin a la revolta. Els rebels de Barcelona foren esclafats i els simpatitzants de Tarragona tornaren a

casa o es quedaren a la ciutat mateixa. Alguns d'ells serien detinguts per la policia o pels comitès revolucionaris i, més endavant, afusellats.¹

Aquell cap de setmana va ser de neguit i expectació. A Constantí la gent estava pendent de les novetats que feia arribar la premsa, tenint ben present que l'abast de la sublevació encara no estava clar. La família de Macià Martorell, per exemple, escoltà les notícies que arribaven a la petita ràdio de què disposaven. A casa, visites, trobades i reunions amb els seus amics de partit i comentaris de tota mena.² Durant aquestes hores d'incertesa, alguns joves es passejaren pel poble fent exhibició de simpatia pels sublevats. Un d'ells, Agustí Solé Grau, va saludar a alguns veïns amb el braç en alt, a l'estil feixista, i, juntament amb tres companys, seria posteriorment jutjat per mostrar públicament en aquest moment el seu suport envers l'alçament militar. De totes maneres, tal com establí posteriorment un informe franquista, tret de casos puntuals com el descrit, el suport a Constantí a la causa dels rebels va ser nul.³

La reacció al cop d'estat va fer que al poble, com arreu del territori, les organitzacions d'esquerra requisessin armes, patrullessin armades pel carrer i muntessin guàrdies de control.⁴ També es van posar en marxa controls a les entrades i sortides del municipi i, en general, es restringí la mobilitat de la població, una mesura que ja es mantindria durant tota la guerra. D'aquells primers moments d'incertesa tenim el testimoni viu que deixà escrit, cinquanta anys després, Lola Solé, filla del conseller de dretes a l'Ajuntament, Joan Solé. Comenta que son pare i les tres filles, tement patir represàlies, intentaren fugir, però no els va ser possible:

En declarar-se la guerra teníem la maquinària de batre treballant a la Canonja, per això el dia 22 de juliol, que estaven cremant l'església i tot el poble (de Constantí) bullia, algú va venir a casa avisant-nos que sobretot Joan (el papa) marxés, que s'amagués, que anirien a per ell; per això, aquella mateixa nit ens va agafar a les meves germanes i a mi i sense res marxàrem cap a la Canonja a peu. Allí creia el papa que els molts amics que hi tenia de moment salvarien el cop. Però resulta que a la sortida del poble hi havia guàrdia. Ens donaren '¡l'alto!' i ens registraren. Ens palpaven per tot arreu i ens varen fer entornar. Un d'aquells xicots era el de ca Ramon, els altres no els vàrem conèixer.⁵

---

1. Jordi Piqué Padró: *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998, p. 23-37. Salvador Caamaño Morado: *Tarragona, 1936. Terror en la retaguardia*. Silva editorial, Tarragona 2022, p. 31-32.

2. Martorell Ferran, Pere: «Macià Martorell. L'últim alcalde republicà de Constantí a Mauthausen», *Estudis de Constantí*, 20, 2004, p. 51.

3. Qüestionari del comandant del puesto de la Guàrdia Civil a Constantí, 31-12-1940. Archivo Histórico Nacional (AHN). Causa General (CG), lligall (lilig.) 1.447, expedient (exp.) 20, documents (doc.) 16-18.

4. Informes de la Jefatura Local de Constantí de Falange sobre Joan Ferré Folch, Macià Martorell Martí i Albert Piñol Magriñá, de febrer de 1940. Arxiu Històric de Tarragona (AHT). Tribunal de Responsabilitats Polítiques (TRP), caixa 25-26, exp. 1891, doc. 303, 435 i 928.

5. Lola Solé, vda. de Cintet Plana, manuscrit sense títol, mida A4, 23 p., sense data, però per referències en el text, de cap a l'any 2000. En endavant el manuscrit serà citat com «Algunes vegades...», atès que són les primeres paraules. Agraïxo a Fàtima Torrents l'accés al document.

A la Canonja, efectivament, la mobilitat havia quedat restringida pels controls armats. Tal com comenta un altre testimoni, el canongí Joan Llop Bofarull, tots els camins cap al poble estaven tancats amb fardells de palla i controlats pels del Comitè Antifeixista, que impedièn qualsevol entrada i sortida, sense autorització escrita o salconduit.⁶

Començava per a la família Solé una etapa fosca de persecució política a mans de les institucions republicanes. Començava per a moltes persones considerades genèricament desafectes al règim una repressió que va acabar amb desenes de detinguts i empresonats, la depuració dels treballadors públics, la destrucció dels objectes de l'església, la incautacions de béns i, sobretot, nombrosos assassinats al marge de la llei.

LES INSTITUCIONS LOCALS

Tornant als esdeveniments dels primers dies després del cop d'estat, la victòria de les organitzacions sindicals obreres a Barcelona en el seu enfrontament contra els militars rebels va posar en marxa una revolució, que anà acompanyada de la paralització parcial i temporal de les institucions republicanes. El 21 de juliol es creà el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya, a iniciativa del president Companys, amb la finalitat d'organitzar els cossos armats de milicians que sortiren cap al front d'Aragó, mentre arreu del territori es crearen uns comitès antifeixistes locals, que esdevingueren en aquest moment òrgans de poder real. Aquests comitès es dedicaren a organitzar les milícies per combatre al front, muntar patrulles de control a la rereguarda, gestionar l'economia i incautar la propietat dels elements de dretes.⁷ A Constantí, el Comitè Antifeixista es constituí el divendres 24 de juliol amb una composició formada per representants designats pels partits i sindicats d'esquerres i del mateix ajuntament: president, Pau Gil Rivalent, en representació de l'Ajuntament; secretari, Josep Espanyol Güell, en representació d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC); tresorer, Josep Torrens Martorell, també d'ERC i, finalment, Pere Bergadà Sans i Antoni Grau Martorell, en representació de la Unió General dels Treballadors (UGT). Aquesta primera sessió de constitució tingué lloc sota la presidència de l'alcalde, Joan Fortuny, la qual cosa semblava evidenciar que el comitè era una prolongació, en certa manera, de l'Ajuntament (a la resta de sessions, l'alcalde no hi va ser

---

6. Juan Borràs Llop: *Una guerra a les nostres vides. Biografia d'un poble a la Catalunya rural. La Canonja 1936-1939*. Centre d'Estudis canongins Ponç de Castellví, Tarragona 2006, p. 200.

7. J. Piqué: *La crisi...*, p. 39 i ss.

present, aparentment).⁸ El llibre d'actes registra entre el 24 de juliol i l'11 d'agost la celebració de deu sessions. El ritme fou frenètic: una sessió, com qui diu, cada dos dies. És possible que a partir de mitjan agost, deixés de reunir-se o potser ho va continuar fent, però sense aixecar l'acta. Les sessions se celebraren a l'antiga abadia o casa parroquial, al carrer Major, que aleshores havia estat ocupada. Els assumptes tractats són sobretot les incautacions de béns i la seva explotació econòmica.⁹

Mentrestant, l'Ajuntament de Constantí continuà com a institució legal, encara que sense celebrar, aparentment, sessions plenàries, ni deixar constància escrita de les actuacions d'aquestes primeres setmanes, tal com evidencia el buit en les inscripcions dels llibres de registre en general, com els de la correspondència o la comptabilitat. El plenari, però, va celebrar una sessió extraordinària el 31 de juliol per tal de donar compliment al decret del president de la Generalitat del dia 22, que ordenava el cessament dels consellers dels partits no afectes al Front Popular i la seva substitució per representants dels partits d'esquerra. En conseqüència, quedaren separats del càrrec els consellers Isidre Grau Bofarull, Joan Solé Solé i Josep M. Ferré Ferré i ocuparen el seu lloc Joan Martí Rovira, Joan Folc Blai i Pere Novell Plana. És fàcil imaginar l'excitació general que devia regnar en aquest moment, amb la revolució en marxa, perquè segons el nou secretari, Ramon Falcó, els consellers donaren «tots, vives protestes d'afecció al Règim, blasmant la revolta feixista» i de passada, declararen l'anterior secretari, Pedro Muñoz, persona desafecta al règim.¹⁰ El consistori durà tan sols dos mesos i mig i no deixà gaire constància dels acords de govern, perquè entre les dues sessions de constitució, l'entrant i la sortint, tan sols es va celebrar una altra sessió entremig, corresponent al 27 d'agost.

---

8. Actes del Comitè Antifeixista de Constantí. Arxiu Municipal de Constantí (AMCO), 1/g/1936. Si no s'indica una altra referència, tota la documentació citada procedeix del fons de l'Ajuntament de Constantí.

9. AMCO, 1/g/1936. La sessió de l'11 d'agost està transcrita, però no signada pels seus membres, que l'haurien d'haver signat a la sessió següent, prevista pel 20 d'agost, com resa un encapçalament de sessió que quedà sense completar. Comenta Jordi Piqué que Constantí seria l'únic municipi del Tarragonès que conserva les actes del Comitè Antifeixista. J. Piqué: *La crisi...*, p. 19. No sabem del cert quan deixà de funcionar el comitè de Constantí, encara que generà documents fins al 8 d'octubre de 1936, per bé que els darrers ja no anaven signats.

10. Acta del Ple, 31-7-1936. AMCO, sig. 1/g/1936. El decret del 22 de juliol de 1936 va ser publicat al *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya (BOGC)*, 206, 24-07-1936, p. 673-674.

QUADRE 1: COMPOSICIÓ DE L'AJUNTAMENT DE CONSTANTÍ,
DEL 31 DE JULIOL DE 1936 A 16 D'OCTUBRE DE 1936

Alcalde	Joan Fortuny Magriñá (ERC)
Conseller	Pau Gil Rivalt (UGT)
Conseller	Josep Maria Guinovart
Conseller	Josep Español Güell (ERC)
Conseller	Antoni Magriñá Font
Conseller	Lluís Gil Coll
Conseller	Joan Martí Rovira
Conseller	Joan Folc Blai
Conseller	Pere Novell Plana

Font: Llibre d'actes de l'Ajuntament de Constantí. Font: AMCO, 1/g/1936.

El 9 d'octubre de 1936, el govern de la Generalitat va aprovar dos decrets per reestructurar la vida local, justificada en les circumstàncies extraordinàries que travessava el país, la persistència de la lluita que afectava els municipis i la necessitat de canalitzar els impulsos del nou ordre revolucionari. En conseqüència, es van dissoldre tots els comitès antifeixistes que, amb diferents noms i finalitats, s'havien constituït arran del cop d'estat i, a la vegada, es van formar consistoris amb representants directes dels partits polítics i sindicats en la mateixa proporció que integraven el Consell de la Generalitat de Catalunya. A Constantí, el nou consistori, convenientment organitzat en comissions, s'encarregaria de gestionar els proveïments, la defensa i l'assistència social; les incautacions, la cultura i l'agricultura; i el treball, les obres públiques i la hisenda. També prestà suport als milicians i soldats que anaren al camp de batalla i als refugiats que foren acollits al poble.¹¹

El 26 d'octubre de 1937 es conformà un nou consistori en aplicació d'un decret de la Generalitat que feia desaparèixer la representació del POUM, organització caiguda en desgràcia amb els seus dirigents sentts perseguits políticament, mentre que el PSUC ocupava els llocs de la UGT i quedava vacant la delegació d'Acció Catalana Republicana.¹²

11. *BOGC*, 285, 11-10-1936, p. 137-138. Acta del Ple, 16-10-1936. AMCO, sig. 1/g/1936.

12. *BOGC*, 283, 10-10-1937, p. 178. Acta del Ple, 26-10-1937. AMCO, 1/g/1937.

QUADRE 2: COMPOSICIÓ DE L'AJUNTAMENT DE CONSTANTÍ,
DEL 16 D'OCTUBRE DE 1936 A 26 D'OCTUBRE DE 1937

Alcalde	Joan Fortuny Magrinyà (ERC)	
Alcalde 2n	Pau Gil Rivalt (UGT)	Alcalde 3r del 17-12-1936 al 10-10-1937
Alcalde 3r	Josep Cerdà Cerdà) Rivalt (POUM)	Conseller del 17-12-1936 al 18-2-1937
Conseller	Josep Espanyol Güell (ERC)	
Conseller	Josep Torrens Martorell (ERC)	
Conseller	Lluís Espanyol Vallès	
Conseller	Agustí Torrell Gavaldà (Unió de Rabassaires)	
Conseller	Pere Novell Plana (CNT)	Alcalde 3r, a partir del 17-12-1936. Alcalde 2n a partir del 26-10-1937.
Conseller	Josep Garriga Sans (CNT)	A partir del 24-12-1936
Conseller	Joan Tomàs Roig (CNT)	A partir del 17-12-1936
Conseller	Ramon Salvadó Ferré (POUM)	A partir del 25-2-1937

QUADRE 2: COMPOSICIÓ DE L'AJUNTAMENT DE CONSTANTÍ,
DEL 26 D'OCTUBRE DE 1937 A GENER DE 1939

Alcalde	Joan Fortuny Magrinyà (ERC)	Fins a l'1 d'octubre de 1938)
Alcalde 2n	Pere Novell Plana (CNT)	Fins a l'1 d'octubre de 1938)
Alcalde 3r	Lluís Espanyol Vallès (PSUC)	Fins al 15 de maig de 1938)
Conseller	Josep Alasà Marsal (PSUC)	Fins al 15 de maig de 1938
Conseller	Corneli Roger Cabré (PSUC)	Alcalde 3r a partir del 22-5-1938 i fins al 18 d'octubre de 1938
Conseller	Josep Espanyol Güell (ERC)	Fins al 5 de juny de 1938
Conseller	Josep Torrens Martorell (ERC)	Fins al 5 de març de 1938
Conseller	Pau Tomàs Roig (CNT)	
Conseller	Josep Garriga Sans (CNT)	Fins al 26 de juny de 1938
Conseller	Agustí Torrell Gavaldà (UR)	
Conseller	Rafael Fortuny Magrinyà (PSUC)	A partir del 22-5-1938. Alcalde 3r a partir del 18 d'octubre de 1938
Conseller	Joan Roig Coll (PSUC)	A partir del 22-5-1938
Conseller	Macià Martorell Martí (ERC)	A partir de 5 de març de 1938. Alcalde des del 18 d'octubre de 1938
Conseller	Francesc Torres Masseras (ERC)	A partir del 5 de juny de 1938
Conseller	Juan Maduell Nutó (CNT)	A partir del 26 de juny de 1938
Conseller	Josep Jové Romans (ERC)	Des del 26 de juny de 1938
Conseller	Antoni Pinyol Magrinyà (CNT)	Des del 26 de juny de 1938

Font: Llibre d'actes de l'Ajuntament de Constantí. AMCO, 1/g/1937.

El 30 de desembre de 1937 el conseller Josep Espanyol presentà la dimissió, però el Ple no li acceptà per no venir avalada pel seu partit polític.¹³ A partir de març de 1938, començà el degoteig de substitucions de consellers afectats per la incorporació a files. L'alcalde mateix deixà el càrrec l'octubre de 1938 i fou substituït per Macià Martorell.

LA DESTRUCCIÓ DE LA SIMBOLOGIA CATÒLICA

Tornant als dies del cop d'estat, el dilluns i el dimarts següent, dies 20 i 21 de juliol, van esclatar aldarulls i crema de convents a Reus i Tarragona. El dimecres 22 ja es va produir a Constantí el saqueig de l'església parroquial. Aquell dia, una sèrie d'homes va irrompre a l'interior del temple amb la voluntat de destruir tots els signes de la religió catòlica. Van lligar el retaule Major amb llibants per la part superior i forçaren la seva caiguda endavant; el destrossaren i transportaren a fora, a la plaça de l'Església. Altres retaules de les capelles laterals, com els de la Mare de Déu del Roser, el de sant Cristòfor i el de Sant Isidre van córrer la mateixa sort. Els retaules, juntament amb els bancs, es van apilar a l'exterior davant de la façana principal, i els van prendre foc. Es tractava de peces de fusta vella, seca i policromada que, no cal ni dir, cremaren amb facilitat. Dues fotografies preses d'amagat per la família Torrents rere les finestres de cal Llorigó en deixen constància. La crema devia ser força similar a la produïda a altres municipis propers, com el de la Canonja, que coneixem amb detall gràcies al testimoni de la veïna Tecla Solé Guillemat:

Un dia, la data no la recordo, però era cap a finals de juliol del 36, a la tarda. Era durant la classe de confecció i com que feia molta calor, dues de les noies cosien assegudes al balcó. 'Mira –va dir una– van traient coses de l'Església'. De seguida vam deixar les labors de costura. Ens vam acostar i sense sortir, ens vam aplegar per veure el que passava: estaven traient cadires, reclinatoris, bancs... Era gent de fora del poble i alguns de la Canonja. Després van començar a treure imatges de sants i els van tirar a terra amuntegats. Els llençaven com si fossin sacs o soques. No ens apartàvem del balcó. No arribàvem a creure-ho, però miràvem amb por que ens poguéssim passar alguna cosa. Una dona, entrant i sortint de l'església, controlava i donava indicacions als que feien la feina. No fos cas que quedessin oblidades dintre imatges o objectes religiosos. Ens vam esgarrifar quan vam veure que hi posaven foc i tot allò començava a cremar. Els bancs que eren com calaixos estaven plens de ciris de cera que el foc fonia, fent que s'escampés pel replà. Al cap dels anys s'han dit moltes coses, com allò que abans de cremar les imatges, alguns haurien fet burla, ballant amb elles. Nosaltres, tot i estar molt a prop, no vam veure res d'allò. El que sí que recordo amb tristesa és quan van treure el Sant Crist, una imatge de mida natural, i el van llençar al foc. També recordo com algunes imatges, que devien ser de fusta, cremaven fins a convertir-se en brases que després es desmoronaven. No sortíem de la nostra sorpresa.¹⁴

---

13. Acta del Ple, 30-12-1937. AMCO, 1/g/1937.

14. J. Borràs: *Una guerra...*, p. 204-205.

A Constantí, també van ser destruïts el cancell de fusta de l'entrada principal de l'església i el seu orgue, del qual s'arrencaren els tubs i passejà la jovenalla pels carrers, fent-hi gresca. Més tard, a primers d'agost, tres de les quatre campanes del campanar foren llençades daltabaix. Es tractava de les campanes més noves, datades del 1908, amb un pes de 800, 274 i 162 kg. Una quarta, més antiga, del segle XVIII, no va ser afectada. Irònicament, uns mesos després, l'Ajuntament aprovaria instal·lar una campaneta al campanar per tocar els quarts.¹⁵ Al 27 d'agost de 1936 s'informà que havien enderrocat les capelletes religioses que hi havia en algunes façanes. Aleshores, com que les capelletes eren també punts de llum, alguns indrets van quedar foscos, en especial les fonts públiques, de manera que el consistori aprovà posar llums a les parets que ho necessitessin.¹⁶ Es diu que una sola imatge va sobreviure a la destrucció. La capelleta del carrer sant Vicenç desaparegué, però la imatge de sant Vicenç de Paül, fou guardada amb altres de particulars per la família Golorons, propietària de la casa on es trobava la capella. Aquestes imatges foren colgades en un terreny propietat de la mencionada família i un cop acabat l'enfrontament foren retornades als seus antics propietaris i la de sant Vicenç al seu lloc primitiu.¹⁷

Afegim encara que el 27 d'agost de 1936, l'Ajuntament va aprovar enderrocar les escales laterals de l'església, les que donen al carrer de les Creus, per considerar-les antiestètiques i perilloses per al trànsit pel carrer.¹⁸ Acabem aquest ampli recull de dades sobre la iconoclàstia revolucionària, recollint la notícia de la destrucció del viacrucis,¹⁹ i recordant que, unes setmanes abans de l'esclat de la guerra, el 2 de maig de 1936 ja s'havien tirat a terra les dues creus del cementiri (la que presidia l'entrada i la que estava a sobre de l'espadanya de l'oratori públic), així com la tàpia que separava la part dels creients de la destinada als infidels.²⁰

Alguns dels objectes de fusta es van portar a dues fàbriques, segurament del poble mateix, per fer-los servir de combustible. Diu Josep Cusiné Plana, peó de camins a l'Ajuntament: «[el alcalde] le ordenó que fuera a la Iglesia a extraer

---

15. Joaquim Claver: *Més sobre la parròquia Sant Feliu, màrtir, de Constantí*. Parròquia de Sant Feliu, Màrtir, Constantí. Tarragona 2016, p. 141, 159-160, 178, 198-199, 203, 206, 209. Acta del Ple de l'Ajuntament, 3-12-1936 i 14-1-1937. AMCO, 1/g/1936.

16. Acta del Ple, 27-8-1936. AMCO, 1/g/1936.

17. Maria Assumpta Cerdà i Sans, Elisenda-Montserrat Outeda i Recio, Josep Maria Roca i Pellicert i Josep M. Sabaté i Sans: «Les capelletes votives dels carrers de Constantí», *Estudis de Constantí*, 3, 1987, p. 21-22.

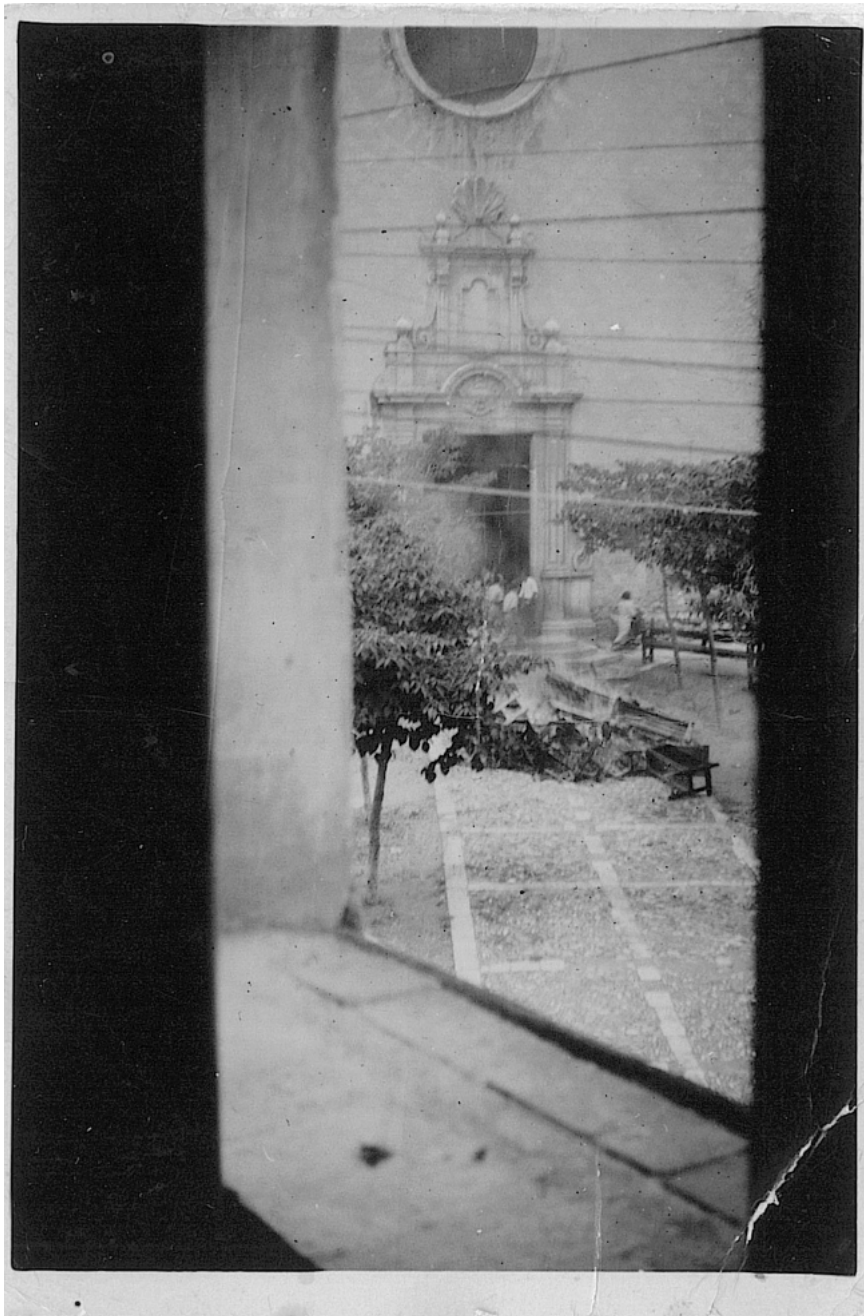
18. Acta del Ple, 27-8-1936. AMCO, 1/g/1936.

19. J. Claver: *Més sobre...*, p. 181.

20. J. Claver: *Més sobre...*, p. 315. Arran de la destrucció de la creu de l'entrada al Cementiri, alguns joves del poble, d'entre els quals, Josep Torrents Grau, pintaren aleshores una creu amb quitrà a la mateixa paret. Conversa amb els germans Torrents Martorell, 4-8-2025.

Dues instantànies de la crema d'objectes de l'Església Parroquial de Constantí el 22 de juliol de 1936. Cedides per Fàtima Torrents.

objetos religiosos y cargar en un camión y fué a descargar a una fábrica». Afegeix que aquesta feina la va fer amb un paleta afiliat a la UGT.²¹ Aquesta informació lliga amb l'aportada per Josep M. Sabaté sobre l'emblemàtica imatge de sant Feliu, que ocupava el nínxol central del retaule Major. Resulta que s'intentà cremar al forn de la fàbrica d'alcohol que existia a l'Avinguda Catalunya, però les dimensions impediren introduir-la a dins, encara que el cap i el braç quedaren afectats pel foc. Durant la revolta, aquesta imatge, coberta amb una borrasa, s'emprà com a banc per seure, ran de la paret de l'esmentada fàbrica d'alcohol.²²

Sembla que l'ordre de la crema dels objectes de l'església va ser donada directament des de l'Ajuntament, segons declaracions posteriors d'alguns participants. Ramon Grau, guarda rural en aquells moments, declarà a la Guàrdia Civil «que el Alcalde le dijo que tenía que ayudarle a extraer objetos de la Iglesia, para echarlos al fuego, que había sobre unos diez metros de la puerta una hoguera y que no sabe quien fué el primero que pegó el fuego y que había bastante gente alrededor, pero que no recuerda conocer a ninguno y que no fue más que uno de tantos de los que ayudó a extraer parte de los objetos».²³

Hem trobat alguna referència d'actituds de blasfèmia i escarni, cosa bastant probable si pensem en l'exaltació col·lectiva amb què es devia portar a terme el saqueig del temple: «De ideas izquierdistas, afiliado a la 'Esquerra', sindicado en la UGT. [Juan Tombes Lladó] Quemó personalmente objetos de la Iglesia, contándose entre ellos una imagen de la Purísima Concepción, a la que hizo toda clases de mofas antes de echarla al fuego».²⁴

No totes les obres i objectes del culte, però, foren destruïts. Alguns amb valor artístic o patrimonial serien posats per les autoritats locals a disposició de la Comissaria del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Tarragona i traslladats al museu d'aquesta ciutat.²⁵ Una relació dels objectes recollits va anar a parar a l'Oficina de Museus de Tarragona, que els va destinar al Museu Medieval i Modern (secció d'orfebreria) i va conservar i guardar a les oficines de Museus de Tarragona. Es tractava de cinc calzes, de plata, d'estil barroc; un copó de plata, estil barroc; quatre reliquiaries de plata; quatre reliquiaries de plata, d'estil barroc;

---

21. Certificat del secretari del Jutjat Governatiu Especial, 15 de juny de 1939. Archivo del Tribunal Militar Territorial Tercero, Barcelona, (ATMT3), ref. 28.225, doc. 4.

22. Testimoni de Josep M. Sabaté Sans, recollit per Joaquim Claver: *Més sobre...*, p. 230.

23. Certificat del secretari del Jutjat Governatiu Especial, 15 de juny de 1939. Archivo Territorial Militar, Barcelona. Consell de guerra contra Ramon Grau Vallès i quatre més, ref. 28.225, doc. 4.

24. Informe de Juan Tombes Lladó elaborat per la Jefatura Local de Constantí de la Falange, 28 d'abril de 1939. ATMT3, ref. 28.225, doc. 22.

25. Montserrat Duch i Anna Maria Giné: «Constantí durant la Guerra Civil», *Estudis de Constantí*, 3, 1987, p. 104. Sobre aquesta qüestió, Massó Carballido, Jaume: «Sobre el salvament del patrimoni artístic religiós de Constantí (1936-1939)». *Estudis de Constantí*, 17, 2001, p. 98.

una vera-creu; un crucifix de plata, gòtic; un crucifix de plata, d'estil renaixentista; un crucifix de coure, d'estil barroc. A més hi havia altres objectes de culte que no tenien un valor artístic i es van lliurar a la Conselleria de Finances de la Generalitat, secció de Recepció i Classificació de Metalls.²⁶

Val a dir que, poc abans de produir-se l'assalt a l'església i veient el que estava passant a altres municipis s'havia estès el rumor que el temple corria perill i aleshores una trentena de famílies s'havien endut a casa, preventivament, alguns objectes per tal de custodiar-los d'amagat. Es tractava d'imatges religioses, roba de la litúrgia i mobiliari de l'església. En particular, se salvaren de la destrucció les emblemàtiques obres de Josep M. Jujol: els bancs artísticament treballats, que van ser traslladats i guardats al magatzem de vi de la plaça del Castell, mentre que la cèlebre escultura de l'Anyell de Déu, juntament amb la bola on s'assenta, va ser amagada per Martí Vallès Plana en una masia. Era paleta i va agafar la figura del baptisteri i la va ficar en un sac penjat del coll, que va dur fins al maset de la família, a prop de l'actual benzineria de la carretera de circumval·lació, on va estar amagada fins que, acabada la guerra, la va retornar.²⁷ En alguna conversa amb veïns del poble, hem sentit a parlar que algunes d'aquestes imatges van ser amagades a les cases, amb perill, suposem, de les famílies que les custodiaven, ja que podien ser descobertes i represaliades. En tot cas, el 17 de setembre de 1936 una nota manuscrita d'uns acords que no duen encapçalament ni autoria, però que atribuïm al Comitè Antifeixista local, «ordena a tots els veïns que portin a les escoles les imatges i objectes de la iglesia i d'ús particular».²⁸ D'aquesta manera, entre l'enorme volum de documentació que generaren les incautacions s'hi aplegaren algunes notes amb la relació d'objectes de culte, tant de l'església com del convent de les monges. Així, per exemple, aquesta declaració de Joaquina Sans: «Tinc a casa [procedent] de la iglésia una imatge de san[t] Lluís. 4 Candaleros [sic]. 1 San[t] Cristo petit. 3 Sagres [?]. 4 trossos de candela de un alta[r] que yo cuidaba».²⁹

---

26. Francesc Basco Gracià. *500 templos devastados. Guerra Civil (1936-1939)*. Arquebisbat de Tarragona. Tomo I. Tarragona, Tarragonés, Baix Penedés. Barcelona: Editorial Escua, 2013, p. 328.

27. Conversa informal amb la seva neta, Maria Teresa Ferran Vallès, 24-4-2025. El mateix testimoni recollit per Joaquim Claver: *Més sobre...*, p. 168.

28. AMCO, Incautacions. 6/o/1936.

29. *Ibidem*.

Joaquima Sans
Finc a casa
de la iglesia
Un image de San
Luis,
4 candeleros
1 San Cristo petit
3 Sagres
y trosos de Candelas
de un alta que
yo cuidaba
Joaquima Sans

Nota dels objectes religiosos que Joaquina Sans tenia a casa seva (1936). Font: AMCO, 6/o/1936.

LES INCAUTACIONS DE BÉNS

Pel que respecta els béns de persones i organitzacions desafectes al règim, el Comitè Antifeixista va liderar en un primer moment la seva apropiació. Llegim al llibre d'actes del 31 de juliol: «en vista del caire que va prenent el moviment, seria necessari procedir a la incautació de les finques als propietaris de les quals hagin contribuït o simpatitzat amb l'actual moviment feixista, i les de tots aquells que no han observat amb llurs obrers o jornalers les disposicions reguladores del treball».³⁰ En aquell moment no hi havia un marc legal específic, però les primeres incautacions es van aprovar, a ritme frenètic, durant tot l'estiu i fins a finals d'any. No consten indicacions o criteris sobre l'afectació d'uns o altres propietaris i, amb tota seguretat, el criteri fou discrecional, en el sentit que no s'obrí cap

30. Acta del Comitè Antifeixista, 31-7-1936. AMCO, 2/g/1936. Curiosament, la reunió del Comitè Antifeixista i la del Ple de l'Ajuntament van coincidir el mateix dia, la mateixa hora –les 22 h– i el mateix espai –el saló de sessions de la casa consistorial–.

investigació o informació prèvia. Afectà, sobretot, grans propietaris. Sovint, forasters que no vivien al poble ni estaven en situació de defensar els seus interessos a causa de la violència política d'aquelles primeres setmanes, amb detencions i assassinats arreu del país.

La cobertura legal de les incautacions arribà una setmana després amb un decret del conseller de Justícia i Dret de la Generalitat de 5 d'agost de 1936, on es deia que els béns propietat de persones que haguessin participat o contribuït directament al moviment sediciós serien ocupats pel govern català, el qual els destinaria a obres i serveis d'utilitat i a satisfer les necessitats dels serveis públics a càrrec de la Generalitat. També deia que les empreses i entitats sospitoses del mateix serien dissoltes i llurs béns ocupats. Pel que respecta els béns de l'Església i de les ordes i congregacions religioses, els dedicarien d'una manera especial a obres de caràcter sindical i social, així com al compliment dels serveis administratius del govern. Finalment, els béns comunals i les cases parroquials passarien directament a ser de plena propietat dels ajuntaments. També indicava que les organitzacions sindicals obreres, juntament amb les corporacions públiques, podien demanar l'adjudicació d'un determinat immoble, sempre que la destinació tingués un caràcter cultural, social o sanitari. En tot cas, la resolució de les incautacions aniria a càrrec d'un comitè, del qual formarien part diversos consellers del govern català.³¹ Pocs dies després, s'amplià aquest decret amb un altre d'inclusió de les finques i explotacions agrícoles entre els béns ocupables, les quals havien quedat en certa manera oblidades a la primera norma.³² Encara que havia de ser el Comitè d'Apropiacions de la Generalitat el competent d'examinar les peticions d'adjudicació d'immobles, no es va rebre mai cap resolució seva ni tampoc de cap altra autoritat del govern, sinó que, almenys, en el cas constantinenc, l'impuls depengué en tot moment del Comitè Antifeixista i de l'Ajuntament, que van fer i desfer tant com van voler.

Com a derivada d'aquesta disposició es van emplenar, en un primer moment, actes d'apropiació de propietats i inventaris on es detallava el nom de la finca, la superfície, la classe del conreu, la maquinària agrícola i industrial existent, les mercaderies emmagatzemades, els caps de bestiar i aviram existents i el nombre de treballadors i jornal diari que percebien. A Constantí, les actes i els inventaris foren confeccionats per l'Ajuntament, tot i que les apropiacions les havia acordat el Comitè Antifeixista. Aquesta dualitat posava de manifest una concurrència de competències entre tots dos organismes, que s'acabaria resolent en favor del primer a partir del 17 d'octubre de 1936, quan es constituí al consistori una

---

31. Decret de 5 d'agost de 1936. *BOGC*, 220, 7-8-1936, p. 946.

32. Decret de 10 d'agost de 1936. *BOGC*, 227, 14-8-1936, p. 1.052.

comissió municipal d'incautacions, de la qual formaren part els consellers Pau Gil Rivalt (UGT) i Agustí Torrell (Unió de Rabassaires) i, des del 24 de desembre de 1936, sota el nom de Comissió Municipal d'Incautacions, Cultura i Agricultura, amb els mateixos dos consellers citats i la incorporació d'un tercer, l'anarquista Josep Garriga Sans.³³

Recollim tot seguit les nombrosíssimes actuacions efectuades. La nostra relació, tot i ser àmplia és segurament incompleta, perquè mai no es va portar cap registre o llistat sistemàtic i les dades les hem obtingut de múltiples fonts: els expedients municipals sobre les incautacions de les grans finques,³⁴ els llibres d'actes dels òrgans col·lectius de govern, el registre de la correspondència o les denúncies dels damnificats datades ja en període franquista. Tampoc coneixem l'abast real que pogué tenir l'anunci d'una ocupació: si s'efectuà realment, quin ús se li donà o quines persones se'n beneficiaren. De fet, hem comprovat que els documents oficials són incomplets; així, per exemple, la «Relació de les apropiacions efectuades per les organitzacions polítiques, sindicals, etc.» del 2 de desembre de 1936 no inclou el mas dels Frares o el de la Ferrerota que en altres documents municipals ja figuren com a confiscats en aquella data.

Comencem per la primera tongada d'incautacions que acordà el Comitè Antifeixista el 31 de juliol de 1936. A Àngela Pons s'incautà, per desafeció al règim, el Mas de l'Alemaný, de 100 jornals d'extensió i valorat en 75.000 pessetes. L'ús que es donà a la finca fou l'explotació agrària, posada sota la responsabilitat de Joan Alegret Vallès.³⁵ Entre d'altra documentació conservada, un extens inventari dona compte del mobiliari, atuellis i maquinària propietat del mas, mentre que una llibreta de caixa registra les diferents vendes de mercaderies que produïa l'explotació, com ara aviram, ous, garrofes, pèsols, vi agre i llenya. També es conserva la relació nominal dels jornals invertits del desembre de 1936 a febrer de 1938.³⁶

A Tomàs Pou de Foixà, resident a Barcelona i també per desafeció al règim, s'incautà el Mas de Ventura, una imponent hisenda d'entre 280 i 300 jornals d'extensió amb vinya, sembradura, oliveres, avellaners i arbres fruités; cinc carros,

---

33. Llibre d'actes del Comitè Antifeixista. AMCO, 2/g/1936. Incautacions. AMCO, 6/o/1936. Les actes d'apropiació no van datades, encara que probablement siguin redactades al mateix moment que els inventaris, que sí que estan datats, concretament en els dies 10 i 11 d'agost, i aquesta data correspon, curiosament, a la data de les dues darreres sessions que celebrà, aparentment, el Comitè Antifeixista local. La composició de les comissions municipals d'ocupacions apareix a les actes de les sessions dels mateixos dies.

34. Però aquests lligalls només es van obrir quan s'havia de portar el recompte dels jornals i, en general, el balanç comptable de les finques que passaven a ser explotades econòmicament.

35. Relació de les apropiacions efectuades per les organitzacions polítiques, sindicals, etc. (2-12-1936). AMCO, 6/o/1936. En aquella època el Mas de l'Alemaný apareix citat com a Mas de l'Amany.

36. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 109-110.

tres tractors, dues tartanes, un «cotxe de quatre rodes», una màquina de vapor, dues premses de vi i oli i dinou caps de bestiar, entre altres actius valuosos, cosa que permeté valorar-la econòmicament en 200.000 pessetes. La finca es destinaria a explotació agrària i es posaria sota la responsabilitat d'Ismael Gil Coll. Els beneficis es destinarien –s'especificava– a la instrucció pública. Sembla que s'hi va estar treballant fins a novembre de 1938.³⁷

A Pou de Foixà també li fou incautada la casa que tenia al carrer Major número 26, gairebé davant de l'Ajuntament. Es tractava de la casa rectoral o parroquial, de 200 m² de superfície i valorada en 10.000 pessetes. Allí vivien, abans de la guerra, el rector de la parròquia, mossèn Josep Aragonès, amb les seves dues germanes. La tarda del 30 de juliol, el Comitè Antifeixista s'incautà de la casa i dels bens mobles que contenia:

Aquest Comitè en compliment d'ordres superiors, ha acordat incautar-se d'aquesta Casa Rectoral, amb tots els atuells inherents a la mateixa, que no siguin de propietat particular i privada de V. I. considerant, per altra part, que'ls moments no són propicis per a que V. quedi a l'atzar de possibles conseqüències irreparables, s'ha acordat deixar-li habitar la casa en qüestió fins i tant que'l seu trasllat no ofereixi perill de cap mena. Com a compensació, aquest Comitè espera de V. de que s'abstindrà de treure res de la casa Rectoral, ja que en cas contrari seria jutjat amb el màxim rigor i sense contemplació de cap mena. Viviu molts anys.³⁸

El rector, però, s'amagà a la casa d'un particular i així aconseguí salvar la vida.³⁹ La casa rectoral, un cop ocupada per les forces revolucionàries, esdevindria el local propi del Comitè Antifeixista fins a la seva dissolució l'octubre de 1936 i durant alguns temps també acollí les sessions del Ple de l'Ajuntament fins a finals de 1936, quan raquest etornà a la casa consistorial, pel fet de tenir una major capacitat.⁴⁰ A la rectoria també s'hi instal·laren algunes oficines municipals, que no hem sabut identificar quines eren, i una botiga per vendre els queviures produïts a les finques municipalitzades. El 7 de gener de 1937 se cedí a la Joventut Nacionalista Republicana (ERC), perquè hi establís el seu local social «per a sos fins polítics, tota vegada que'ls demés partits i sindicals compten ja amb edifici propi per a llurs necessitats quals edificis els hi han estat cedits per l'Ajuntament o bé incautats directament pels mateixos».⁴¹ Aleshores, l'alcalde

---

37. Acta d'ocupació del Mas de Ventura. AMCO, 6/o/1936. «Relació detallada de les apropiacions de finques i explotacions agrícoles, portades a cap per aquest Municipi [...]. Mas de Ventura», 10-8-1936. AMCO, 6/o/1936. Comitè d'Apropiacions de la Generalitat de Catalunya: «Relació de les apropiacions efectuades per les organitzacions polítiques, sindicals, etc.», 2-12-1936. AMCO, 6/o/1936. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 110-111.

38. J. Claver: *Més sobre...*, p. 45.

39. Albert Solé: «La llei de responsabilitats polítiques a Constantí (1939-1945)», *Estudis de Constantí*, 33, 2017, p. 127.

40. Acta del Ple, 1-1-1937. AMCO, 1/g/1936.

41. Acta del Ple, 7-2-1937. AMCO, 1/g/1936.

publicà un edicte al taulell d'anuncis obrint un termini de trenta dies per «tal de que es puguin presentar contra l'acord esmentat les protestes i reclamacions que es creguin oportunes»,⁴² però no se'n va presentar cap; de manera que es va demanar al Departament de Finances l'alienació del citat immoble a favor de l'Ajuntament i la seva cessió gratuïta a l'entitat política de referència.⁴³ Al cap d'un mes, s'aprovà traslladar immediatament les oficines municipals que encara hi havia a la casa consistorial i cercar algun espai alternatiu per ubicar la tenda reguladora municipal.⁴⁴ Sembla que durant algun temps a la casa rectoral s'hi hauria habilitat alguna habitació o pis per a allotjar refugiats de guerra.

Continuant amb les incautacions, a Enric Ventosa Mitjans, resident a Tarragona, per desafecció al règim i per trobar-se en paratge desconegut, se li confiscà la finca i les edificacions del Mas de Sant Ramon, de 100 jornals i una valoració estimada de 125.000 pessetes. Segons l'inventari de béns, consta que aquesta finca no tenia cap maquinària agrícola, mercaderies emmagatzemades ni caps de bestiar o aviram. La finca funcionaria com a explotació agrària, amb Joan Valls d'encarregat i un nombre indeterminat de treballadors que podria oscil·lar entre els deu i els quinze. Els beneficis —es deia a l'acta— es destinarien a colònia escolar d'estiu, encara que mai no va tenir aquest ús educatiu.⁴⁵

A Joan Juncosa Barnís s'incautà la seva finca rústega, però no s'especifica quina és i no ho hem sabut aclarir.

En aquesta primera tanda, s'acordà també l'apropiació al metge Eusebi Vila Català del xalet del carrer Església Vella, número 1, amb la justificació de trobar-se en aquell moment deshabitat. L'acta especificava que es destinaria a habitació per a un mestre o mestressa nacional,⁴⁶ encara que un parell de setmanes després l'Ajuntament no tenia clar l'ús que li donaria.⁴⁷ En tot cas, aclaria que l'apropiació tenia un caràcter provisional i que es posava en coneixement de la Generalitat amb el prec que fos feta l'adjudicació de l'immoble a favor del municipi, per tal de destinar-lo definitivament a l'ús que s'hagués previst. A partir

---

42. Certificat de 16-1-1937. AMCO, 6/o/1936.

43. Instància de sol·licitud, 9-9-1937. No sabem per quina raó va transcórrer mig any des del venciment del termini d'un mes per presentar les al·legacions fins a la sol·licitud a la Generalitat. No consta resposta per part del conseller.

44. Acta del Ple, 4-3-1937. AMCO 1/g/1936.

45. Acta d'ocupació del Mas de sant Ramon (11-8-1936). AMCO, 6/o/1936. Relació de les apropiacions efectuades per les organitzacions polítiques, sindicals, etc., 2-12-1936. AMCO, 6/o/1936. En una nota manuscrita i sense data del lligall de les incautacions sembla figurar el mas de sant Ramon relacionat amb Ramon Pascual Lloret. AMCO, Incautacions, 6/o/1936. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 110, 112. Una empresa d'Enric Ventosa al carrer Prat de la Riba de Tarragona havia estat col·lectivitzada. *BOGC*, 6, 6-1-1936, p. 69.

46. Acta d'ocupació, 12-8-1936. AMCO, 6/o/1936.

47. Acta del Ple, 27-8-1936. AMCO, 1/g/1936.

d'aleshores, aquest assumpte inicià un llarg recorregut burocràtic que acabà en un no-res: el 8 d'octubre entrà pel registre del Departament d'Agricultura de la Generalitat i el 20 del mateix mes al Comitè d'Apropiacions on, aparentement, no tingué major incidència fins que l'any següent es derivà a la Comissió de Responsabilitats, també de la Generalitat, hereva de l'anterior organisme, que investigaria la situació política i judicial del metge Vila. D'entrada, va inscriure aquesta incautació al seu Inventari General d'Apropiacions amb el número 79 i va ordenar la retenció provisional de tots els béns del propietari, així com els saldos dels comptes bancaris o d'estalvi i els valors mobiliaris i altres efectes dipositats en establiments bancaris i institucions d'estalvi, o continguts en llurs caixes de seguretat.⁴⁸ Tot seguit, va demanar al Registre de la Propietat informació sobre el seu patrimoni immobiliari i, més endavant, a l'Audiència Territorial l'aclariment de si havia tingut alguna vinculació amb el moviment subversiu, però es va comprovar que no havia estat condemnat per cap dels Tribunals Especials ni Populars com a facciós o desafecte al règim.⁴⁹ Al final, la Comissió de Responsabilitats, més enllà de demanar papers, no va emetre cap resolució definitiva, ni va retornar l'habitatge al propietari. Suposem que el metge Vila no recuperaria el seu xalet fins després de la guerra.⁵⁰

Tornant a la primera tongada d'incautacions del 31 de juliol de 1936, l'església parroquial i la casa rectoral passarien a ser de plena propietat de l'Ajuntament, d'acord amb l'article tercer del decret del 5 d'agost ja citat més amunt. En el primer cas, es volia destinar l'edificació a magatzem general del Sindicat Agrícola «que en son dia es crei», «per a qual fi es procedirà a la neteja del local esmentat traient-se del mateix tots els signes que denotin el fi a que abans estava destinat».⁵¹ Aquesta acta no anava datada amb claredat ni estava signada ni tenia cap segell oficial, però hi ha una segona acta d'ocupació del mateix edifici, aquesta sí signada i datada, del 10 d'agost, d'identíc contingut que l'anterior llevat que ara especifica que l'ús a què es destinaria seria de «magatzem general dels fruits agrícoles del Sindicat, i prèvies les obres necessàries d'adaptació, a celler cooperatiu».⁵² Pel que respecta la casa rectoral es tractava de la casa de Pou de Foixà on vivia el rector i que ja hem comentat més amunt.

---

48. AHN. CG, llig. 210/1, doc. 64-65.

49. Comunicat de la Secretaria de Govern de l'Audiència Territorial de la Generalitat, 6-8-1937.

50. Expedient de determinació de responsabilitats econòmiques per concomitància amb el moviment subversiu de juliol proppassat contra Eusebi Vila Català. AHN. CG. Llig. 210 /1, doc. 62.

51. Acta d'ocupació de l'església parroquial. Sense data clara, encara que l'encapçalament indica el 31 de juliol de 1936, però el document no pot ser d'aquest dia sinó d'uns dies posteriors perquè l'imprès fa referència al decret del 5 d'agost, publicat el dia 7. Tampoc porta signatura, ni segell. Segurament és la còpia de resguard de l'original que es trametia a la Generalitat. AMCO, 6/o/1936. També, acta del Comitè Antifeixista, 31-7-1936. AMCO, 2/g/1936.

52. Acta d'ocupació de l'església parroquial, 10-8-1936.

La Sala Parroquial, per la seva banda, fou incautada el 5 d'agost de 1936. Valorada en 5.000 pessetes, es destinaria provisionalment a plaça del mercat i, ben aviat, a sala de teatre municipal. Fou escenari de mitings polítics, celebracions benèfiques i sala regular de cinema entre desembre de 1936 i gener de 1938.⁵³ A la Parròquia també li foren confiscats uns patis situats a l'entrada del carrer Major, sense número, en mal estat, que faria servir el Consell Municipal com a dipòsit de materials per a la construcció.⁵⁴

El 5 d'agost s'aprovà la incautació del local de la Societat El Casino, aleshores coneguda com a Caixa Rural de Crèdit, que seria ocupada el 12 del mateix mes i de la qual, per les seves incidències, en parlarem en un apartat específic.

L'11 d'agost s'incautà a Joan Gay Borràs, persona considerada desafecta al règim, el Mas de l'Apegalòs, de 180 jornals i una catorzena de treballadors dedicats a la vinya, oliverar, avellaner, fruita i verdures; sense maquinària existent i valorada en 60.000 pessetes. La finca fou arrendada en metàl·lic i el seu producte net es deia que es volia destinar al sosteniment de la colònia escolar d'estiu que s'instal·laria a la mateixa casa de camp.⁵⁵

El 27 d'agost de 1936 s'ocuparen les finques i la casa i el magatzem de ca Brunet, propietats de Joaquim Brunet Ferré, novament per desafecció al règim i estar en parador desconegut. Les finques tenien una extensió aproximada de 175 jornals i una valoració de 400.000 pessetes.⁵⁶ L'explotació agrària es posà sota la responsabilitat de Josep M. Guinovart Roig.⁵⁷ L'administració de la finca fou la de menys durada, ja que només es tenen anotacions documentals fins al maig de 1937. La casa, per la seva banda, tenia 633 m² construïts.⁵⁸ El 20 d'octubre de 1936 se cedí als paletes de la vila un dels patis per guardar col·lectivament les eines de treball, fent-hi les obres d'adaptació necessàries a càrrec seu.⁵⁹ El

---

53. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí durant...», p. 102-104.

54. Escrit del Jutjat Popular de Constantí al Jutjat de Tarragona, 21-9-1937, citat per F. Basco. *500 templos...*, p. 319-320.

55. Acta d'ocupació del Mas de l'Apegalòs, 11-8-1936. AMCO, 6/o/1936. Relació detallada... Mas de l'Apegalòs, 11-8-1936. AMCO, 6/o/1936.

56. Certificat del secretari del Comitè Antifeixista de Constantí de les finques incautades, 28-12-1936. AMCO, 6/o/1936.

57. Nota manuscrita, sense data. Expedient incautacions. AMCO, 6/o/1936.

58. La casa constava de planta baixa, dos pisos i unes golfes a una altra planta superior, que en el seu dia havien estat graners. Aquestes golfes s'obrien a l'exterior amb ulls de bou. Tenia tres grans portals d'arc de mig punt, amb els dos laterals més alts. En el seu moment, el de l'esquerra havia estat quadra. Els portals estaven dividits per donar llum als balcons de la planta intermèdia i estaven emmarcats en pedra. També hi havia un pati al darrere i un jardí de 1.200 m². La descripció procedeix d'un text mecanografiat de José M. Ferré Cillanueva, sense títol, datat de juny de 2014. Agraïxo la seva consulta a Manuel Castro.

59. Acta del Ple, 20-10-1936. AMCO, 1/g/1936.

29 de desembre de 1936 es llogà un espai del pati a la germandat La Previsora per col·locar-hi el cotxe fúnebre. L'11 de febrer de 1937 se cedí al Sindicat de Treballadors del Camp i Oficis Diversos, adscrit a la UGT, «destinada únicament als fins socials de l'esmentada entitat sindical».⁶⁰ José M. Ferré Cillanueva recordava, molts anys després, de son tiet Joaquim Brunet, que «Inmediatamente se apoderaron de todas sus fincas y de su casa, donde instalaron las oficinas de los Sindicatos marxistas» i que «Iniciados los trabajos agrícolas pensando obtener beneficios, pronto los abandonaron, dejando las fincas sin cultivar. Aunque les dio tiempo para destruir una magnífica bodega, situada frente a su casa, con grandes tinajas y numerosas cubas de roble americano, que fueron utilizadas como combustible para fuegos domésticos. Esta bodega no pudo ser reconstruida».⁶¹

El 28 d'agost de 1936 fou incautada al farmacèutic Francisco Roig Ferré el mas de la Closa, a l'inici de la carretera de la Pobla de Mafumet i un total de 21 finques, que abastaven 41 jornals de terra i, segons sembla, van ser lliurades a un comitè de control per a la seva explotació a profit dels mateixos treballadors. El 19 de novembre del mateix any, van córrer la mateixa sort la seva casa i la farmàcia, al carrer Major, número 20, valorada en 19.000 pessetes. En el seu cas no només se'l considerava desafecte al règim, sinó feixista. La farmàcia seria municipalitzada.⁶²

El 17 de setembre de 1936 es confiscà el magatzem d'Isidre Grau, així com el seu compte corrent i el d'Anton Gens. També la part de la finca del mas de Mascaró que pertanyia al terme de Constantí i la incautació del mas de Cavaller, d'acord amb el comitè del Morell. El mateix dia s'incautà a Manuel Castellví de Feliu, per desafecció al règim, la casa Castellví, a la plaça 14 d'Abril (actual plaça de l'Església), i la finca de Mas de Bosc, amb una valoració global de 90.000 pessetes. La finca es dedicà a explotació agrària.⁶³

El 28 de setembre de 1936 consta com incautat a Pere Caselles Tarrats el mas de Caselles, de 300 jornals d'extensió.⁶⁴

El 17 d'octubre de 1936 s'acorda per «absoluta unanimitat», tal com emfàticament s'indica a les actes del Ple, la incautació de Cal Povill, una casa del carrer Major, que es trobava deshabitada i s'ignorava el parador dels seus habitants,

---

60. Acta del Ple, 11-2-1937. AMCO, 1/g/1936.

61. Escrit de José M. Ferré Cillanueva, doc. Citat.

62. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 107. Ricard Escarré: «La Closa. Un mas històric i senyorial de Constantí», *Rutes de Constantí*, 3, 2011, p. 32. Incautacions. AMCO, 6/o/1936.

63. Nota manuscrita dels acords d'algun òrgan col·lectiu de govern, no especificat, de 17 de setembre de 1936, i sense signar. Pel tipus d'assumptes tractats ens aventurarem a atribuir els acords a una sessió del Comitè Antifeixista.

64. Certificat del secretari del Comitè Antifeixista de Constantí de les incautacions de finques, 28-9-1936. AMCO, 6/o/1936.

destinant-la a ampliació de dependències oficials, concretament a oficines del Sindicat Agrícola unificat. Pel que respecta a unes finques rústiques dels mateixos propietaris també els foren incautades i es deia que es destinarien al conreu i explotació de la mateixa manera com es feia amb la resta de terres incautades.⁶⁵

El 5 de novembre de 1936 s'incautà a Josepa Xatruc una casa i una finca valorades en 50.000 pessetes, que es destinarien a explotació agrària.⁶⁶

El 16 de novembre de 1936 consta com incautat a Antoni i Mercè Punyed Lloveras el mas de la Ferrerota. A Mariano Batlle s'incautà el Mas dels Frares, tal com es desprèn dels albarans d'arrendament d'una parcel·la de la finca.⁶⁷

A Pere Ribes Bové, per desafecció al règim, li fou incautada la casa i la finca de Mas de Porta, valorada en 60.000 pessetes. Estava formada per tres trossos d'un total de 20 Ha, amb conreus de vinya, oliveres, avellanars, garrofers i ametllers. L'explotació agrària va començar amb les collites de 1937 i, com en altres finques, s'han documentat treballs fins a novembre de 1938.⁶⁸

A Enriquer Borràs s'incautà la masia del Mas Vidal.⁶⁹

A Gasset s'incautaren en algun moment abans de finals de 1936 uns terrenys que avui pertanyen a Repsol.⁷⁰

El 29 de desembre de 1936 s'incautà a Teresa [Cerdà] Ollé el segon pis de la casa del carrer Peixateria per a destinar-la a habitatge per a una mestra nacional; els seus mobles foren traslladats al cor de l'església parroquial.⁷¹

En algun moment anterior al 2 de desembre de 1936, sense que coneguem la data precisa, s'incautaren, per desafecció al règim, a Francesc Soler Ballester una casa i finca valorades en 40.000 pessetes i a Mercè Granet unes finques de 150.000 pessetes. En tots dos casos, es volien destinar a explotació agrària.

A P. Giró i Paula Casanovas s'incautà el Mas de Giró, amb dades recollides que documenten ocupació, almenys, entre el 31 de desembre de 1936 i el 27 de desembre de 1937.⁷²

Encara hem trobat més dades disperses de propietats que en algun moment foren incautades, com els pisos del metge García Teixidó i del secretari Muñoz Farrás.⁷³

---

65. Acta del Ple, 17-10-1936. AMCO, 1/g/1936.

66. Acta del Ple, 5-11-1936. AMCO, 1/g/1936. Relació de les apropiacions... AMCO, 6/o/1936.

67. AMCO, 6/o/1936.

68. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 111.

69. *Idem*, p. 107.

70. *Ibidem*.

71. Acta del Ple, 29-12-1936. AMCO, 1/g/1936.

72. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 107.

73. Estado número 3. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 11.

A partir del 1937 les incautacions es produïren en casos puntuals. El 6 de gener d'aquest any, el *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya* va publicar una ordre referida als patrons d'empresa desapareguts, que obria les portes a la incautació dels seus negocis.⁷⁴ En aquesta casuística van trobar-se Joan i Josep M. Vilà Canyelles, de la indústria Fills de Joan Vilà i Granada, de Tarragona, que tenien una fàbrica d'alcohol vínic a Constantí. L'Ajuntament i el Sindicat Agrícola sol·licitaren al Consell d'Economia la seva col·lectivització a favor del Sindicat, «per ésser de necessitat per al desentrotllament de la indústria vinícola d'aquest poble, la propietat, immoble, estris i demes materials que els esmentats patrons posseeixen de llur propietat en aquest Municipi».⁷⁵ També, el magazem de vins de la Sociedad Exportadora Tarraconense, successora de J. De Muller.⁷⁶ Hem tingut coneixement encara d'alguns afectats més del sector de la indústria i el comerç a través de la documentació franquista, sense que puguem precisar massa informació més. Serien un magatzem propietat de la vídua d'Isidre Grau Bofarull i el taller o botiga de gèneres de la Casa Simó, de Dolors Rull Porta, resident a Tarragona.⁷⁷

El 2 de febrer de 1937 es requerí Antoni Massó perquè posés a disposició del Consell Municipal el pis vacant que tenia.⁷⁸

Les autoritats revolucionàries requisaren també els automòbils de Josep Miret, Nicèfor Franquès i Ramon Ferré i un camió d'Isidre Grau Ramon. Els vehicles foren municipalitzats i prestaren serveis d'interès públics i ocasionalment foren cedits al Sindicat Agrícola per al transport de mercaderies. Els conductors foren Joan Rosell i Joan Roig. Més endavant, el camió seria requisat pel delegat de Transports de la Generalitat i finalment desaparegué durant la guerra.⁷⁹

A les darreries de la guerra, la secció dels serveis sanitaris de la Secció d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Ebre va incautar-se l'estiu de 1938 d'un nombrosíssim material sanitari de la Casa Plana-Monné, com ara xeringues, vidres per a la correcció visual, bisturí, agulles de sutura i moltíssims productes químics.⁸⁰

---

74. *BOGC*, 6, 6-1-1936, p. 72.

75. Còpia de la instància, sense signar, de l'alcalde i el president del Sindicat adreçada al delegat del Consell d'Economia de la Generalitat de Catalunya, 11 de febrer de 1937. AMCO, Incautacions, 6/o/1936.

76. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 112.

77. Estado número 3. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 11.

78. Registre de sortida de correspondència. Assentament 442, 2-2-1937. AMCO, 2/r/1933.

79. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 99. Grau Massó, Isidre: «La Guerra Civil a Constantí. Noves aportacions». *Estudis de Constantí*, 13, 1997, p. 98. Acta del Ple, 30-9-1937 i 11-11-1937. AMCO, 1/g/1937.

80. Tres inventaris diferents signats per Felipe Weisz i enviats a diferents unitats de l'Exèrcit de l'Ebre, 19-7-1938. AMCO, Incautacions, 6/o/1936.

En una ocasió, el POUM va demanar a l'Ajuntament una ràdio per al seu local social. Aleshores, el Ple va debatre aquesta qüestió i va acordar que totes les organitzacions tindrien una ràdio.⁸¹ El que no sabem és si s'aconseguien els aparells, fos per compra o per requisa.

El 10 d'abril de 1938 s'acordà expropiar la finca de la parada de Martello, arrencar-hi els ceps i plantar moresc amb el qual alimentar l'aviram de la granja municipal que s'havia constituït. S'aprofitava el fet, deia l'acta, que els propietaris estaven en parador desconegut. No queda clar si es tractava d'una ocupació, com totes les anteriors o bé hi havia una compensació econòmica per al propietari. Segons comenten els descendents, no els consta que l'Ajuntament pagués diners a la família en concepte de lloguer o que hi hagués cap contrapartida.⁸²

La darrera norma ressenyable sobre incautacions fou un edicte de 17 d'abril de 1938 sobre l'ocupació d'habitacions dels veïns absentats de la vila sense causa justificada i que no s'haguessin reintegrat a les llars.⁸³

Els darrers moments de la guerra, amb la retirada de les tropes republicanes foren propicis a la requisa de béns. Conrad Soler Bas explica que Joan Segú Ràfols «habiéndose portado bien con el declarante en diversas ocasiones y que con motivo de la entrada de las Tropas Nacionales le ayudó a salvar unos carros que trataban de llevarse en su huida los rojos, quedándose aquel en esta Ciudad [de Tarragona]»⁸⁴

A tall de resum, destaquem que la documentació municipal que es va generar a propòsit de les incautacions fou enorme i que, en certa manera, el consistori va passar a ser un gran terratinent propietari d'un fabulós patrimoni. La gestió d'aquestes finques va seguir alguns dels models següents que van dibuixar Anna Maria Giné i Montserrat Duch:⁸⁵

a) Explotació municipal. Les finques rústegues eren explotades pel Comitè Antifeixista i, més endavant, per l'Ajuntament, que repartia els beneficis entre els treballadors empleats. En aquesta modalitat figuren els masos de Sant Ramon, Ventura, Alemany, Caselles i les finques de ca Brunet.⁸⁶

b) Arrendament en metàl·lic. Hi ha un model de contracte, però no es conserva cap exemplar signat, encara que sí els albarans de cobrament de l'annualitat als

---

81. Acta del Ple, 29-12-1936 i 1-1-1937.

82. Acta del Ple, 10-4-1938. AMCO, 1/g/1937. També, conversa telefònica amb Ramon Torrens, 23-7-2025.

83. Acta del Ple, 17-4-1938. AMCO, 1/g/1937.

84. Declaració de Conrado Soler Bas, 5-10-1940. AHT. TRP, caixa 44, exp. 3830, doc. 117.

85. M. Duch i A. M. Giné: «Constantí...», p. 105-112. I. Grau: «La Guerra...», p.98.

86. Certificat del secretari del Comitè Antifeixista de Constantí, Josep Espanyol Güell. AMCO, 6/o/1936.

arrendataris. En el model de contracte veiem que l'arrendament és vitalici, però revocable per mal conreu, manca de pagament o canvi en la situació del jornalero (canvi de professió, canvi de residència o dependència social). En aquesta modalitat trobem els masos dels Frares, Apegalòs, Giró, Vidal, Ferrerota, Bosc i Cavaller.

c) Explotació a través de comitès de control o entitats, com el Sindicat Agrícola.

d) Col·lectivització. L'octubre de 1938, l'Ajuntament aprovà la requisita del bestiar apte per al treball agrícola, terrenys conreables i mà d'obra existent a la vila, indemnitzada tota en la seva justa proporció, per tal de sembrar cereals pel sistema comunal. Tot seguit aprovaren una ordenança que ordenava aquesta modalitat agrària.⁸⁷

Un aspecte interessant a observar és que l'Ajuntament va fer al gener de 1937 un intent per parcel·lar les terres incautades i repartir-les entre els treballadors del camp, però aquests no van mostrar interès a convertir-se en petits propietaris i ni tan sols van assistir a la reunió convocada. Alguns que havien agafat terres per treballar-les directament, mancats de recursos, les havien hagut de deixar. Potser pesava la impressió que la guerra s'estava perdent i la previsible victòria franquista retornaria el vell ordre social i la demanda de responsabilitats per apropiacions indegudes. Finalment, també podria pesar la incomoditat de violar la propietat privada. Comentava Pau Gil Rivalt, responsable de les incautacions, «dolent-se de la poca assistència que ha trobat entre l'element obrer de la vila, per quant ha preferit quedar-se en la condició de jornals [sic] abans de prendre terra per a treballar-la sigui individualment [o] en règim col·lectiu. Acaba proposant de que s'obligui a tots els jornaleros de la vila a fer un jornal setmanal a les terres incautades i un de mensual als propietaris d'animals de llaurança, quals jornals els hi seran abonats a la recollida de la collita pendent».⁸⁸

En relació amb la inviolabilitat de la propietat privada, sabem que aquesta qüestió provocà no pocs debats. Lluís Gil Coll comentà (després de la guerra) que entre els socis del Sindicat Agrícola hi havia elements tant de dreta com d'esquerra i que ell va dimitir de la junta arran de plantejar la qüestió de pagar un lloguer als propietaris dels locals que s'utilitzaven per a l'elaboració del vi.⁸⁹ Segons Pere Plana Domingo, el Sindicat hauria estat governat directament pels dos o tres principals dirigents que haurien gestionat l'entitat sense permetre massa representació i participació de la junta: «siendo de notar que desde que fui elegido, en octubre o noviembre de 1937, el Sindicato no actuó políticamente y que los componentes de la Junta no tenían ninguna dirección, ni tan solo

---

87. Acta del Ple, 15-10-1938. AMCO, 1/g/1937.

88. Acta del Ple, 28-1-1937. AMCO, 1/g/1936.

89. Instància de Luis Gil Coll al TRP, 20-9-1941. AHT. TRP, caixa 25-26, exp. 1891, doc. 1.247.

participación en la vida de la entidad ya que esta era gobernada por dos o tres de sus primeros dirigentes, hoy ausentes de nuestro pueblo».⁹⁰

La incautació del Casino

Ens centrem ara en l'entitat que agrupava els propietaris i pagesos de dretes. La Caixa Rural de Crèdit fou fundada el 1916 i el 1928 obrí un local de nova planta al carrer Major. Dissenyat en estil noucentista per l'arquitecte Pere Caselles, de 132 m² de superfície, constava de planta baixa i dos pisos, i estava destinat a sala de cafè i espectacles de lèntitat. L'ocupació del immoble es va aprovar el 5 d'agost de 1936 en una reunió del Comitè Antifeixista, justificada perquè era «l'edifici destinat a Centre de dretes feixistes».⁹¹ L'acta anava signada, com la resta d'incautacions, pel regidor Pau Gil Rivalent, en representació de l'Ajuntament, i comptava amb l'assistència legal del secretari municipal, Ramon Falcó. L'ocupació tenia caràcter provisional i estava a l'espera que la Generalitat li donés l'aprovació definitiva, per la qual cosa se seguí la tramitació administrativa prevista fins que, dos mesos i mig després, la sol·licitud arribà a mans del Comitè d'Apropiacions de la Generalitat.⁹²

Mentre el govern resolvia la petició, l'Ajuntament no sabia quin ús donar al local, i no per falta d'interès, ja que es tractava d'un dels edificis més grans i sumptuosos del poble. Al setembre, el POUM va demanar la seva cessió per instal·lar-hi les seves oficines. Els militants més inquiets, que estaven aleshores destinats al Front d'Aragó, van justificar les seves pretensions en una carta col·lectiva adreçada per tretze milicians al Comitè Antifeixista, on destacaven l'obra incautadora portada a terme fins al moment, però reclamaven al Comitè que la cessió d'aquest local:

Us felicitem per l'obra que aneu portant a terme en la nostra vila. Per les cartes dels familiars i companys anem enterant-nos de les incautacions i habilitació de locals que aneu portant a terme, edificant així els fonaments del edifici que ha de constituir la felicitat de la societat nova. [...] Al mateix temps, hem de recordar-vos que el dia de la marxa deixàrem pendent la sol·licitud on demanàvem per al POUM l'estatge del Casino. No creiem que sigui cap pretensió descabellada i per tant suposem que donareu les màximes facilitats per a que es portia terme la incautació.⁹³

---

90. Instància de Pedro Plana Domingo, 29-1-1941. AHT. TRP, caixa 44, exp. 3831, doc. 45.

91. Acta del Comitè Antifeixista, 5-8-1936. AMCO, 6/o/1936.

92. Acta d'ocupació de la Sala de cafè i espectacles de la Caixa Rural, 12-8-1936. AHN. CG, llig. 210/1, doc. 48. A més, l'acta del Comitè Antifeixista del 5 d'agost informa que ja s'ha portat a terme l'ocupació de la seu social del Casino i que més endavant ja li serà donada aplicació, de manera que l'acte efectiu de l'ocupació tindria lloc abans d'aquest dia. AMCO, 2/g/1936.

93. Agraieixo a Joan Salvat l'accés a aquesta carta. No està datada, però pot inferir-se immediatament anterior al 19 de setembre de 1936, perquè entre els signants figura Joan Sans, que morí precisament aquell dia. Tampoc devia ser molt més temps abans, perquè la resposta del Comitè Antifeixista és del mes de setembre. A tall de curiositat, aquesta carta es va trobar casualment al mercat dels encants de Barcelona.

El Comitè va donar llargues, «ja us en parlaran els companys que han de visitar-vos, ja que de fer-ho amb la present, li donaríem una llargada i amplitud innecessàries»,⁹⁴ la qual cosa podríem interpretar com una denegació que caldria argumentar personalment. El partit marxista, però, persistiria en la seva pretensió.

Mentrestant, les circumstàncies de la guerra, però, van fer que, a finals de novembre, comencessin a arribar refugiats que fugien dels nuclis bombardejats i, d'aquesta manera, el 24 de setembre ja arribaren vint-i-sis menors procedents de Madrid. L'Ajuntament, que tenia l'obligació de garantir el seu allotjament i manutenció, animà les famílies del poble a acollir-los i aquesta primera remesa es va instal·lar en cases particulars, com les de Joan Roig Rivalent, Francesca Español Maduell (ca la Sisqueta llevadora), Josep Garriga Sans, Macià Martorell Martí (ca Macià), Josep Maduell Roig i la de l'alcalde Joan Fortuny Magriñá.⁹⁵ Però com que ja es preveia que arribarien més contingents, el Ple va acordar el 3 de desembre habilitar els baixos del Casino per parar-hi alguns llits i instal·lar-hi també dependències municipals, raó per la qual s'hi feren obres de condicionament. En aquella mateixa sessió, tot seguit, els dirigents locals del POUM van demanar les claus de l'edifici i la seva possessió per obrir-hi la seu del seu partit polític. La proposta va ser rebutjada per tots els regidors, a excepció feta, es clar, de Josep Cerdà Rivalent, que era conseller municipal en representació del partit peticionari.⁹⁶ Aleshores, els militants marxistes, amb el suport d'uns correligionaris armats vinguts de Tarragona, a la mitjanit del 5 de desembre, ocuparen violentament el local:

Aquests plans han estat burlats pels esmentats individus [del POUM] els quals fent cas omís de totes les reconvençions i consells que els hi han estat donats per les Autoritats locals i pel propi Ajuntament a la sessió celebrada el dia tres del corrent, el mateix dia cinc a les dotze i mitja de la nit i després de una vergonyosa escena amparant-se amb la força de les armes portaren a aquesta vila a uns individus de Tarragona armats de mausers i acompanyats del president local de dit partit, Salvador Molné Roig i Josep Aymamí Ferré quals individus anaven comanats pel mestre de Tarragona J. Pons Carceller, i en forma violenta i fent saltar els panys que tancaven la porta, penetraren al local de referència, ocupant-lo i posant les banderes del partit al balcó principal de l'edifici.

Per tal d'evitar un dia de dol á la vila, aquesta Alcaldia no contestà a la provocació i deixà fer que'ls esmentats elements fessin (dic portessin) á cap la ocupació de referència.⁹⁷

---

94 Josep M. Grau: «Cartes de soldats de Constantí i la Selva del Camp des del front de guerra (1936-1939)», *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 155.

95 Juan Roberto Zepeda Iturrieta: «Els refugiats de guerra a Constantí (1936-1939)». *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 173 .

96. AMCO, 1/g/1936. A la sessió següent, del dia 8, hi ha la referència a la instal·lació dels llits per a refugiats.

97. Acta del Ple, 8-12-1936. AMCO, 1/g/1936.

A la sessió del Ple següent, tots els consellers (llevat del representant del POUM, Josep Cerdà Rivalt, que va excusar la seva assistència en el fet d'estar malalt), acordaren per «absoluta unanimitat» protestar enèrgicament per aquesta acció violenta i demanar a les autoritats el redreçament de la situació:

Primer: protestar enèrgicament davant de les Autoritats superiors per l'acte de violència que ha estat portat a cap pels individus de l'esmentat partit obrer d'unificació marxista d'aquesta vila per quan el mateix suposa una indisciplina d'efectes perniciosos i un desacatament a les autoritats populars representades per tots els partits polítics i socials que integren les forces antifeixistes de la vila.

Segon: Recabar de les pròpies autoritats superiors el suport moral i material necessari a fi i efecte de que siguin tallades d'una vegada aquestes manifestacions de matonisme violent en evitació d'altres actes de naturalesa semblant que podrien tenir fatals conseqüències.

Tercer: Que es faci responsables als elements directius locals de dit partit dels desperfectes que hagin ocasionat al local ocupat a la força aplicant-los-hi a la vegada la sanció corresponent pel seu procedir i

Quart: facultar a la Presidència per tal de que porti a cap les gestions adequades prop de qui correspongui al fi indicat.⁹⁸

S'envià una còpia de la citada acta al conseller de Seguretat Interior de la Generalitat demanant-li «una enèrgica mesura que eviti en el successiu la repetició de fets d'aquesta naturalesa que tant de mal fan a la causa de la Llibertat i de la Revolució».⁹⁹ No obstant, l'ocupació del Casino no es revertiria, almenys de moment; la resta de grups municipals no feren cap altre moviment per evitar cap més confrontació entre les organitzacions polítiques. Tal com ha explicat detalladament l'historiador Jordi Piqué, des del mes de desembre de 1936 es registraren a les comarques tarragonines diferents xocs armats o manifestacions violentes que, si bé en molts casos no eren premeditades ni promogudes pels dirigents polítics i sindicals, enterbolien perillosament les relacions entre les diferents tendències del bloc antifeixista. Les notícies d'aquests enfrontaments localitzats afavorien la sensació de deteriorament de l'ordre públic i, per tant, justificaven el restabliment dels cossos armats que, sota les ordres de la Generalitat; és a dir, el poder «legal», havien d'actuar al costat d'ERC i el PSUC contra la CNT i el POUM.¹⁰⁰ En la mateixa línia, el març de 1937 un estrany debat es plantejà a una sessió del Ple del Consell Municipal de Constantí quan el conseller Ramon Salvadó preguntà als seus companys de consistori si consideraven que el POUM era una organització feixista, la qual qüestionà li movia formular-la la campanya insistent que contra l'esmentat partit s'estava portant arreu de Catalunya. Els representants de la UGT van dir que no tenien res a dir en contra d'aquesta

---

98. *Ibidem*.

99. AHN. CG, llig. 313/1, doc. 9.

100. J. Piqué: *La crisi...*, p. 179-180.

organització, els de la CNT que la consideraven un partit antifeixista i els d'ERC que la pregunta els semblava improcedent.¹⁰¹

El 30 de setembre de 1937, el Sindicat Agrícola va demanar a l'Ajuntament la cessió gratuïta dels baixos del Casino per instal·lar-hi una botiga cooperativa de consum. A la mateixa instància també demanava l'Església parroquial com a magatzem de fruits i adobs i el camió requisat a Josep Miret per al transport de mercaderies. El consistori va rebutjar la petició referida al Casino perquè ja havia pensat posar-hi serveis municipals, mentre recordava que ja li permetia l'ús de l'Església com a dipòsit, però que no tenia la intenció de fer una cessió més formal i, de pas, demanava que s'evitessin els adobs que poguessin malmetre el terra. La cessió del camió també la denegava encara que, mentre no prestés cap ús municipal, podria fer-lo servir pagant les despeses que ocasionés. La resposta de l'Ajuntament es van acompanyar d'una reprimenda, perquè es feia constar en acta «el disgust del Consell Municipal per les peticions de referència, que no demostren altra cosa que un esperit de gassiveria renyit amb el que informa el de la creació i existència dels Sindicats Agrícoles, ja que tractant-se com es tracta, de un organisme econòmicament potent, seria hora de que comencés a treballar pel seu compte amb el bastiment d'edificis i material adient per als fins de l'entitat, fugint de tuteles que sempre resulten enuitjoses». Però el 10 d'octubre dimití el conseller Pau Gil Rivalent, màxim responsable de les incautacions, i a la sessió següent del 14 d'octubre, es revocà l'anterior acord i ara sí que se cediren els baixos del Casino al Sindicat, perquè pogués fer-ne ús «accidentalment».¹⁰²

En resum, durant tot aquest temps de la guerra, s'hauria habilitat el Casino per a múltiples usos, sovint simultanis, com ara dormitori dels refugiats de Madrid i local social del POUM (desembre de 1936); els baixos cedits gratuïtament al Sindicat Agrícola per a botiga cooperativa (octubre de 1937) i les taules del cafè cedides temporalment al PSUC, (desembre de 1937).¹⁰³ En l'àmbit administratiu, l'ocupació es va moure sempre en el terreny de la provisionalitat, a falta d'una resolució definitiva per part de l'organisme de la Generalitat competent, inicialment el Comitè d'Apropiacions i, més endavant, la Comissió de Responsabilitats.

Sembla que el POUM hauria arribat a inscriure al seu nom al Registre de la Propietat,¹⁰⁴ a l'espera de la resolució definitiva de la Comissió de Responsabilitats, que va posar-se a investigar la titularitat de l'immoble i les seves possibles

---

101. Acta del Ple, 25-3-1937. AMCO, 1/g/1936.

102. Actes del Ple, 30-9-1936, 10-10-1937 i 14-10-1937. AMCO, 1/g/1936 i 1/g/1937.

103. Actes del Ple, 2-12-1936, 8-12-1936, 14-10-1937 i 23-12-1937.

104. Certificat del registrador de propietats de Tarragona, 23-2-1938. AHN. CG, llig. 210/1, doc. 53.

càrregues,¹⁰⁵ així com l'aclariment del caràcter polític de l'entitat. En el marc d'aquesta investigació, l'alcalde va enviar informació per justificar l'apropiació temporal: «per esser el local de referència, la seu dels elements reaccionaris i feixistes de la vila, i centre de totes les activitats locals en contra del Règim».¹⁰⁶ L'ofici anava acompanyat d'informes dels partits i sindicats antifeixistes locals sobre les activitats político-socials de l'entitat conservadora. Deia Josep Aymamí Ferré, president del Sindicat Únic de Treballadors del Camp i oficis varis de Constantí, adherit a la CNT:

Primer: que l'esmentat local era la seu dels elements reaccionaris de la vila, constant-li que dintre del mateix hi funcionaven un Comitè radical, un altre de Falange i un tercer de les JONS.

Segon: que tots els afiliats al Sindicat de Crèdit en sa immensa majoria estaven afiliats a Falange, ostentant en més d'una ocasió les simbòliques camises feixistes.

Tercer: que la denominació que donaven al local, era simplement per a burlar l'acció de la Llei, ja que les activitats que dintre es desentrollaven eren molt diferents de la missió peculiar dels sindicats d'aquesta naturalesa, essent solament un pretext.

Seguidament, Joan Alegret Vallès, president del Sindicat de Treballadors del Camp i oficis varis de Constantí, adherit a la UGT, explicà:

Que'ls propietaris de l'esmentat local eren afiliats a partits d'extrema dreta i que del mateix en sortien tota mena de provocacions en contra dels elements liberals de la ciutat.

Que a tots els socis del pretés Sindicat de Crèdit els hi foren ocupades armes, porres, etc. i que en més d'una ocasió exhibiren les camisetes feixistes pels carrers de la vila. Era, en una paraula, el focus de la reacció essent a la vegada el centre de tots els elements contraris al Règim Republicà.

I per últim, ha de fer constar de que constituiria una vergonya que amb seguretat el poble antifeixista no ho toleraria el que aquest local fos retornat als seus antics propietaris.

Tot seguit, va comparèixer Lluís Espanyol Vallés en qualitat de secretari general del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i manifestà:

Que'ls propietaris de l'esmentat immoble eren els elements ultra reaccionaris. Que del mateix en sortiren totes i, per cert, ben continuades provocacions en contra dels elements liberals de la vila.

Que la immensa majoria dels afiliats al pseudo sindicat pertanyien a la Falange Espanyola, ocupant-los-hi armes, porres, insignies monàrquiques i feixistes. Era en una paraule el centre que encabia dintre dels seus murs a tot el mes contrari del règim republicà, havent partit del mateix tota la repressió contra els bons republicans arran dels fets d'octubre de mil nou-cents trenta-quatre, i considera que l'apropiació d'aquest immoble destinat a fins de la vida comunal està més que ben feta.

Josep Torrents Martorell, president de la Joventut Nacionalista Republicana, adherida a Esquerra Republicana de Catalunya, insistí en els mateixos aspectes:

---

105. Ofici, 11-2-1938. AHN. CG, llig. 210/1, doc. 51.

106. Ofici de l'alcalde Joan Fortuny Magriñá al president de la Comissió de Responsabilitats, 25-2-1938. AHN, CG, llig. 210,1. Els informes dels partits polítics i sindicats que segueixen són del mateix expedient.

Que l'esmentat local era el domicili social de tots els elements reaccionaris de la vila i d'ell partien totes les provocacions en contra dels elements liberals de la mateixa.

Que els seus afiliats en sa immensa majoria, els hi foren ocupades armes, insígnies feixistes, porres, etc. Que l'esmentat local era el vertader centre del feixisme local, com ho proven totes les provocacions que d'ell partien en contra dels elements liberals de la vila i además era el lloc d'on partien totes les agressions contra el règim republicà a la vila.

Per tot, el declarant opina de que l'apropiació de l'esmentat immoble està més que justificada i seria altament contraproduent retornar-la als seus antics propietaris.

La Comissió de Responsabilitats, més enllà d'introduir burocràcia, no va resoldre aquesta incautació, de manera que, amb tota seguretat, l'ocupació de l'edifici continuà fins al final de la guerra.

DETENCIONS, EMPRESONAMENTS I ASSASSINATS

Les primeres detencions

Entre el 23 i el 25 de juliol de 1936 es van ordenar les primeres detencions. Cap document oficial en fa referència. Ni l'Ajuntament ni el Comitè Antifeixista deixen cap anotació. Sabem dels fets per les diligències recollides en processos judicials del període franquista i pels relats deixats per escrit per alguns afectats o familiars seus. Un primer relat és el de Josep Torrents Grau escrit cinquanta anys després:

El día 23 de julio [del] 36, me llamarón del Comité Rojo, que me presentara al ayuntamiento y también otros catorce amigos más, y después de hacer muchas declaraciones nos encerraron delante del ayuntamiento —en casa del cura—. Permanecimos allí unos quince días; nuestras familias nos llevaron la comida y colchones para dormir, y la sentencia fue que teníamos que pagar al Comité 75.000 pta entre todos, para dejarnos en libertad vigilada en nuestras casas, pago que se realizó por el presidente del Casino —Pedro [Martorell] Ferraté— que también estaba preso. Se pagó dicha cantidad y fuimos todos a casa sin poder salir.¹⁰⁷

El segon relat és el de Lola Solé, escrit al cap de seixanta-cinc anys anys. Estableix les detencions el 25 de juliol de 1936, una setmana després de la sublevació militar i l'endemà mateix d'haver-se constituït el Comitè Antifeixista de Constantí:

El día 25 de juliol, diada de Sant Jaume, *l'aguacil* va venir a casa a buscar al papa, també a l'oncle Pere, a mossèn Lluís, germà de l'oncle Pere; a mossèn Isidro, que m'ensenyava a mi de tocar el piano; al Sr. Garcia, el metge; a Mariaso i a mossèn Gabriel Ferré, fill de cosí del meu pare i professor del Seminari de Tarragona.

Els varen posar en un local, a l'abadia, on s'hi reunien els feijocistes (joves cristians) i ara recentment, fa com a dos anys, han enderrocat l'abadia, que era molt vella i hi han edificat un local molt maco.

---

107. J. Claver: *Més sobre...*, p. 47.

COMPAREIXENÇA.

A la vila de Constantí a les deu del matí del dia-tres de Febrer del mil noucents trenta vuit, davant del Sr. Alcalde de la mateixa En Joan Fortuny Seguí, assistit del secretari Secretari, compareix el veí d'aquesta vila En Josep Aymamí Ferré, de quaranta sis anys d'edat solter, pastisser, domiciliat al carrer Pau Claris número trenta i, manifestant:

Que en qualitat de President del Sindicat Únic de Treballadors del Camp i oficis varis, d'aquesta vila, adherit a la C.N.T. acudia a la informació pública oberta pel Consell Municipal per tal de fer constar les activitats polítics socials dels propietaris de l'immoble conegut vulgarment amb el nom de "CASSINO" i sigui la Caixa Rural de Crèdit, devent manifestar:

Primer: Que l'esmentat local, era la seu dels elements reaccionaris de la vila, constant-li que dintre del mateix hi funcionaven un Comitè Radical; un altre de Falange; i un tercer de les J.C.N.S.

Segon: Que tots els afiliats al Sindicat de Crèdit, en sa immensa majoria estaven afiliats a Falange, estentant en mes de una ocasió les simboliques camises feixistes.

Tercer: Que la denominació que donaven al local, era simplement per a bufar l'acció de la llei, ja que les activitats que dintre es desenvolupaven, eren molt diferents de la missió peculiar dels Sindicats d'aquesta naturalesa, essent solament un pretext.

Així ho digué, i llegida que li ha estat al declarant aquesta sa declaració, s'afirma i ratifica en son convingut, i la firma amb l'Alcalde de que jo el Secretari certifico.

L'Alcalde,

Joan Fortuny

El Declarant,

Josep Ferré
SINDICATO UNICO
OFICIOS VARIS
C.N.T. - A.T.T.
CONSTANTÍ

El Secretari,

Rosa Ferré

S-BARCELONA_GENERALITAT,210,1

Declaració de Josep Aymamí Ferré, president del Sindicat Únic de Treballadors del Camp i oficis varis de Constantí (CNT) sobre el caràcter reaccionari del Casino (23 de febrer de 1938).
Font: AHN. CG, llig. 210, 1.

Allí doncs, en un localet de 50 metres ens hi feren portar un matalàs i allí terra els feien dormir i tres vegades al dia ens hi feien portar el menjar.

Com que allí no hi havia vàter els feien anar a l'Ajuntament als serveis públics. Per anar a fer les seves necessitats a l'Ajuntament havien de travessar la carretera acompanyats de guàrdia, que eren xicots del poble d'esquerres.

En el paquetet de menjar que, tres vegades al dia hi portàvem, no hi podia haver ni forquilla ni ganivet, solament cullera.

Si alguna vegada volíem veure el meu pare, o cadascú el seu familiar, anava a dalt a la carretera i els vàiem quan anaven al vàter, només mirar-nos, perquè anaven acompanyats com a criminals amb dos guàrdies armats, que eren xicots del poble (no cal dir-ho, d'esquerres).

El dia 3 d'agost a la matinada, uns cops de picamà a la porta de casa ens va despertar. Era el papa, que els havien deixat anar pagant una quantitat de diners, però amb la condició que no podien sortir de les quatre parets de casa fins a segona ordre.¹⁰⁸

Els dos relats coincideixen en l'essència de les detencions, però mostren certa disparitat en la xifra i la identitat de les persones afectades: entre 15 i 7.¹⁰⁹ En qualsevol cas, aquestes persones, fossin més o menys, van estar tancades a la Casa Parroquial i el seu manteniment anà a càrrec dels familiars. Sortiren uns deu dies després, el 3 d'agost, a canvi de pagar una quantitat de diners que podria ser de 75.000 pessetes en total i aleshores van poder tornar a casa seva, però amb la condició de no sortir-ne; és a dir, en situació d'arrest domiciliari.

L'assassinat de Pere Caselles Tarrats

Aliè a aquests esdeveniments, una il·lustre figura de la burgesia reusenca, l'arquitecte Pere Caselles passava els caps de setmana i els estius al mas que havia comprat a Constantí. Havia ocupat la plaça d'arquitecte municipal en aquella ciutat del 1891 al 1929, però ja estava jubilat. Dissenyats seus són l'escorxador municipal, les Escoles Prat de la Riba, l'Estació Enològica i el Banc d'Espanya, per citar-ne només un pocs. La seva relació amb Constantí va ser fructífera. Al començament de la seva carrera, restaurà l'ermita de sant Ramon i, posteriorment, dissenyà les Escoles Públiques, inaugurades el 1920; projectà la xarxa de clavegueram de la vila de Baix, l'edifici del Casino i, el 1935, un Mercat Municipal que no s'arribà a construir per picabaralles polítiques. Caselles no participava de la política activa, encara que en alguns documents se li assigna militància de dretes o propera al regionalisme.¹¹⁰ Així, mentre estudiava la carrera a Barcelona, l'any 1888, havia publicat alguns articles d'opinió al diari catalanista i regionalista

---

108. Lola Solé: «Algunes vegades...».

109. Aquestes disparitats també es podrien interpretar en el sentit que potser les detencions es portessin a terme en dos dies diferents i finalment totes les persones apressades serien ajuntades a la casa parroquial.

110. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 12, doc. 17 i 124.

Lo Somatent. Era un home força religiós i tradicional i acostumava a ser portador del Crist de la Sang a les processons de la Setmana Santa.¹¹¹

Segons declaració del seu gendre, Joan Bofarull Molné, el dilluns 27 de juliol de 1936, Caselles va ser detingut per uns milicians armats a la casa de camp –aquí fa referència, sense citar explícitament, al Mas de Caselles de Constantí– i conduït a un barranc proper on va ser assassinat. El seu cadàver presentava ferides de bala al crani i va ser trobat al mateix barranc. La mort va ser inscrita al Registre Civil de Reus. Comptava 70 anys d'edat, estava casat amb Carme Biarnés Huguet i tenia dues filles, Carme i Isabel, de 45 i 41 anys d'edat, respectivament.¹¹² Segons l'estudiós Anton Pàmies, Caselles va ser assassinat el 28 de juliol de 1936 en un barranc, molt a prop del seu estimat mas i, recollint la versió dels familiars, diu que passava l'estiu allí, envoltat dels seus nets, quan uns homes el van venir a buscar amb una camioneta, amb l'excusa d'anar a fer un reconeixement a un poble veí, comentant que aviat tornarien. Tot i que es veu que coneixia bé a algun d'ells, el comportament dels tres va fer que hi pugés recelós; a uns centenars de metres van aturar-se i li van disparar uns trets que es varen sentir clarament des del mas. Sembla que el mateix dia de la mort havien saquejat el seu despatx de la plaça Mercadal de Reus, destruint mobles i cremant llibres i plànols dels seus arxius. El seu cos va ser enterrat en una capella familiar al cementiri de Reus.¹¹³

Per a Pàmies, probablement el tarannà conservador de Caselles i la rancúnia que li tenia algun veí de la finca, que el podria haver denunciat, foren l'excusa perquè es convertís en un blanc idoni d'un dels piquets esquerrans que, aprofitant el desconcert dels primers dies de guerra, van assassinar diversos personatges de la burgesia local.¹¹⁴ A banda del possible mòbil polític, aportem la dada que un treballador del seu mas, Pere Baseda Murlà, havia presentat una reclamació molt poques setmanes abans al Jurat Mixt del Treball Rural de Tarragona «per raó d'hores extraordinàries, vacances i altres», però el citat jurat va declarar-se incompetent en aquest cas.¹¹⁵ La resolució va ser dictada el 8 de juliol de 1936. Segons l'historiador selvatà Axel Baiget, recollint els records d'un nebot, Baseda hauria marxat arran de l'assassinat de Caselles, no tant perquè la família l'acusés

---

111. Anton Pàmies: «Pere Caselles i Tarrats, entre el Modernisme i el Noucentisme», dins Fàbregas, Josep i Anciola, Montserrat de (coord.): *Jornades d'arquitectura modernista «El Modernisme, Domènech i Montaner i el seu temps»*, Edicions del Centre de Lectura, Reus 2016, p. 138. <https://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/download/286/320/718-1?inline=1>

112. Declaració del testimoni Joan Bofarull Molné a la Causa General, 21-5-1943. AHN, CG, llig. 1.447, exp. 12, doc. 124.

113. A. Pàmies: «Pere Caselles...», p. 138-139.

114. *Ibidem*.

115. Comunicació del comissari interí del Jurat mixt del Treball Rural de Tarragona a l'alcalde Constantí, 19-6-1936. AMCO, 1/r/1936.

DECLARACIÓN DEL TESTIGO

En Reus a 21 de Mayo de mil novecientos 43

Juan Bofarull Molné

Ante el Sr. Jefe Municipal de la Causa General de compareció el testigo anotado al margen, de cincuenta años de edad, de estado casado, natural de Reus - Ferragun, de profesión abogado, que se ha sido procesado, con domicilio en Reus Anadol de Roberto X y después de juramentado de decir verdad y enterado de las penas por falso testimonio fué interrogado y DICE: Que su padre político D. Pere Casellas Ferrer de profesión Arquitecto afiliado a derechas de 70 años de edad, con domicilio en Plaza Constitucion 1 fué detenido por un delito de asesinato en un camp de campo el 27 de Julio de 1926 siendo conducido a un barraca prisionera en donde fue asesinado

Su cadáver herido de bala en el cráneo fué hallado en la misma barraca Personas sospechosas de participación en el crimen se ignoran

Paradero de éstos:

Su defunción ha sido inscrita en el Registro Civil de Reus - F 142 El interfecto era natural de Reus provincia de Ferragun de 70 años de edad, hijo de Pere y de Laila de estado casado con Carmen Ramos Huguet de cuyo matrimonio quedaron 2 hijos llamados Carme y Maria Patel de 45 y 41 años de edad respectivamente.

Testigos para la inscripción: D. Enrique Serra Pansis con domicilio en Reus y D. Manuel Maria Plaza en Reus

Ratificase, previa lectura, y firma con S. S. Doy fe Juan Bofarull Molné, Manuel Quicó y Juan Benito

NOTAS.—(1) Padre, hijo, marido, etc.—(2) Miembros de las personas que le apresaron.—(3) Sitio en que se efectuó la detención.—(4) Fecha de la misma.—(5) Referir lo que sucediese a la víctima desde el momento de la detención hasta su muerte.—(6) Expresar la clase de heridas que presentaba.—(7) Diganse sus nombres y los hechos imputados a cada uno de ellos.

Declaració judicial de Joan Bofarull Molné sobre l'assassinat de Pere Casellas (21 de maig de 1943). (Causa General. Reus. Caja 1.447, exp. 12, doc. 124).

obertament de la mort, sinó perquè l'ambient que s'hi respiraria l'hauria empès a no voler-s'hi quedar més temps. Aniria a França, on passaria la resta de la guerra, acollit per algun parent fins que va ser tancat a un camp de concentració i, posteriorment, deportat a un camp nazi on moriria.¹¹⁶

L'assassinat d'Enrique Martínez Nolla

Enrique Martínez Nolla tenia 42 anys, era esquilador d'ofici i havia viscut a l'Aldea (aleshores una pedania de Tortosa), amb la seva dona, Josefa Martí Querol, i els dos fills, Isabel i Enrique. Allí treballava d'agutzil quan es van produir els Fets d'Octubre de 1934 i, pel que sembla, hauria participat en la detenció de persones d'esquerra implicades en l'alçament contra el Govern de la República i en unes accions de sabotatge, com l'aixecament de la via del tren a l'estació d'Amposta-Aldea. Quan les forces d'esquerra retornaren al poder, el febrer de 1936, van actuar contra els responsables de la repressió d'aquells fets i van perseguir Martínez, que va fugir a correuita i es va instal·lar a Constantí el 17 del mateix mes.¹¹⁷ No sabem perquè específicament al nostre poble, encara que probablement hi tindria algun conegut, però el fet és que de seguida s'hi guanyà la vida com a esquilador, ocupant-se dels ramats de la gent de dretes, mentre la d'esquerres preferia l'altre esquilador, Joaquim Martín (o Martí) Pàmies. Hem llegit en algun document judicial que entre tots dos podria haver-hi hagut alguna rivalitat personal, però, segons altres fonts, tenien una relació correcta i se saludaven quan es trobaven pel carrer. Alguna sospita, però, devia despertar la seva presència, perquè al cap d'un mes d'arribar, l'alcalde de Constantí va demanar al de Tortosa «una relació detallada de la conducta que hagi observat i concepte que mereix el Sr. Enric Martínez Nolla [...] conegut pel renom de 'tossino roig'».¹¹⁸

El 19 de juliol de 1936, l'endemà mateix del cop d'estat, quan el desenllaç encara era incert, Martínez Nolla va ser detingut i conduït davant de l'alcalde de Constantí, que li va dir que havia de marxar del poble, sense indicar, però, que sapiguem, els motius; de manera que una mitja hora després va marxar i sense demora i deixant la família enrere, es va amagar a casa d'una coneguda seva, Consuelo Emilia Francisca, que regentava el bar Consuelo, de la platja del Miracle de Tarragona. Mentrestant, a l'Aldea, un jove conegut pel renom de Cention o similar, hauria denunciat Martínez al comitè antifeixista local, el qual ordenà la seva detenció. Aleshores, el 6 d'agost, cinc individus desconeguts i un

---

116. Conversa telefònica amb Axel Baiget, 24-2-2025.

117. Comunicació de la FET y de las JONS de l'Aldea (Tortosa), 9-8-1939, al jutge militar del Jutjat Militar núm. 9 de Tarragona. ATMT3, caixa 28.225, doc. 48-50.

118. Registre de la correspondència de sortida, 144, 26-3-1936. AMCO, 2/r/1933.

de l'Aldea anomenat José Subirats van arribar a Constantí i registraren casa seva, però no'l va trobar pas.¹¹⁹ Ell continuava amagat al bar Consuelo, però un dia de la primera quinzena d'agost, segurament el vespre de l'11, aquesta casa va ser rodejada per tres o quatre homes joves, a un dels quals ell coneixia. La mestressa els va preguntar si realment era Enrique Martínez qui buscaven i van contestar afirmativament, afegint que per culpa seva hi havia hagut un mort i un altre havia quedat coix a Amposta.¹²⁰ La detenció hauria anat a càrrec del Comitè de Reus. Aleshores se'l van endur i traslladar fins a la seu del comitè antifeixista de l'Aldea, on hi hauria arribat cap a les 10 h de la nit. Allí va tenir lloc alguna mena d'interrogatori o judici i s'hauria pres la decisió de matar-lo, tal com explicà en una comunicació, després de la guerra, la Delegació de la Falange de l'Aldea: «Conducido a presencia del Comité Revolucionario ordenó su ejecución, haciéndose cargo de este desgraciado una turba ebria de sangre, y a las diez y media de la noche de ese mismo día fue vilmente asesinado per tres milicianos de ésta cuyos apodos son: Nelo el Jaque, el compañero de Luz Divina y Maset de Peluchana, los tres vecinos de esta.»¹²¹ La mort s'hauria produït cap a la mitjanit, segons el testimoni del milicià socialista Tomás Mora:

Dicho comité de Reus hizo salir, del de Aldea, al citado Martínez, que fue introducido en uno de los vehículos de que disponía el susodicho Comité (tres taxis de Reus y dos camiones de Aldea); la dirección seguida fue la de Tortosa; en dichos vehículos eran conducidos otros individuos que desconoce el que relata; llegaron a unos tres kilómetros de Aldea en la dirección de Tortosa indicada donde fueron asesinados por el Comité de Reus sin que el declarante sepa tomara parte el de Aldea. Los autores del asesinato lo fueron, entre otros, Vicente Gil, de Tortosa, y Manuel Prince Casanova de Aldea.¹²²

Segons una relació de persones mortes violentament a la ciutat de Tortosa, el cadàver de Martínez Nolla fou trobat en algun lloc no especificat i presentava ferides per arma de foc. Fou inscrit al Registre Civil d'aquella localitat.¹²³

Posteriorment, un cop acabada la guerra, les autoritats franquistes impulsaren l'aclariment de l'assassinat. Sis joves de l'Aldea van ser acusats de participar-hi: Tomás Mora, José Franch, Francisco Rodríguez, Emilio Seguí, José Inocencio i Manuel Príncipe. Foren detinguts per separat, entre 1939 i 1940, empresonats i portats davant d'un tribunal militar. En les acusacions se'ls preguntà per la seva participació en diversos delictes, davant dels quals podien reconèixer o no la seva implicació, així com afegir els aclariments oportuns.

---

119. Comunicació de la FET y de las JONS de l'Aldea..., doc. cit.

120. Declaració de Consuelo Emilia Francisca, de 4 d'agost de 1939. ATMT3, caixa 28.225, documents 46-47. En altres fonts la detenció se situa els dies 8 o 10 del mateix mes.

121. Comunicació de la FET y de las JONS de l'Aldea..., doc. cit.

122. Archivo Territorial Militar (Barcelona), caixa 28.225, documents 44.

123. AHN. CG, llig. 1448, exp. 22.

El primer judici, cronològicament parlant, fou el de Tomás Mora Nivera, un jove de 27 anys, natural i veí de l'Aldea, de professió pagès, casat amb Francisca Bo Moya i amb un fill.¹²⁴ Fou empresonat a Tortosa, traslladat a la presó de Pilats de Tarragona i sotmès el 25 de maig de 1939 a un consell de guerra sumaríssim per rebel·lió militar. Els informes de l'acusació deien d'ell que era:

Izquierdista y Vicesecretario de la Sociedad de Trabajadores de la Tierra, afecta a la UGT y después presidente de la misma. Durante el periodo rojo se le ve como miliciano armado voluntario desde los primeros tiempos, gozando de la confianza del Comité, por lo que se le nombra confidente de las tropas de la Brigada Lister, a los que acompaña por los domicilios de personas de derecha que les va señalando para detenerlas y que son asesinadas, y para la requisita de alimentos. Forma parte de la manifestación para presenciar el asesinato de Enrique Martínez. Interviene en la profanación de la Iglesia, incautaciones y cobro de multas, denunciando a Manuel Morales y Ramón Moreso que son asesinados, siendo elemento indeseable.

En la seva defensa, Mora manifestà que formava part d'un sindicat de treballadors de la terra adherit a la UGT i que, més endavant, es va fer voluntari de les milícies antifeixistes. Els seus superiors, explicà, l'obligaren a participar en detencions de persones de dretes, però en adonar-se d'aquestes intencions intercedí pels detinguts. Negà la seva participació en cap assassinat i sobre Martínez Nolla va aclarir que va veure que el portaven detingut de Reus:

Referente al asesinato de Enrique Martínez, afirma que tampoco tuvo intervención en él, el declarante vio cuando le transportaban detenido desde Reus en un coche seguido de dos coches más y un camión en los que subieron gente de la Estación de Amposta Aldea que fueron a presenciar el fusilamiento, en el que intervinieron elementos del Comité de Reus seguramente pues eran los que le llevaban detenido, y un tal Gil y 'Nelo Vaquer' vecinos de la expresada estación que subieron en uno de los coches. El indagado no participó en tan brutal espectáculo, pues se fue a dormir poco después de haber marchado los coches con dirección a Tortosa.

Les al·legacions exculpatòries no serviren de res i el judici acabà amb sentència de culpabilitat i pena de mort. Mora fou executat el 15 de juliol de 1939 a la muntanya de l'Oliva de Tarragona i, tot seguit, va ser enterrat en una fossa comuna del cementiri de la mateixa ciutat. Els dos llocs estaven l'un al costat de l'altre.

El segon judici tingué lloc el 7 de juliol de 1939 contra José Franch Valldepérez, un jove de 25 anys, natural i veí de l'Aldea, de professió pagès, casat amb Josefa Cugat Gilabert i amb un fill.¹²⁵ Fou acusat de participar en detencions, amenaces de mort i assassinats de persones de dretes:

Extremista destacado y peligroso, miliciano armado a las órdenes del Comité Revolucionario del pueblo de su vecindad. Intervino en numerosas detenciones de personas de orden, conduciéndolas al Comité Revolucionario y amenazándolas de muerte, como ocurrió en el caso de D. José Morera, al cual en el momento de detenerlo, le dijo: 'cuando hemos de matar a uno, no

---

124. Francesc Xavier Tolosana Arriaga: *La repressió franquista a les terres de l'Ebre (1938-1948)*. Tesi doctoral (URV, 2021), p. 104-106.

125. *Idem*, p. 101-102.

hemos de perder el tiempo en buscarle', y cuando detuvo a D. Francisco Bertomeu, dijo a un hijo del mismo: 'tu padre debe de estar muy asustado, pero ya le tocará el turno'. Participó en asesinatos de personas de derechas, tales como en el de D. Agustín Querol Rius y en el de D. Enrique Martínez Nolla. Saliendo en un auto, por las noches en compañía de otros extremistas, a cometer estos y otros desmanes.

Davant del tribunal militar, l'encausat va explicar que s'havia afiliat a les milícies de la CNT a finals de juliol de 1936 i que havia participat en un parell de detencions, però no en les altres de les quals també l'acusaven, ni tampoc en amenaces o assassinats. En la seva resposta no va fer referència explícita a Martínez Nolla, encara que se sobreentén que negava també haver participat en la seva mort.

Que con anterioridad al Movimiento Nacional no pertenecía a ningún partido de izquierda, afiliándose posteriormente al 18 de julio a la CNT, alistándose al cabo de unos 8 o 10 días de iniciado el movimiento, a las milicias, prestando guardia armado de una escopeta de caza en el cruce de carreteras. Que no es verdad que interviniera en ningún asesinato de los que se cometieron en el pueblo. Así como que también es incierto que interviniera en la quema y profanación de la Iglesia. Que verdaderamente y siguiendo las órdenes del Comité fue a detener en compañía de otros milicianos a José Moreso Curto y a José Redó Tomás, siendo completamente falso que interviniera en ninguna otra detención. Que no intervino en la requisa de aves de corral de José Redó, y que tampoco pronunció las frases de que: 'se tenían que terminar con todos los fascistas'. Respecto al asesinato del Sr. Romero y al del Sr. Agustín Querol dice: 'que en ninguno de los dos asesinatos intervino, pues cuando estos señores fueron llevados detenidos, el declarante se encontraba en su casa de Aldea. Niega que comentase con su madre las personas que por la noche habían sido asesinadas. Que el declarante no intervino en la detención de Francisco Bertomeu, ni tampoco pronunció frases de amenaza a un hijo del mismo. Que no tiene nada más que decir. Y leída que le fue esta declaración la halla conforme y la firma.

José Franch fou condemnat a mort i el 17 de novembre de 1939 se l'afusellà a la muntanya de l'Oliva i fou enterrat a la fossa comuna del cementiri de Tarragona.

El tercer acusat fou Francisco Rodríguez Ventura, de 32 anys, natural i veí de l'Aldea, de professió pagès, casat amb Cinta Fabá Seté i sense fills. Ingressà a la presó de Pilats de Tarragona procedent de la de Tortosa.¹²⁶ El 10 d'agost tingué lloc el judici sumaríssim. En els informes de l'acusació es deia que havia participat en detencions, amenaces i assassinats:

Extremista peligroso, afiliado a la CNT, iniciado el Movimiento actúa como miliciano armado a las órdenes del Comité Revolucionario. Intervino en detenciones de personas de orden, entre otras, en la de D. José Moreso Curto, a quien, en unión de otros extremistas va a buscar de noche en su casa, llevándole al Comité amenazándole con los fusiles mientras se le tomaba declaración. Participó en los asesinatos cometidos en las personas de D. Enrique Martínez Nolla y la Sra. de D. Emilio Lucia, la cual fue quemada con gasolina en el barranco de Camarles. Intervino en incautaciones, imposición de multas y saqueos contra personas de orden.

---

126. *Idem*, p. 108-109.

En la seva defensa, Francisco Rodriguez va declarar que havia prestat servei com a milicià voluntari durant vint dies, però que no havia participat en els assassinats:

Que se afirma y ratifica íntegramente en su declaración prestada ante la Guardia Civil del Puesto de Aldea. A preguntas del Juzgado manifiesta, que encontrándose el declarante prestando servicio de control en la estación de Amposta-Aldea, se le presentaron los individuos que se mencionan en el atestado, diciéndole que fuera con ellos en un camión, a lo que el declarante forzosamente tuvo que ir, llevándolo hacia las afueras de Camarles, donde desenterraron de un hoyo poco profundo a una mujer, en cuyo cadáver arrojaron gasolina y prendieron fuego. Añade el declarante que él no intervino en tal acto, pues tuvo que apartarse para no presenciarlo. Que ignora quien era dicha señora, sabiendo solamente que era de Tortosa. Que no intervino ni presenció ninguno de los crímenes cometidos por las bandas de asesinos de los pueblos. Que solamente estuvo prestando servicio como miliciano por espacio de unos 20 días aproximadamente. Que no ha intervenido en ninguno de los desmanes que se cometieron en el pueblo. Que no tiene nada más que decir. Y leída que le fue esta declaración la halla conforme y no firma por no saber.

Francisco Rodríguez fou condemnat a mort i el 15 de novembre de 1939 afusellat a l'Oliva i enterrat a la fossa comuna del cementiri de Tarragona.

El quart acusat fou Emilio Seguí Blasco, de 21 anys, natural i veí de l'Aldea, de professió pagès i d'estat civil solter. Ingressà a la presó de Pilats de Tarragona el 30 de setembre de 1939 procedent del centre penitenciari de Tortosa i abans del camp de concentració de Figueras (Oviedo). El 25 d'octubre tingué lloc el consell de guerra. Els seus acusadors li atribuïen participació en la destrucció de l'església, així com saquejos, registres, incautacions, detencions de persones de dretes i en dos assassinats:

Es extremista y revolucionario de acción, ya durante la revolución de Octubre de 1934, intervino destruyendo trozos de vía férrea. Iniciado el Movimiento se afilia a las Juventudes Libertarias, actuando voluntariamente como miliciano armado. Intervino en la destrucción de la Iglesia Parroquial, en el registro de casas de personas de orden, saqueos, incautaciones y detención de personas de derechas. Participó activamente en los asesinatos cometidos en las personas de Agustín Queralt y Enrique Martínez Nolla, suponiéndosele también complicado en el de otras varias personas del pueblo.¹²⁷

En el torn de defensa, Seguí manifestà que llevat de la seva militància política anarquista i d'efectuar guàrdies armades, la resta era fals, sense entrar en més aclariments:

Que sí que es verdad de lo que se le acusa de los sucesos de Octubre de 1934, pero que fue obligado por José Subirats. Que era apolítico. Durante el G.M.N. se afilió a la CNT y afirma que es verdad que fue miliciano, llevando arma larga, haciendo guardias. De todo lo que se le pregunta y acusa en informes y demás, manifiesta que es incierto y falso. Fue obligado por José Subirats a ser miliciano. Que no desea hacer constar nada más, que lo dicho es la verdad. Firmando ésta su declaración.

---

127. *Idem*, p. 111-112.

Emilio Seguí fou condemnat a mort i el 27 d'abril de 1940 afusellat a la muntanya de l'Oliva i enterrat a la fossa comuna del cementiri de Tarragona.

El cinquè judici fou contra José Inocencio Gombau, de 25 anys, natural de Campredó i veí de l'Aldea, de professió peó i d'estat civil solter. Ingressà a la presó de Pilats el 8 de novembre de 1939 procedent del camp de concentració de la Magdalena, a Santander. El 5 de desembre del mateix any fou sotmès a consell de guerra sumaríssim. Segons l'acusació, actuava voluntàriament a les ordres del comitè antifeixista de l'Aldea i havia participat en la destrucció de les imatges de l'església i en tres assassinats:

Estaba afiliado a la UGT, y al estallar la revolución lo hace a la CNT, actuando como miliciano voluntario a las ordenes del Comité Revolucionario. Usa arma corta y larga, tomando parte en el incendio y destrucción de la Imágenes Sagradas de la Iglesia Parroquial de Aldea. En unión de otros milicianos y al prestar sus servicios, interviene en los asesinatos de la esposa de Emilio Lucia (a) Pataquera, el 16 de septiembre de 1936, a la que rociada de gasolina prenden fuego, en los de Enrique Martínez Nolla y Sebastián Santiago Bo, este del Barrio de Jesús y María, así como pretende detener al Sr. Redó, no consiguiéndolo.¹²⁸

Inocencio negà la seva participació en els fets de la crema de les imatges de l'església i les detencions i assassinats i, en alguns casos, assenyalà uns altres milicians com els veritables responsables:

Que se afirma y ratifica en la declaración prestada ante la Guardia Civil del Campo de Concentración La Magdalena. Referente a lo que se le pregunta sobre el asesinato del Alguazil de Aldea [se refiere a Enrique Martínez], manifiesta que él no tiene ninguna implicación. Referente al asesinato, violación y rociarla con gasolina a la esposa del Sr. Lucia de Tortosa, manifiesta que él no ha intervenido en nada, y que si sabe que intervinieron en tal acto el llamado 'Gancho' i 'Larri'. Preguntado si en fecha veinte y tres de octubre del treinta y seis, fue juntamente con otros al pueblo de Jesús i María deteniendo y asesinando a Sebastián Santiago Bo, manifiesta que no. Que fue miliciano armado del pueblo de Aldea. Que estuvo afiliado a la CNT. Que en la detención del actual Alcalde de Aldea, Sr. Redó, manifiesta que no ha tenido ninguna intervención. Manifiesta que tampoco intervino en la quema de la Iglesia. Que no desea hacer constar nada más, que lo dicho es la verdad, en la que se afirma y leída que le fue se ratifica y firma.

La sentència del tribunal fou la condemna a mort, que s'executà el 8 de maig de 1940 a l'Oliva i, a continuació, s'enterrà el cadàver al cementiri de la mateixa ciutat.

El sisè i darrer dels acusats fou Manuel Príncep Casanova, de 29 anys, natural de Tortosa i veí de l'Aldea, de professió pagès, casat amb Teresa Nivera Rodriguez i amb quatre fills. Ingressà a la presó de Pilats el 2 d'agost de 1940 procedent de la presó de Reus (abans també havia estat a les presons de Barcelona i Tortosa).¹²⁹ L'11 de juliol de 1941 fou sotmès a consell de guerra. L'acusació deia que havia prestat guàrdia armada a les ordres del comitè antifeixista de l'Aldea i participat en la destrucció de l'església i en saquejos i requisos, així com en la mort de Martínez Nolla i, potser, en altres assassinats:

---

128. *Idem*, p. 102-103.

129. *Idem*, p. 106-108.

De antecedentes e ideología izquierdistas, actúa desde los primeros momentos como miliciano armado a las órdenes del Comité Revolucionario del pueblo de su residencia, haciendo guardias e interviniendo en robos y saqueos, sin que resulte probada su intervención en otros hechos delictivos concretos de cuya comisión se le acusa en virtud de rumores sin concreción ni prueba estimable. Significado ya por sus ideas izquierdistas antes del Alzamiento Nacional. Una vez iniciado este figuró como afiliado en el Partido Socialista Unificado de Catalunya. Ingresó voluntariamente al servicio del Comité Mixto Antifascista de la localidad de su residencia y prestó servicios de armas a las órdenes de tal Comité, con tan gran fidelidad que llegó a ser considerado como de absoluta confianza en cuanto a los fines de la expresada organización revolucionaria. Intervino el procesado en numerosos actos de devastación, tomando parte en la quema y destrucción de la Iglesia Parroquial de la villa de Aldea y también en saqueos y requisas verificadas entre otros lugares en el domicilio de D. José del Romero y Despujols, comandante de infantería de marina, después fusilado por los rojos, y fue visto constantemente con armas de fuego de todas clases. Además formó parte del grupo de marxistas que asesinaron al que anteriormente había sido alguacil del pueblo de Aldea D. Enrique Martínez Nolla, de cuya muerte se jactaba y existen en la causa graves indicios de que tomó parte asimismo en otros fusilamientos y concretamente en el de D. Agustín Queralt, si bien no se ha podido concretar los detalles de sus intervenciones en estos últimos hechos.

Manuel Princep negà la participació en els assassins, en particular en el de Martínez Nolla, amb relació al qual va aclarir que uns milicians de Reus havien portat detingut aquest senyor fins al comitè de l'Aldea, però que ja no va tenir res a veure amb la seva posterior mort:

Que con anterioridad al G.M.N., estaba afiliado a la sindical U.G.T. Que durante el dominio rojo continuó en la misma organización afiliándose además al Partido Socialista Unificado de Cataluña. Que por orden del Comité actuó como miliciano, prestando guardias en distintos sitios de la localidad. Después de ser repetidas veces exhortado por S.S. a que manifieste que participación tuvo en los asesinatos de los Sres. Enrique Martínez Nolla y Agustín Queralt, el indagado niega rotundamente su intervención en los mismos, manifestando que el primero fue fusilado por unos milicianos de Reus y que ignora por quien fue asesinado el segundo. Preguntado para que diga su participación en la quema de la Iglesia. Dijo: Que cuando se consumó esta profanación se encontraba en Tarragona como ayudante de un camión, por lo que no pudo tener intervención en la misma. Preguntado para que diga en cuantos registros intervino. Dijo: Que no ha tomado parte en ninguno. A nuevas preguntas de S.S. manifiesta que al presentarse los milicianos de Reus llevando detenido al Sr. Enrique Martínez Nolla, el indagado estaba de guardia a la entrada del pueblo y los milicianos le preguntaron si conocía al que llevaban detenido y la contestación afirmativa del indagado y a sus instancias llevaron al Sr. Martínez al local sede del Comité, ignorando la suerte que después corrió este Sr., habiéndose enterado más tarde de que había sido asesinado. No siendo cierto que por la noche del mismo día manifestara en el café que había sido el primero en dispararle. Preguntado para que diga el nombre de los miembros componentes del Comité. Dijo: Que no conoce a ninguno. Reiterada esta pregunta, insiste en su negativa. Preguntado para que diga el nombre de los milicianos que se llevaron a Tortosa al Sr. Agustín Queralt para asesinarlo. Dijo: Que lo ignora por completo, pues cuando se realizó este crimen se encontraba trabajando. Preguntado para que manifieste su intervención e individuos que le acompañaron en el registro y saqueo en la casa del Sr. José del Romero Despujol. Dijo: Que este acto fue realizado por un miliciano de Amposta, sin que sepa quiénes fueron y sin que sea cierto que él interviniera. Que no tiene nada más que decir. Leída se afirma y ratifica, y estampa su huella dactilar por no saber firmar.

Manuel Príncep fou condemnat a mort i el 8 de gener de 1943 se l'afusellà a la muntanya de l'Oliva i fou enterrat a un nínxol del cementiri de Tarragona.

A tall de resum, els judicis contra els sis joves es van saldar amb sis condemnes de mort, executades totes elles. Cap dels sis no va reconèixer la participació directa en l'assassinat de Martínez Nolla i alguns d'ell culpaven altres companys. Sembla que la motivació per al seu assassinat podria haver estat la venjança pel seu paper durant els Fets d'Octubre de 1934 quan hauria participat, en qualitat d'agutzil municipal, en la detenció de persones d'esquerres.

Per la seva banda, Joaquim Martín Pàmies, esquilador de Constantí de 35 anys, també es va veure acusat de participar en l'assassinat de Martínez Nolla, però de manera més indirecta. El 1939 va ser detingut i empresonat a Pilats i, posteriorment, portat a judici sumaríssim. L'acusació, però, era poc sòlida, perquè els mateixos informes de la Falange, la Guàrdia Civil i l'Ajuntament ja indicaven que l'origen de la sospita eren simples rumors amb poca fiabilitat. Deia l'alcalde, «se cree –aunque no se sabe de cierto– actuó indirectamente en el asesinato del otro esquilador que había en este pueblo que era de derechas».¹³⁰ En la denúncia, se li imputaven més càrrecs, com estar en possessió d'una arma de foc o haver escarnit persones de dretes. Ell negà la seva implicació en qualsevol assassinat i, referint-se a la mort de Martínez Nolla, aportà a la instrucció el testimoni escrit de Tomàs Mora, en aquell moment pres també a Pilats i acusat d'estar implicat en aquest mateix assassinat. Mentrestant, la dona de Joaquim Martín, Irene Grau Catà, es va moure pel seu compte buscant algun testimoni que demostrés la innocència del seu marit. A Tarragona, va contactar amb la dona del Bar Consuelo, l'establiment de la platja del Miracle on Martínez Nolla s'havia amagat, i a la presó de Pilats, amb un veí de l'Aldea conegut com a Miralles. També va anar fins a l'Aldea a parlar amb el cap de la Falange local. Els testimonis i informes resultants foren incorporats a l'expedient i són els que en bona part hem fet servir per explicar els fets acreditats a l'inici d'aquest apartat, i que van en la línia d'atribuir la responsabilitat de l'assassinat al Comitè Antifeixista de l'Aldea. De totes maneres, aquests esforços i la petició del defensor de la lliure absolució no impediren que la sentència del tribunal fos la condemna de Joaquim Martín a quinze anys de reclusió temporal.¹³¹ El 6 de febrer de 1940 va ser traslladat a la presó Model de Barcelona i el 22 de maig de 1942 va ser posat en llibertat condicional.¹³² El 9 de març de 1943 se li reduí la sentència, que va ser commutada per la pena de sis anys i un dia, però entenem que en aquell moment

---

130. Informe de l'alcalde de Constantí, Tomás Gavaldá, al jutge del Juzgado Especial Militar Gubernativo, 29-4-1939. ATMT3, caixa 28.225, doc. 5.

131. Sentència de la causa 2.712, 20-9-1939. ATMT3, caixa 28.225, doc. 60.

132. ATMT3, 28.225, docs. 89 i 71.

continuava en situació de llibertat condicional, de manera que en total devia complir dos anys i mig de presó.¹³³

La desaparició de Pelayo Fruto

Pelayo Fruto, de 50 anys, nascut –segons deia ell– a la ciutat de Múrcia i d'estat civil casat, encara que no vivia amb la seva dona ni amb la seva família. Era pagès i treballava com a mosso a una finca tocant al terme de la Pobla anomenada de les Sorts, propietat d'Antoni Font Roig i a la casa del qual vivia, al carrer de les Creus, núm. 35. No se li coneixia cap afiliació política ni havia tingut cap càrrec. A mitjan agost de 1936, una patrulla de milicians (se suposa que a instàncies del Comitè Antifeixista de Constantí) va detenir el Pelayo a la citada finca, que és on treballava habitualment, tal com testificà el seu amo anys després:

Que hacía unos 8 meses tenía a su servicio a D. Pelayo Fruto el cual residía en una finca propiedad del declarante colindante con el término municipal de Pobla de Mafumet. Que cree sería sobre el 15 de agosto se presentó una patrulla de milicianos preguntando donde se encontraba el citado Pelayo Fruto, manifestando el declarante que como de costumbre se encontraba en su finca denominada «Sors» trasladándose a dicha finca la patrulla de milicianos los cuales procedieron a la detención del ya mencionado Pelayo Fruto, siendo conducido al Comité de Constantí y luego más tarde acompañado por la patrulla que le detuvo se trasladó a casa del dicente con el fin de recoger todas las ropas y utensilios de su propiedad.¹³⁴

Es desconex què va ser d'ell, perquè va desaparèixer i se sospita que fou assassinat, tot i que el cadàver no es va localitzar mai o, almenys, no fou identificat. Tampoc se sap la identitat de les persones que van participar en la seva detenció i possible crim. Anys més tard, l'Antoni Font va assistir al reconeixement de les fitxes identificatives de l'exhumació d'una fossa comuna de la repressió republicana que s'havia localitzat al Cementiri de Torredembarra, on s'hi havien trobat una quarantena de cadàvers, però no va reconèixer cap tros de roba que pogués pertànyer al Pelayo, tot i recordar perfectament la roba que vestia el dia de la detenció.¹³⁵ De totes maneres, en tots els registres assassinats comesos a Constantí durant el règim del Front Popular figura com una de les víctimes acceptades.

---

133. Josep Recasens Llord, *La repressió franquista al Tarragonès*, Lleida, 2019, p. 87.

134. Declaracions d'Antoni Font Roig davant del fiscal instructor de la Causa General, 10-6-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 92. Àlex Cervelló: «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a Constantí», *Estudis de Constantí*, 22, 2006, p. 99.

135. Declaracions d'Antoni Font Roig davant del jutge municipal de Constantí, 9-5-1942 i del fiscal, 10-6-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, docs. 65 i 92.

Les hipòtesis sobre el probable assassinat de Fruto estaven inicialment ben obertes, perquè en principi aquest senyor no tenia un perfil polític o social que fes preveure que hagués de patir alguna repressió política, però en un escrit del 1942, l'alcalde de Constantí, Josep Ras, diu que la víctima «había tenido un bar en Barcelona y que en el mismo se reunían los policías adictos al Excmo. Sr. General Martínez Anido». ¹³⁶ Efectivament, Severiano Martínez Anido (1862-1938), havia estat un militar que ocupà diversos càrrecs, d'entre els quals, el de governador militar i governador civil de Barcelonat, al capdavant dels quals havia reprimit amb duresa les organitzacions obreres i, en particular, el sindicat anarquista CNT. És plausible creure que un grup de milicians anarquistes volgués venjar-se fins al punt d'anar-lo a buscar a un mas d'un petit poble com Constantí. També sembla deduir-se del fet que Fruto portava una vida molt discreta: un foraster acabat d'arribar tot sol al poble, sense contacte amb la família, que feia que el seu patró no sabés del cert res d'ell. ¹³⁷

L'assassinat de Lluís Rius Ferré

Lluís Rius Ferré va néixer a Constantí el 31 de gener de 1867. Tenia 69 anys. Vivia a Tarragona. Sacerdot de professió, era rector a la parròquia del Catllar. Segons Francesc Basco, recollint dades de la Causa General:

Debido a su avanzada edad buscó el descanso veraniego en Tarragona, donde tenía su domicilio. Tres días después de estallar la persecución religiosa, cuando los templos habían sido destruidos o incendiados, en la vigilia de Santiago Apóstol (Sant Jaume), concibe la idea de celebrar misa en la iglesia de Sant Francesc, de la capital, para lo cual envió un mensaje a través de una persona de su confianza. Cuando ésta regresó al domicilio, el anciano sacerdote había sido apresado por unos milicianos que, de momento, lo internaron en la cárcel del castillo de Pilatos. Más tarde lo trasladaron a un barco – prisión sito en el puerto, a donde fue conducido casi a rastras, pues sufría hinchazón de piernas. Fue asesinado con otros sacerdotes y seglares presos, en una de las célebres sacas, el día 25 de agosto de 1936, cerca del cementerio de Valls. Sus restos mortales no fueron hallados. ¹³⁸

---

136. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, docs. 67.

137. Segons informa Àlex Cervelló, Fruto tindria 46 anys i estat civil solter. Segons el llistat de Víctimes de la repressió revolucionària en l'àmbit del Tarragonès del 23 de juliol de 1936 a 22 de febrer de 1937 confeccionat pel Servei d'Arxiu i Documentació de l'Ajuntament de Tarragona, Fruto hauria estat assassinat algun dia no especificat del mes de juliol de 1936. <https://www.tarragona.cat/patrimoni/arxiu-municipal/fitxers/altres/memoria-democratica/memoria-publicacions/llicitat-victimes-1936-1937>. Segons Francesc Basco, recollint dades probalment de la Causa General (encara que sense citar exactament els documents consultats), Fruto hauria estat assassinat a Torredembarra el 8 d'agost de 1936. «Constantí (Tarragona): veinte...». De totes maneres, aquest article té algun lapsus, perquè més endavant afegeix el mateix autor que la víctima va ser detinguda el 15 d'agost de 1936, cosa impossible si ja havia estat assassinada una setmana abans. En tot cas, a la informació de la Causa General de Torredembarra no figura a cap llistat de represaliats. Per a Luis Climent, Fruto hauria estat assassinat a Torredembarra el 7 d'agost de 1936. Luis Climent: *Rojos en Tarragona y su provincia*, 1942, p. 205.

138. F. Basco: «Constantí...».

L'assassinat d'Enrique Borrás

Enrique Borrás Esteve tenia 58 anys. Era militar de professió, concretament tinent coronel d'Infanteria. Vivia a Tarragona, a la Rambla Vella, número 75. Estava afiliat a organitzacions de dreta, com la CEDA i la Falange Española. A Constantí era el propietari del Mas Vidal. Segons declaració de la seva vídua, Constança Belio Claver, davant del fiscal instructor de la Causa General de Tarragona, el seu marit va ser detingut a casa el 23 de juliol de 1936 per una patrulla de la que formaven part Manuel Clavell Gatvillaró i dos guàrdies d'assalt, dels quals un havia estat adjunt en un col·legi electoral durant les eleccions de febrer de 1936. Aleshores, el van conduir a un vaixell presó d'on va ser tret el 15 d'agost i assassinat al cementiri de Torredembarra. Abans de portar-lo al vaixell el van conduir al mas Vidal per a un registre on va ser maltractat. Un veí de Constantí i treballador d'aquest mas, Ventura Foguet, l'amenaçà apuntant-lo amb una escopeta.¹³⁹

Va ser trobat sense vida a la porta del cementiri de Torredembarra. En aquest lloc s'hi produí l'assassinat de diverses persones portades d'altres municipis: un sol dia d'agost, una vintena de morts i, en total, una seixantena.¹⁴⁰ Borrás va ser enterrat en una fossa comuna d'aquest cementiri i posteriorment, al 1941, en el marc de l'exhumació de les fosses de la repressió republicana, es van localitzar quatre persones a la sisena fossa, una de les quals, era ell. El van col·locar en una caixa numerada i recolliren una mostra de la roba que portava per tal que fos confirmada pels familiars. La seva vídua va reconèixer el cadàver com el del seu marit i n'autoritza la inhumació al mateix cementiri. En total, en aquestes fosses van aparèixer 37 persones assassinades.¹⁴¹

La vídua sospitava d'algunes persones que haurien participat en l'assassinat: a banda dels citats Clavell i el guarda d'assalt, que l'havien detingut, hi havia un altre individu que havia estat condemnat, deia, a trenta anys de presó pels fets d'octubre del 1934, per haver causat desperfectes en les línies del telègraf. La vídua també sospitava dels masovers del mas de Vidal, el ja citat Ventura Foguet, i Antoni Llobregat, els quals, segons deia, havien amenaçat el seu home amb una escopeta.¹⁴²

---

139. Declaració de Constança Belio Claver, esposa d'Enrique Borrás, 17-6-1941. AHN, CG, llig. 1.443, exp. 3, doc. 358. Diligència de la declaració de Constança Belio Claver, 17-6-1941. AHN, CG, llig.1.447, exp. 20, doc. 1.

140. Información de los hechos más destacados ocurridos en Torredembarra, durante el periodo de dominación roja. AHN, CG, llig. 1.449, exp. 37, doc. 14.

141. Diligències del secretari de l'Ajuntament de Torredembarra. AHN. CG, llig. 1.449, exp. 37, doc. 48-51.

142. Declaració de Constança Belio, doc. cit.

La detenció d'una cinquantena d'homes

Durant les primeres setmanes de la guerra, alguns veïns de Constantí havien estat assassinats per raons polítiques, però sense que les autoritats locals hi haguessin tingut cap protagonisme. Ara, però, en algun moment que no hem pogut datar, sembla que hauria tingut lloc una important reunió per decidir el destí de les persones del poble que, per les seves idees o actuació política en els darrers temps (segurament a comptar des dels Fets d'Octubre de 1934) mereixien algun tipus de represàlia. No tenim constància documental o testimonial clara i directa d'aquesta reunió, però sí referències indirectes, datades de després de la guerra, com un informe de la Falange que parla directament de la planificació d'assassinats: «Se sabe que [Pedro Plana Domingo] asistió a una reunión [en] que se acordó asesinar a 23 personas de orden[.], al terminar la reunión fue [a] haser [sic] guardia a las afueras de[l] Pueblo para que no se escapase ninguno de los 23 que más tarde tenían que ser asesinados».¹⁴³ Aquest informe no aclareix cap detall ni informa l'origen de la filtració, però amb tota probabilitat alguna reunió d'aquest caire devia tenir lloc, perquè al poble efectivament hi va haver una detenció massiva de persones, almenys, en un parell d'ocasions, i perquè el balanç final és el d'una vintena de veïns assassinats i molts altres enviats a diferents centres de reclusió. De la informació de la Falange deduïm dues dades: la primera, que la confecció de la llista s'hauria fet a nivell local de manera discrecional, al marge, de qualsevol procediment legal, que hauria exigint uns terminis més llargs i unes garanties processals. També, que en tractar-se d'un nombre de persones elevat a la força devia elaborar-se una llista escrita i consensuada entre les organitzacions presents a la reunió.¹⁴⁴

Fos com fos, el diumenge 13 de setembre de 1936, a la tarda, es van detenir desenes de persones al poble. La xifra no la tenim determinada, però pensem que podria abastar potser una seixantena de veïns. Treballadors municipals i militants de les organitzacions que conformaven el bloc del Front Popular van col·laborar de manera activa en aquestes detencions, ja fos anant a buscar les persones a casa seva o controlant les entrades i sortides del poble, perquè ningú pogués escapar. Continuem amb l'acurat testimoni que ens va llegar Lola Solé:

Durant aquests dies que [el papa] va estar a casa (3 d'agost al 13 de setembre) a la nit no dormia al llit. Va posar un matalàs a terra a la saleta, al peu del balcó, perquè sempre havíem pensat que si venien a buscar-lo vindrien de nit.

---

143. Informe de la Jefatura Local de Constantí de la Falange sobre Pedro Plana Domingo, sense data però de febrer de 1940. AHT. TRP, caixa 44, exp. 383, doc. 8.

144. No es conserva cap llista a l'Arxiu Històric Municipal de Constantí, ni tan sols cap referència indirecta. No consta cap ordre d'autoritats governatives, judicials o policials al darrere.

Tocant al corral de casa, teníem uns bons, molt bons veïns, els de ca Tóful, que ens havien ofert ajuda. Ens havien dit que deixaven les finestres de la seva golfa obertes perquè si venien a buscar-lo de nit podien donar-li de moment ajuda a casa seva i d'allí podria escapar.

També un treballador que havíem tingut i que tenia un mas prop de Mas Calbó (Llorens Serrahima) va venir a casa dient: 'Miri, Sr. Joan, el posarem el carro carregat de rama d'oliver o de feixines i el prendré al mas. Allí el salvaré'. Però ell deia que no havia fet cap mal a ningú [i] en canvi havia fet molt de bé al poble de Constantí, ja que el dia 6 d'octubre de l'any 1934 havia anat a Tarragona personalment per alliberar sis homes del poble que estaven al Castell de Pilats detinguts per haver-se sublevat quan lo d'Astúries.

Però va arribar el 13 de setembre. Era diumenge, aquell dia el meu pare no va dinar quasi. Recordo que la padrina va fer un dinar que a ell li agradava molt: sopa de pa amb tripa i mandonguilles; després, uns colominets rostits amb aubergínia arrebossada [i] de postres crema cremada, ja que això era el dinar de molts diumenges.

El diari d'aquell dia, portava una notícia que al papa el va afectar molt. A la matinada d'aquell diumenge moriria afusellat el governador militar de Tarragona, que era un gran amic del meu pare. Poc es podia pensar que abans que a Julio [!']afusellarien a ell, a les 9 de la nit d'aquell mateix diumenge.

Serien les 3 de la tarda, el picamà de la porta de casa va sonar. Jo vaig anar a veure qui hi havia. Era l'alguacil i em va dir: 'nena, digues al teu pare que urgentment es presenti al comitè'. Jo vaig preguntar: 'per què?', 'per [a] més preguntes', em va dir. Encara jo li vaig preguntar: 'que n'han enviat a buscar d'altres?', 'a uns seixanta', em va dir. A casa en aquell moment eren la mama, la padrina, la Maria i jo.

Recordo que allí en un angle del menjador hi havia un rentamans. Es va rentar les mans, es va pentinar. Tenia un cabell negre molt abundant, ulls negres i unes celles poblades. Era alt i més aviat prim. Portava un pantaló de *rodillo* i una camisa rosa i blanca. Mentre es rentava les mans jo el mirava. La mama sentada en un racó del menjador al costat de la finestra, i jo per allí: 'papa, no et presentis, que són dolents'. La padrina: 'Joan, escapa't, són dolents'. Aquest cuadro el recordo com si fos ahir. Lo que em va estranyar, que la padrina va tenir per resposta: 'Mare, què puc viure (tenia 45 anys) 10-20-30 anys més? Ara estic ben preparat, però no tingueu por, que no m'ha de passar res'. 'Mireu, demà aneu a Tarragona, perquè a lo millor, si ens porten al barco, o sigui a la presó, aneu a veure al Sr. Bonet del ferro i a Feliu Torrents (pastelero de la Rambla) i fill de cosí d'ell (que eren d'esquerra moderada). Ells ens trauran'. Des de les quatre i quart, que es va presentar al comitè, fins a les nou, que varen pujar al taxi per a anar assassinar-los, no en vàrem tenir cap notícia.

Com que quan estaven allí al comitè hi havia allí també molts altres homes (que els varen portar al barco) també hi havia el gendre de l'oncle Pere i aquest és el que va veure que als sis els posaren tancats en un quarto, a on hi estaren quasi dues hores. Eren mossèn Lluís, germà de l'oncle Pere; mossèn Isidre Almenara, mossèn Gabriele Ferré, l'oncle Pere, el meu pare i l'Isidre Mariaso. No varen sortir d'aquest quarto, solament per a baixar-los al cotxe per anar-los a portar a la cuneta.

Abans de tancar-los en aquest quarto els varen registrar les butxaques. A l'oncle Pere li van trobar uns rosaris i els hi varen estirar. Va ser el Bichac que li va dir: 'Dona'm això, bandido', va quedar un tros a la mà i se'l va posar a la butxaca.¹⁴⁵

Coneixem la identitat d'una quinzena de les persones detingudes en aquest moment: Pere Martorell Ferreté, Joan Solé Solé, Isidre Grau Bofarull, Lluís Martorell Ferreté, Isidre Almenara Torredadell, Gabriel Ferré Nicolau, Josep Miret Vila, Moisès Ras Solé, Josep M. Queralt Bofarull, Pere Roig Giró, Sebastià Roig

---

145. Lola Solé: «Algunes vegades...».

Bové, Agustí Solé Grau, Lluís Solé Grau, Josep Torrents Grau i Isidre Maduell Pie. Però n'hi ha més. Molta altra gent també va estar tancada per raons polítiques, però com que no sabem la data exacta de la detenció, la posem aquí perquè és probable que moltes d'elles ho fossin en aquest moment: Isidre Cerdà Font, Lluís Curull Estil·les, Josep M. Ferré Ferré, Joan Ferré Ferré, Ramon Ferré Maduell, Joan Font Golorons, Emilio Garcia Teixidó, Francesc Garriga Fortuny, Pere Gavaldà Roig, Antoni Grau Bofarull, Isidro Grau Bofarull, Isidre Grau Massó, José Juan [?] Pere (o Ferré), Rafael Magriñá Fortuny, Josep Simó Massó, Josep Miret Pijoan, Agustí Molné Nicolau, Agustí Molné Roig, Maria Monné Prats, Pere Reig Bofarull, Feliu Rivalt Solé, Francisco Roig Ferré, Josep Rosselló Maduell, Lluís Solé Grau, Gabriel Nicolau Papiol, Francesc Pedret Estivill, Isidre Roig Palau, Concepció Solé Roig, Jaume Vallvé Vidal i Joan Vives Amill.¹⁴⁶

Els detinguts van ser momentàniament tancats al local del Comitè, que era la casa parroquial, i allí es va fer la tria: uns serien assassinats aquella mateixa nit i la resta anirien a centres com els vaixells del Port de Tarragona, la presó de Pilats de tarragona i altres de fora:

Aquell mateix diumenge 13 de setembre –recorda Lola solé– a uns altres homes del poble els portaren al barco. Hi havia entre ells quatre cosins germans del meu pare i un marit d'una cosina. D'aquests, 15 els portaren al barco, 10 els assassinaren el dia 10 d'octubre a la Platja Llarga i els altres 5 feren cap a txeques del carrer Vallmajor de Barcelona. L'un d'ells era Josep Llorigó, marit de la cosina Maria.¹⁴⁷

Una d'aquestes persones detingudes va ser Concepció Solé, filla de l'alcalde de drete Joan Solé. Segons la seva germana Lola, «Pocs dies després, a finals d'octubre detingueren a la nostra germana Concepció, que tenia dinou anys i la portaren al Castell de Pilats. El motiu no el vàrem saber mai. La van posar incomunicada i als sis dies la pujaren en un cotxe fins a l'Arc de Barà i allí la varen deixar en llibertat.¹⁴⁸ Nosaltres hem trobat una comunicació del Comitè de Constantí que va mediar per l'alliberament d'aquesta jove «reclosa a la presó tarragonina, ja que reconeixem que la falta comesa no és mereixedora del càstig que se li imposa de pèrdua de la llibertat».¹⁴⁹ Estranyament, hi ha una disparitat de dates entre les dues fonts: mitjans de setembre, segons l'escrit del Comitè, i finals d'octubre, segons els records de la germana.

---

146. Llista elaborada a partir dels expedients del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, consells de guerra, afiliacions a la delegació local de la Falange i l'orla comemorativa «Cuadro de honor de los ex cautivos y asesinados por la horda roja marxista de Constantí» (aquest darrer document, que es reproduïx més endavant, té nombroses errades en la transcripció dels noms, que s'han intentat corregir en la mesura del possible i, en cas contrari, s'ha deixat tal com apareixia).

147. Lola Solé: «Algunes vegades...».

148. *Idem*.

149. Comunicació del Comitè Antifeixista de Constantí al conseller de Governació de Tarragona, 18-9-1936. AMCO, 12/o/1936.

Alguns detinguts van ser enviats al vaixell Río Segre, ancorat al Port de Tarragona. Aquesta presó flotant va ser la més gran, amb uns 300 presos a dins. Es tractava de presos preventius, detinguts pels comitès revolucionaris o les patrulles de milicians i que esperaven judici a les mans del tribunal popular. La gran aglomeració de presos feia que sovint haguessin de dormir els uns a sobre dels altres, per la qual cosa, els responsables van habilitar l'espai de les bodegues inferiors com a dormitori, però les condicions sanitàries eren lamentables: l'aigua del mar es filtrava a l'interior provocant l'embassament del terra i putrefaccions i males olors; molta humitat, calor asfixiant a l'estiu i fred intens a l'hivern; la latrina era nauseabunda, etc. Tot això provocava en molts dels presos greus infeccions i malalties. Els interns no podien rebre visites i estaven completament incomunicats amb l'exterior.¹⁵⁰

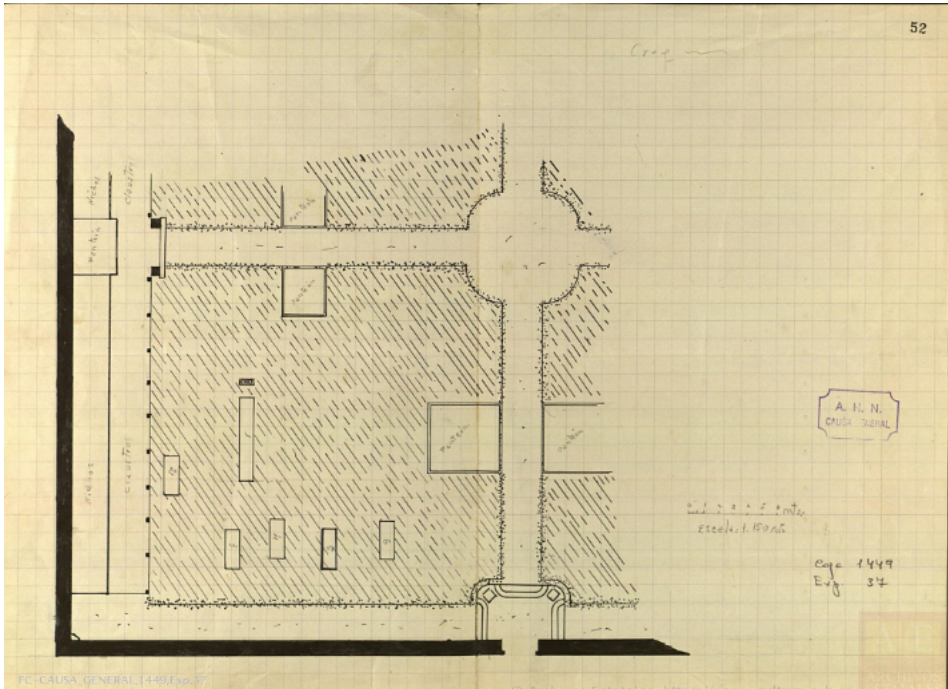
Al vaixell funcionava —explica l'historiador Jordi Piqué, recollint les vivències publicades posteriorment per alguns presos— uns comitès de salut pública que, reunits a la cabina d'oficials del vaixell, jutjaven sumàriament els empresonats. Aquest tribunal estava integrat per sis o set membres en representació d'UGT, FM, POUM i JSUC. Els executors actuaven generalment seguint les indicacions que provenien dels comitès antifeixistes dels pobles on els detinguts eren coneguts.¹⁵¹ De totes maneres, el més habitual era que els presos, sense judici previ, anessin formant part successivament de les anomenades «saques» (assassinats col·lectius), que les patrulles de milicians formaven a partir de llistats que els entregaven els comitès antifeixistes locals o, en altres casos, al seu caprici, i que eren trets del vaixell, normalment de matinada, per a ser assassinats. Segons un testimoni, els presos tenien les mans lligades a l'esquena i dos milicians els llençaven als camions com a fards. La gran majoria de les persones assassinades, en aquestes saques procedents del Río Segre, van ser trobades en fosses comunes a les proximitats d'algunes platges de la ciutat i, sobretot, al cementiri de Torredembarra. El març de 1939 es van trobar divuit cadàvers prop de la Platja Llarga de Tarragona, mentre que el febrer de 1941 va començar l'exhumació de la cinquantena de cadàvers enterrats en fosses comunes a l'interior i exterior del cementiri de Torredembarra.¹⁵²

---

150. S. Caamaño: *Tarragona, 1936...*, Tarragona 2022, p. 130-131.

151. J. Piqué: *La Crisi...*, p. 154-155.

152. S. Caamaño: *Tarragona, 1936...*, Tarragona 2022, p. 133-134 i 136.

21 de 13.
diu 13

Noticiario

En el cementerio de Torredembarra han sido exhumados 37 cadáveres de patriotas asesinados

Con asistencia del fiscal de la Causa General de Tarragona, don Luis Solano, y bajo la dirección del Servicio Público de Pompas Fúnebres, se ha procedido, en el cementerio de Torredembarra, a la exhumación de treinta y siete cadáveres de patriotas que fueron asesinados durante el período rojo, entre los que se ha podido identificar el del que fué comandante de Marina de aquella plaza, don A. Aguilera, que, en breve, será trasladado a Barcelona.

En la sospecha de que existan numerosos cadáveres más por identificar, se prosiguen por el citado fiscal los trabajos pertinentes, a cuyo fin, se advierte a los familiares de desaparecidos comparezcan por la Fiscalía de Causas, para proceder al examen de fichas.

EN EL CEMENTERIO DE TORREDEMBARRA

EXHUMACION DE 37 CADAVERES DE VICTIMAS

Por orden del señor fiscal de la causa general de Tarragona, don Luis Solano, y con asistencia del mismo y bajo la dirección del funcionario del Servicio Público de Pompas Fúnebres de la Casa de Caridad, se ha procedido a las exhumaciones de los asesinados en período rojo en el cementerio de Torredembarra, habiéndose exhumado 37 cadáveres, dando por resultado el hallazgo del comandante de Marina señor Aguilera, que en breve será trasladado a Barcelona.

Tanto el señor fiscal como el señor Torrents trabajan activamente para la identificación de los demás cadáveres, tanto que sus familiares podrán ya, a partir del próximo día 20, pasar por la Fiscalía de Tarragona, donde les serán sometidas a examen las fichas de aquéllos.

Croquis del cementiri de Torredembarra amb la posició de les fosses comunes de les víctimes de la repressió republicana i dos retalls del *Diario Español* amb notícies de l'exhumació dels cadàvers.

Font: AHN. CG, llig. 1.449, exp. 37, doc. 52 i 53.

En la playa larga han sido exhumados alrededor de 18 cadáveres de víctimas de los rojos

La detención del sujeto de que dábamos cuenta en nuestra edición de ayer dió, entre otros resultados, en que se localizara el punto exacto donde fueron enterrados los cadáveres de diversas personas asesinadas por los rojos durante el período de su opresión.

Ayer por la mañana el Juez Permanente de Plaza, acompañado del Alférez de Sanidad del Hospital Móvil del Ejército del Norte y personal correspondiente, se personó en la mencionada playa, en cuyas inmediaciones se procedió a la exhumación de los cadáveres de las víctimas.

Las diligencias llevadas a cabo han facilitado la localización exacta del lugar.

Debido al tiempo transcurrido los cadáveres no han podido ser contados en su número concreto, creyéndose que los restos hallados suman alrededor de los 18, cifra que coincide con los datos del detenido.

Los cadáveres, en su mayoría, han aparecido atados de manos, y por los restos hallados se nota la violencia con que fueron asesinados.

Entre los restos que se han encontrado, escasos por el tiempo pasado, se cuentan un estuche con gafas montadas en oro y otras de metal blanco corriente.

Referente a la exhumación de los cadáveres la Auditoría de Guerra de Cataluña nos ha facilitado, para su publicación, el siguiente

AVISO A LOS QUE PUEDAN SUMINISTRAR DATOS REFERENTES A LA IDENTIFICACION DE LOS CADAVERES

Auditoría de Guerra de Cataluña. — Juzgado Permanente de Plaza. — En la mañana del día 3 de Marzo, en las inmediaciones de la Playa Larga, han sido hallados varios cadáveres que están expuestos en el Depósito del Cementerio de esta ciudad, por plazo de 24 horas.

Los que pudieran suministrar noticias referentes a la identificación de los mismos, deberán presentarse ante el Sr. Juez D. Angel Arroyo, Rambla del Generalísimo, número 70, piso segundo, pues haciéndolo así contribuirán a la mejor Administración de la Justicia.

EL Juez Permanente.

Tarragona 3 de Marzo de 1939. —
III Año Triunfal.

REGISTRO CIVIL

Nacimientos: Elvira Albesa Algorreta, Juan Ramón Maixé, Rosa Reverté Segarra y Matias Roig Barrajón.

Defunciones: Francisco Biosca Suliva, de 32 años; Carmen Arribas Zofio, de 80 años; Pascual Sánchez Pérez, de 38 años.

Una notícia apareguda a la premsa sobre la fossa comuna de la repressió republicana apareguda a la Platja Llarga. Font: *Diario Español*, 4-3-1939, p. 3.

Els sis assassinats de la carretera de Tarragona a Reus

En la detenció massiva del tretze de setembre hi havia sis homes que van quedar senyalats des d'un primer moment. Foren tancats en una sala del local del Comitè, al carrer Major, aïllats de la resta. Es tractava de Pere Martorell Ferreté, Joan Solé Solé, Isidre Grau Bofarull ('Isidre Mariasso'), Lluís Martorell Ferreté, Isidre Almenara Torredadell i Gabriel Ferré Nicolau. Retinguts durant un parell d'hores, els obligaren a pujar emmanillats en dos taxis incautats vinguts de fora i foren portats a la carretera de Tarragona a Reus, a prop dels masos de la Carabia i de la Rosa, a l'alçada aproximadament de l'actual Centre Comercial del Carrefour. Allí els van fer baixar i, a tocar de la cuneta, els van disparar amb armes de foc causant-los la mort.¹⁵³ Els cadàvers els deixaren allí mateix. Recollim novament el testimoni de primera mà que ofereix Lola Solé:

Aquella tarda del 13 de setembre vaig passar assentada en un pedrís que hi havia al capdamunt de la Costa dels Hermanos [el carrer del Mig, entre la Sala i el Centre Parroquial], anant i venint de casa per donar notícies a la mama i a la padrina, ja que aquest pedrís estava a quatre o cinc metres del comitè. Allí va ser quan una canallada em va escopir i em digueren a crits forts: fascista.

Un dels que em va escopir és avui carmelita a Lleida, era de cal Macià de Constantí. Avui es el pare Pere Martorell. Llavors ell tenia uns deu anys. Jo en tenia uns quinze.

Después, al cap d'uns anys, o sigui, a l'haver-se d'escapar, perquè tenia les mans brutes, va morir a Mathausen (camp de concentració).¹⁵⁴

Jo vaig veure sortir del comitè emmanillats primer l'oncle Pere; mossèn Lluís, el seu germà; el papa; mossèn Isidre, mossèn Gabriel Ferré i Mariaso. A tots els feren entrar al taxi. Vaig marxar cap a casa. A mi, allò d'anar emmanillats no em feu cap gràcia. Em va remoure la mirada que el papa em va fer, quan el pujar al taxi em va veure. Per això, plorant me'n vaig anar cap a casa, però no els hi vaig dir que em vaig pensar el pitjor.

La padrina va dir: 'demà anirem a Tarragona, al Bonet i a Feliu, molt amics nostres i d'esquerra moderada, ells el trauran del *barco*'. «Joan, el meu pare, deia la padrina, ha fet molt de bé al poble, tothom ho diu». Què il·lusa era la padrina. De lo que tenia raó era que era molt carinyós amb tothom, doncs tenia un gran do de gents.

El dimarts 15 de setembre, dos dies [després] d'haver-los assassinat, les quatre cosines, la mama, les meves germanes i jo anàrem caminant agafant el camí de les Gavarres fins a arribar a la carretera que uneix Reus amb Tarragona, a on avui dia hi ha Carrefour i quasi enfronte, a l'altra part de la carretera, hi havia una figuera.

A terra, un gran toll de sang. Una miqueta més cap a Tarragona, potser a uns 100 metres, hi havia una masia, el mas de la Carabia, enderrocat a l'any 1998. Ens dirigirem allí per a parlar amb els seus habitants. Eren una bona gent i ens varen atendre molt bé.

Eren com les 9 de la nit, havien sentit els tirs i claríssim les veus de: '¡Viva Cristo Rey!'. En certa manera ens vam consolar. Recordo que la cosina Maria va dir a la mama: 'Tia, ens hem d'alegrar en la nostra desgràcia, dintre de tot som fills de màrtirs' [...].

---

153. Comenten els germans Torrents Martorell, de cal Llorigó, que una senyora que era peixatera a Tarragona va avisar la família, abans que tinguessin lloc els fets, dient-los que havia sentit comentar que els de ca Martello serien els primers a caure; és a dir, a ser assassinats. Conversa el 4-8-2025.

154. Confon les persones de Pere Martorell i son pare, Macià Martorell.

El Miquel Aleu i [el] Feliu Torrens quan varen saber que eren morts al cementiri de Tarragona hi varen anar. Van recollir la dena del rosari de la butxaca de l'oncle i la varen donar a la família. A nosaltres ens van donar el rellotge del papa, que el duia a la butxaca, brut de sang, que el guardem.¹⁵⁵

Mossèn Josep Aragonès, rector de Constantí durant la guerra, va recollir també informacions sobre l'assassinat dels seus companys de sacerdoci i oferí el següent relat:

Los tres fueron detenidos por la tarde del día 13 de septiembre de 1936. Al ser detenidos fueron llevados a la casa rectoral donde se había instalado el comité revolucionario. Allí fueron juzgados con otros tres individuos de la misma población por un individuo forastero. Obligados a subir en un coche al llegar a la encrucijada de las carreteras de Constantí-Tarragona y Tarragona-Reus, fueron vi[.]lmente asesinados. Se dice que entre ellos mutuamente se confesaron antes de ser asesinados. Se ignoran más detalles de su muerte. Fueron enterrados en el cementerio de Tarragona. Posteriormente, los cadáveres de los Rdos. Martorell y Almenara con los de otros tres seglares fueron trasladados al cementerio de esta parroquia.¹⁵⁶

Josep Torrens Grau, un dels detinguts aquell dia que va presenciar la tria entre els que havien de ser assassinats i els que serien empresonats:

El día 13 de septiembre 36 por la tarde, en el local del P. Cura, formaron un tribunal con los del Comité Local y otros de forasteros, tomando declaraciones a todos, dejando en libertad a unos y a otros separándonos en varias habitaciones.

A las 8 de la noche delante de la rectoría había dos coches y en él se llevaron a Luis Martorell, Pedro Martorell – Almenara – Joan Solé – Gabriel Nicolau, y los fusilaron en la carretera de Tarragona a Reus, y a continuación, con un coche de linea los 15 amigos restantes nos llevaron al Barco Río Segre.¹⁵⁷

Aportem tot seguit alguna informació específica sobre els sis assassinats, treta de declaracions dels familiars davant del jutge municipal de Constantí un cop acabada la guerra i destinada, a manera de diligències prèvies a la Causa General, el macroprocés posat en marxa per les noves autoritats franquistes per aclarir els fets repressius de la rereguarda republicana.

Pere Martorell Ferraté. Nascut a Constantí, tenia 50 anys d'edat. Vivia al carrer del Mig, número 68. Era fill de Josep Martorell i Concepció Ferraté; estava casat amb Maria Solé Solé i tenia quatre fills: la Maria, la Carme, la Montserrat i la Dolors, de 30, 28, 22 i 20 anys, respectivament. Estava afiliat a les dretes i havia estat alcalde de Constantí en dues ocasions; la primera, de gener del 1924 a març de 1926, i la segona, de febrer de 1930 a febrer de 1931. Era també president de la Societat El Casino. Era pagès de professió i propietari. Va ser

---

155. L. Solé: «Algunes vegades...».

156. «Relación de sacerdotes de la Archidiócesis de Tarragona asesinados por las hordas marxistas desde el 19 de julio de 1936 hasta el 14 de enero de 1939». AHN. CG, llig. 1.457, exp. 1, p. 13.

157. J. Claver: *Més sobre...*, p. 47.

detingut el 13 de setembre de 1936 a casa seva per ordre del Comitè Antifeixista i conduït immediatament al lloc on el van matar: el quilòmetre 3 de la carretera de Tarragona a Reus (Tarragona a Alcolea del Pinar), prop del mas de la Rosa. El seu cadàver presentava ferides de fusell. Un cop acabada la guerra, la seva vídua declarà davant del jutge municipal que considerava sospitosos de l'assassinat els components del Comitè Antifeixista de Constantí. La seva defunció va ser inscrita al Registre Civil.¹⁵⁸

Joan Solé Solé. Nascut a Constantí, l'1 de desembre de 1888, tenia 47 anys d'edat.¹⁵⁹ Vivia al carrer del Mig, número 39. Estava casat amb Dolors Andreu Blanch i tenia tres filles: Concepció, Dolors i Maria, de 21, 16 i 3 anys d'edat. Estava afiliat a les dretes. havia estat regidor al consistori republicà i alcalde-gestor per manament de l'autoritat militar entre els anys 1934 a 1936, just després del Fets d'Octubre del 1934, la qual cosa li va guanyar l'animadversió dels regidors d'esquerra. Era propietari i treballava per compte propi. Quan va esclatar la guerra, tement per la seva seguretat, va intentar fugir del poble per tal de refugiar-se a la Canonja, on pensava que estaria més segur, però el control revolucionari a l'entrada del poble veí li ho impedí i va haver de tornar enrere. El 31 de juliol va ser cessat a l'Ajuntament en aplicació d'un decret del Govern de la Generalitat de separació de regidors municipals procedents de les organitzacions de dretes, però aquell mateix dia ja va ser detingut, juntament amb altres persones. Després de pagar un rescat, el 3 d'agost pogué tornar a casa, però amb la condició de no sortir-ne. El 13 de setembre fou novament detingut i portat al mateix local, juntament amb una vintena de persones, aproximadament. Allí fou interrogat o jutjat, sense seguir-se un procediment judicial. Es dedí que seria assassinat. Emmanillat, cap a les 9 h del vespre, l'obligaren a pujar a un vehicle, amb un altres homes, i portat fins a la carretera de Tarragona a Reus, a prop del mas de la Rosa, fou afusellat.

Isidre Grau Bofarull. Nascut a Constantí el 5 d'agost de 1899. Tenia 37 anys. Vivia al carrer Morell, número 5. Era fill d'Isidre Grau i Francesca Bofarull, estava casat amb Josepa Massó Gavaldá i tenia dos fills: Isidre i Josep Maria, de 16 i 14 anys. Treballava al comerç. Estava afiliat a les dretes. Va ser regidor a l'Ajuntament de Constantí de l'1 de febrer al 20 d'octubre de 1934 i novament del 17 de maig de 1935 fins al seu cessament el 31 de juliol de 1936 en aplicació del decret ja citat de separació dels regidors de dretes. Segons declaració de la seva dona, Josepa Massó Gavaldá, el seu marit fou detingut a casa seva el 13 de setembre de 1936

---

158. Declaració de Maria Solé Solé, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 75.

159. Segons el padró d'habitants de 1936, hauria nascut el 9 de setembre de 1890 i tindria, per tant, 46 anys. AMCO, 1/e/1936.

per elements forasters acompanyats d'Antoni Grau Martorell, a instància del Comitè Antifeixista, i fou portat a la seu del mateix comitè. A la nit, el van prendre, juntament amb cinc persones més ja citades, en un vehicle fins a la carretera de Tarragona a Reus, on el van matar. El cadàver va ser trobat al mateix lloc i presentava ferides de fusell. La seva dona afegí que no sabia qui havia comés el crim i que no sospitava de ningú. La defunció va ser inscrita al Registre Civil.¹⁶⁰

Lluís Martorell Ferraté. Nascut a Constantí el 26 de febrer de 1884. Tenia 52 anys. Capellà de professió, havia estat vicari a Vila-seca i, posteriorment, regent a la parròquia de la Massó. El 13 de setembre de 1936 va ser detingut a casa de son germà Pere al carrer del Mig, número 68, on s'havia refugiat. Segons declaració posterior de la seva neboda Montserrat Martorell Solé, la detenció l'havia efectuat Lluís Martí Coll. Conduït davant del Comitè Antifeixista, l'haurien tret per dur-lo a la carretera de Reus, a quatre o cinc quilòmetres de Tarragona, on va ser assassinat. El cadàver presentava ferides per arma de foc. Afirmà que desconeixia els autors directes de la mort, però considerava causants indirectes tots els components que formaven part del Comitè Antifeixista, en especial Joan Fortuny Magriñà, Pau Gil Rivalent i Josep Espanyol Güell, entre d'altres el nom dels quals no recordava. La seva defunció fou inscrita al Registre Civil de Tarragona.¹⁶¹

Isidre Almenara Torredadell. Nascut a Tarragona el 19 d'abril de 1865. Tenia 71 anys. D'estat civil solter. Vivia a Constantí, al carrer del Mig, número 41, amb la seva criada, Concepció Simó Simó. Sacerdot de professió, era beneficiat organista a la Parròquia de Constantí. Segons Joan Serra Vilaró, en començar la guerra i produir-se la persecució dels religiosos, va quedar-se al seu domicili i el Comitè li va prendre una respectable quantitat de diners i d'objectes de valor, fins que va ser detingut el 13 de setembre de 1936, a les 9 h de la nit, i jutjat per una patrulla vinguda de Reus, la qual el portaren, en vehicle, al lloc de l'assassinat, la carretera de Tarragona a Reus. El seu cadàver fou trobat a la fossa comuna de Tarragona i presentava ferides per arma de foc. Posteriorment, després de la guerra, les seves despulles mortals foren enterrades al cementiri de Constantí.¹⁶²

Gabriel Ferré Nicolau. Nascut a Constantí el 12 de febrer de 1891. Tenia 45 anys. Era d'estat civil solter. Fill de Josep Ferré i Maria Nicolau. Sense afiliació

---

160. Declaració de Josefa Massó Gavaldá, 9-5-1942. CDMH. CG, caja 1.447, exp. 20, doc. 85.

161. Declaració de Montserrat Martorell Solé, 14-6-1945. AHN. CG, llig. 1.457, exp. 5, doc. 1510. [Juan Serra Vilaró]: *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936 al 1939*. Imprenta y Librería suc. De Torres & Virgili. Tarragona. Francesc Basco: *Mártires del siglo XX*. Arquebisbat de Tarragona. Editorial Escua, Barcelona 2009, p. 628-629.

162. J. Serra: *Víctimas...* Dades biogràfiques tretes del padró municipal d'habitants de 1936. AMCO, 1/e/1936, p. 194. En poder del Comitè van quedar alguns documents canònics d'Almenara, que probablement li devien haver estat requisats al moment de la detenció i avui es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Constantí, 12/o/1936.

política coneguda. De professió sacerdot, era professor de Filosofia al Seminari Pontifici de l'Arquebisbat de Tarragona, beneficiat de la Catedral de Tarragona i vicari de Sant Joan de Tarragona. Segons declaració davant del jutge municipal de Constantí del seu cosí germà, Gabriel Nicolau Papiol, la detenció es va produir a casa seva el 13 de setembre de 1936 «por extraños al pueblo, ignorando quienes hicieron tal detención». Va ser conduït al local de la rectoria, seu del Comitè. Aquella mateixa nit el van portar, juntament amb altres persones, en dos cotxes fins a la carretera de Reus i prop del mas de la Rosa van ser assassinats. El cadàver de mossèn Gabriel Ferré presentava ferides per arma de foc. La seva defunció va ser inscrita al Registre Civil de Tarragona.¹⁶³ Feliu Nicolau Rivalt presencià la detenció del seu familiar: «El meu pare, Gabriel Nicolau, tenia amagat a casa seva, Carrer del Castell, núm. 4 de Constantí, el seu cosí germà Mossèn Gabriel Ferré. Por culpa d'un 'chivatazo' els milicians prenen a Mossèn Gabriel i si el meu pare hagués estat a casa també l'haurien pres. Jo encara me'n recordo una mica».¹⁶⁴ Una altra versió autoritzada l'aporta mossèn Serra Vilaró en el seu llibre de les víctimes sacerdotals a la Arxidiòcesi de Tarragona:

Se refugió en casa de un primo suyo, calle Calvo Sotelo [carrer del Castell], nº 4, donde fue detenido por extraños al pueblo, que le condujeron al Comité que se había instalado en la casa rectoral, comité que le había ofrecido toda suerte de garantías, de que no había de sucederle nada adverso, ni por parte suya ni por parte de las autoridades. Pero tampoco faltó, como en tantos otros pueblos, el truco de los forasteros, que en aquella ocasión fueron de Tarragona, uno de los cuales le increpó irónicamente: '¿No pensaba hallarte tan cerca!».

Esta expresión, juntamente con haber sido el primero que se aprehendió aquel día en Constantí, viene a corroborar el citado truco. Otro de los forasteros le pregunta si es sacerdote, a lo que responde decididamente: 'Sí, y no quiero ocultarlo'. En medio de milicianos armados, fue paseado luego por las calles de Constantí, hasta dar con sus hermanos de sacerdocio, Rvdos. Almenara y Martorell.

Al anochecer, los tres sacerdotes y otros tres seglares, fueron llevados en dos coches a la carretera de Reus y asesinados cerca del 'Mas de la Rosa'. Fueron sepultados en el cementerio de Tarragona.¹⁶⁵

L'assassinat de Josep M. Coll Solé

Josep Maria Coll Solé era de Constantí. Nascut l'1 de febrer de 1887, tenia 48 anys, era solter i vivia al carrer de la Font, número 41, amb la seva germana Josepa i els tres nebots, Antoni, Dolors i Lluís, de 28, 21 i 11 anys d'edat. Fill de Josep Coll i Carme Solé. De professió era pagès i estava afiliat a les dretes, sense

---

163. Declaració de Gabriel Nicolau Papiol, 14-6-1945. AHN, CG, llig. 1.457, exp. 5, doc. 1509.

164. Feliu Nicolau Rivalt: «Mossèn Gabriel Ferré Nicolau». Manuscrit, un full, 11-2- 2001. Hi ha una transcripció mecanografiada del mateix document, amb algunes petites variacions degudes a la correcció ortogràfica del text. Agraïxo a Anna Maria Giné l'accés a aquest document.

165. J. Serra: *Víctimas...*, p. 129-130. També Mn. Àngel Bergadà: «Els nostres màrtirs – 60». *Església de Tarragona*, número 152, agost-setembre 2001, p. 34.

que hagués tingut cap càrrec públic. Tal com comenta la seva germana en una declaració judicial, el Josep Maria va ser detingut el 17 de setembre de 1936 a un cafè i va ser portat a l'Arc de Berà, on l'haurien afusellat. Es desconeix les ferides que presentava. Segons la transcripció d'un atestat, «el 29 de Septiembre de 1936, fué hallado en la carretera el cadáver de un hombre de las señas siguientes: Estatura bastante alta, gordo, de 45 a 47 años de edad, cabello canoso, [...?], cara redona, vestía pantalón fondo negro a rayas blancas, muy usado, americana verdosa descolorida, camisa azul a rayas blancas y alpargatas blancas, no llevaba calcetines». Entre els objectes que duia, se li va trobar un passe del Comitè del Front Popular de Constantí del 29 de juliol de 1936 que deia: «Les Autoritats i Milícies Armades al servei de la República, són pregades de deixar via lliure al portador de la present, Josep M. Coll Solé, que's dirigeix d'aquesta vila a Tarragona i viceversa». El cadàver fou trobat al cementiri de Sant Vicenç. Es desconeix l'autoria material dels fets, però la germana comenta que Pau Gil Rivalt, president del Comitè Antifeixista de Constantí, preguntat per la detenció de son germà li va dir literalment: «que ya podían ponerse de luto que lo habían muerto el día anterior en el sitio que anteriormente se dice».¹⁶⁶ Dos dies després d'haver-se trobat el cadàver, el Comitè va iniciar les gestions per la incautació dels comptes bancaris que pogués tenir Josep M. Coll, «destacat element feixista», afegint d'ell que havia «desaparegut del seu domicili» i, a la vegada, per recollir les dades relatives a la documentació que portés a sobre aquest senyor.¹⁶⁷

Els vuit assassinats a la Platja Llarga

Com hem vist, el 13 de setembre de 1936, i de manera més puntual en dies successius, es van detenir un bon nombre de persones desafectes al règim. És una xifra que no hem pogut determinar, però que podria rondar entre una quinzena i una seixantena, aproximadament. D'aquestes, sis van ser apartades de la resta i, poques hores després, les traslladaren a la carretera de Reus a Tarragona i, en una cuneta, foren assassinades amb arma de foc. La resta, van ser traslladades a diversos centres de reclusió, en particular al vaixell presó Ríu Segre, ancorat al Port de Tarragona. No hem pogut seguir el rastre de cadascun d'ells, perquè aquestes detencions es feren sense deixar constància escrita.¹⁶⁸

---

166. Declaració de Josepa Coll Solé, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 76. Transcripció de l'atestat de la troballa del cadàver de Josep Coll Solé, sense data. AMCO, 1/r/1936.

167. Comunicacions del Comitè Antifeixista de Constantí, 1-10-1936. AMCO, 12/o/1936.

168. Tampoc les autoritats franquistes investigaren específicament les detencions i empresonaments, perquè a la Causa General, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques i els consells de guerra se centraren, sobretot, en els assassinats, les incautacions i la destrucció dels objectes religiosos.

El 10 d'octubre, vuit d'aquestes persones van ser tretes fora del vaixell en una de les famoses 'saques', en aquesta ocasió dirigida pel patruller anarquista Josep Recasens Oliva, més conegut pel renom del «Sec de la matinada» (a causa de la seva complexió prima i perquè solia actuar de matinada. Era un dels dirigents de les Joventuts Llibertàries i de la FAI a Tarragona. De caràcter violent i temerari, havia estat detingut en múltiples ocasions, tant per delictes comuns com polítics. En començar la guerra, estava tancat a la presó de Pilats i quan el 21 de juliol arribaren camions amb les sigles de la CNT-FAI carregats d'exaltats milicians anarquistes alliberaren tots els presos i els repartiren fusells i armaments, posant en marxa una espiral de violència, que començà amb la crema d'esglésies i convents i continuà amb l'extorsió, detenció i assassinat de desenes de persones.¹⁶⁹ En aquesta 'saca' que comentem es van escollir persones de Constantí, que foren dutes fins a la Platja Llarga de Tarragona on les van afusellar.

Els cadàvers van ser llançats a una rasa oberta al Mas Rabassa, un mas que està a tocar de la carretera de Tarragona a Barcelona, a l'alçada d'aquesta mateixa platja, formant una fossa comuna que es va exhumar després de la guerra. Les víctimes foren: Isidro Maduell Pié, Francesc Maduell Marsal, Joan Maduell Maduell, Josep Miret Vila, Moisés Ras Solé, Josep Maria Queralt Bofarull, Joaquim Brunet Ferré i Pere Roig Giró.

Isidro Maduell Pié havia nascut a Constantí el 6 de novembre de 1897. Tenia 39 anys. Era fill de Joan Maduell i Rosa Pié, estava casat amb Teresa Mas Massó, sense fills. Vivia al carrer del Mig, número 64. Era pagès de professió. Estava afiliat a les dretes. Segons testimoni que prestà posteriorment la vídua, l'Isidro va ser detingut el 13 de setembre a casa seva, per ordre del Comitè Antifeixista de Constantí i, a continuació, el traslladaren al vaixell Ríu Segre, d'on el van treure el 10 d'octubre per afusellar-lo a la Platja Llarga. Va ser enterrat a una rasa del Mas Rabassa. Les persones sospitoses d'haver participat en el crim eren les que componien el comitè local.¹⁷⁰

Joan Maduell Maduell havia nascut a Constantí el 4 d'abril de 1881, tenia 57 anys. Vivia al carrer Santiago Rusiñol, número 1 (actual Serafí Pitarra). Era fill de Josep Maduell i de Dolors Maduell, d'estat civil vidu i amb tres fills: Francesc, Nativitat i Joan, de 25, 27 i 23 anys. Tenia afiliació de dretes. Era pagès de professió i també havia treballat de sereno a l'Ajuntament de Constantí. El 17 de setembre de 1936 va ser detingut a casa seva, per ordre del Comitè Antifeixista, i

---

169. S. Caamaño: *Tarragona, 1936...*, p. 63-68 i 134.

170. Declaració de Teresa Mas Massó al jutge municipal de Constantí, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20. Resumida a F. Basco: «Constantí...». Les dades biogràfiques s'han tret del padró municipal d'habitants de 1936. AMCO, 1/e/1936. Aquests dues referències valen també com a font per a la resta de les víctimes.

fou portat al local del mateix comitè i d'allí al vaixell Río Segre, on va estar recl s vint-i-tres dies, fins que el 10 d'octubre va ser portat a la Platja Llarga de Tarragona i afusellat. El seu cad ver es va trobar després de la guerra en una rasa al Mas Rabassa i presentava ferides d'arma de foc al cap i al cos. La mort va ser inscrita al Registre Civil de Tarragona. Segons la declaració posterior de la filla, Natividad Maduell, davant del jutge municipal de Constantí, en el marc del procés de la Causa General, els principals sospitosos d'haver participat en l'assassinat eren totes les persones que componen el Comit  local. Es dona la circumstància que va ser afusellat el mateix dia i lloc que el Francesc Maduell, un dels seus tres fills.¹⁷¹

Francesc Maduell Marsal. Havia nascut a Constantí el 16 de juliol de 1911, tenia 25 anys. Era fill de Joan Maduell i Dolors Marsal. D'estat civil solter i sense fills. Vivia amb son pare i sa germana a la casa ja citada de l'actual carrer Serafí Pitarra. Estava afiliat a les dretes. Era pagès i havia fet d'agutzil a l'Ajuntament de Constantí, entre els mesos d'octubre de 1934 a febrer de 1936, quan va ser destitu  pel Front Popular. Va ser detingut el 13 de setembre de 1936, per ordre del Comit  Antifeixista, a la seva finca de la partida de les Fonts. Condu  al local del mateix comit , va ser traslladat al vaixell Río Segre, ancorat al port de Tarragona. El 10 d'octubre fou tret d'all  i portat a la Platja Llarga de Tarragona, on el van afusellar. El seu cad ver presentava ferides per arma de foc al cap i al cos i va ser abandonat a una rasa oberta al Mas Rabassa, on es va trobar després de la guerra. La seva mort va ser inscrita al Registre Civil de Tarragona. Segons la declaració de la seva germana Nativitat davant del jutge municipal, considerava responsable de l'assassinat al Comit  de Constantí. Es dona la circumstància que la víctima va ser afusellada el mateix dia i lloc que son pare, Joan Maduell.¹⁷²

Josep Miret Vilà. Havia nascut a Pira (Tarragona) el 13 de febrer de 1898, tenia 38 anys. Vivia al carrer Prat de la Ribera (actual carrer Peixateria, número 21). Era fill de Josep Miret i de Francesca Vilà, estava casat amb Remei Pijoan i tenia dos fills: Josep i Joan, de 12 i 7 anys. Tenia afiliació de dretes. Era comerciant de professió. No havia tingut cap càrrec. El 13 de setembre de 1936 va ser detingut a casa seva per ordre del Comit  Antifeixista i portat al local del comit  i tot seguit traslladat al vaixell presó Río Segre. El 10 d'octubre del mateix any va ser tret del vaixell i portat a la Platja Llarga de Tarragona, on el van afusellar. El cad ver fou trobat a una rasa oberta al Mas Rabassa, on estava enterrat. Presentava ferides per arma de foc al cap i al cos. La seva mort va ser inscrita al Registre Civil de Tarragona. Segons declaració de la seva vídua davant del jutge municipal, els sospitosos del crim eren tots els membres del Comit  Antifeixista de Constantí.¹⁷³

---

171. Declaració de Natividad Maduell Marsal, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 81.

172. *Idem*, doc. 80.

173. Declaració de Remedios Pijoan, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 78.

Moisés Ras Solé. Havia nascut a Constantí el 3 d'abril de 1912. Tenia 24 anys. Era fill d'Antoni Ras Cerdà i Lluïsa Solé, d'estat civil solter. Vivia al carrer Jacint Verdaguer, número 37 (actual carrer Sant Pere) amb sons pares. Estava afiliat a les dretes. No havia tingut cap càrrec. Era pagès de professió. El 13 de setembre de 1936 va ser detingut a casa seva per ordre del Comitè i fou conduït al local del mateix comitè i d'allí al vaixell Ríu Segre. El 10 d'octubre de 1936 va ser portat fins a la Platja Llarga on el van afusellar. Fou enterrat a una rasa del Mas Rabasa, a la Platja Llarga. El seu cadàver presentava ferides per arma de foc. S'inscriví al Registre Civil. Segons declaració de son pare, se sospitava de la participació de tots els components del Comitè de Constantí en la mort i, de manera especial, del veí Josep Roig Rivalt.¹⁷⁴

Josep Maria Queralt Bofarull. Havia nascut a Constantí, tenia 28 anys i vivia al carrer de les Creus, número 17. Era fill d'Antoni Queralt i Maria Bofarull. Estava casat amb Maria Gavaldà Civit i tenia dos fills: Josep Maria i Lluís, de 8 i 6 anys. Estava afiliat a les dretes. No havia ostentat cap càrrec. Era ferrer de professió. La primavera de 1936 es va veure implicat en els incidents pel desallotjament de l'escola religiosa de les monges de Constantí, en particular fou acusat d'agredir al tinent d'alcalde de l'Ajuntament Josep Español, resultant aquest amb lesions lleus i la roba estripada, motiu pel qual va ser detingut per la policia i posat a disposició judicial i després de prestar declaració fou posat en llibertat. El 13 de setembre de 1936 va ser novament detingut, a casa seva, per ordre del Comitè Antifeixista i se'l conduí al local del mateix comitè i d'allí al vaixell Ríu Segre del Port de Tarragona. El 10 d'octubre de 1936 va ser portat fins a la Platja Llarga on fou afusellat. El seu cadàver es va enterrar a una rasa del Mas Rabassa, a la Platja Llarga, on es va trobar després de la guerra. Presentava ferides per arma de foc al cap i al cos. La seva mort fou inscrita al Registre Civil. Segons declaració de la seva vídua, no sospitava de ningú que pogués haver participat en l'assassinat.¹⁷⁵

Joaquím Brunet Ferré. Havia nascut a Constantí el 15 de juliol de 1861 i tenia 75 anys. Vivia al carrer Francesc Macià, número 87 (actual carrer Major), al casal conegut com ca Brunet. Era fill de Josep Brunet i de Francesca Ferré. D'estat civil solter, vivia amb la seva criada, Rosa Ferré Figueras. Estava afiliat a les dretes. Era propietari de professió, un dels més destacats del poble. El 12 d'agost de 1936, el Comitè Antifeixista li incautà la casa i les finques. Més o menys, en aquell moment devia ser quan el citat comitè li va exigir una forta suma de diners:

---

174. Declaració d'Antonio Ras Cerdà, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 82.

175. Declaració de Maria Gavaldà Civit, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 1.447, exp. 20, doc. 84. També, F. Basco: «Constantí...».

Cuando llegó la guerra civil de 1936, el comité rojo de Constantí le exigió el pago al contado de 12.000.000 de pesetas, con la promesa de conservar su vida y hacienda, lo que le obligó a sollicitar un crédito por esa cantidad al Banco de España de Tarragona, donde se le facilitaron mediante la firma de una letra de cambio avalada.

Obtenida esa cantidad tan elevada, hizo entrega de la misma al comité local de Constantí, con la esperanza de que cumplieran su promesa, a quien, además, nunca intervino en la política local.

Pero ocho días después fue detenido, llevado a Tarragona, ingresado en un barco que servía de prisión, y seguidamente asesinado, siendo enterrado junto a otras víctimas de Constantí, en las proximidades de la Playa Larga. Al desenterrarle fue hallado decapitado y con las manos atadas a la espalda.¹⁷⁶

Mentre estava detingut, el Comitè va contactar amb totes les oficines bancàries existents a Tarragona per tal d'intervenir els diners de Brunet:

Havent procedit aquest Comitè a la incautació de les finques rústegues de Joaquim Brunet Ferré, i necessitat per a portar a cap llur explotació de les mateixes, disposar del capital necessari, sou pregat de notificar a aquest Comitè el muntant del compte corrent que l'esmentat individu té al banc de la seva Direcció, per tal de que aquest Comitè pugui obrar en conseqüència.¹⁷⁷

Dos dies després, el Comitè va esmenar la petició d'informació sobre el comptes de Joaquim Brunet per una altra més taxativa ordre d'incautar-se dels citats diners.¹⁷⁸

El 10 d'octubre del mateix any va ser traslladat i assassinat a la Platja Llarga. El cadàver fou llençat a una rasa al Mas Rabassa. Presentava ferides per arma de foc al cap i al cos. Va aparèixer decapitat i mutilat. La seva mort va ser inscrita al Registre Civil de Tarragona.

Segons posterior declaració del seu nebot, Lluís Ferré Brunet, davant del jutge municipal de Constantí, a banda de precisar els detalls de la detenció, trasllat al vaixell, posterior assassinat i localització del cadàver, afegia que considerava que les persones sospitoses de la mort del seu oncle eren totes les que componien el Comitè Antifeixista local.¹⁷⁹

---

176. Manuscrit de Josep M. Ferré Cillanueva, sense títol, Constantí, juny de 2014. Agraieixo a Manuel Castro l'accés a aquest document. Clarament, la xifra de 12 milions de pessetes sembla inversemblant per desproporcionada. Per tenir una referència sobre el valor dels diners al 1936, el pressupost municipal d'aquell any a Constantí va ser de 75.000 pta. És possible que el Sr. Ferré Cillanueva en parlar de tants milions hagués fet una equivalència del valor del diner al moment actual que va escriure el text memorialístic. En tot cas, podem acceptar que el rescat que es va demanar a Joaquim Brunet devia ser una xifra elevadíssima fins al punt d'haver de demanar un préstec bancari.

177. Comunicació del president del Comitè Antifeixista de Constantí als directors de les sucursals bancàries de Tarragona, 8-9-1936. AMCO, 12/o/1936.

178. Comunicació del president del Comitè Antifeixista de Constantí als directors de les sucursals bancàries de Tarragona, 10-9-1936. AMCO, 12/o/1936. En particular, hi ha les comunicacions al Banc de Biscaia i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis.

179. Declaració de Lluís Ferré Brunet, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 11147, exp. 20, doc. 77.

Pere Roig Giró. Havia nascut a Constantí, tenia 36 anys, vivia al carrer Dr. Robert número 30 (actual carrer del Castell. Era fill de Pau Roig i Carme Giró, estava casat amb Maria Roig Compte i tenia cinc fills: Josep, Pere, Pau, Jordi i Joan, d'11, 9, 8, 1 any i 2 mesos d'edat, respectivament. Era pagès de professió i estava afiliat a les dretes.

El 13 de setembre de 1936, segons posterior declaració de la seva vídua, Maria Roig Compte, el seu home va ser detingut a la casa del carrer del Castell, número 30, per ordre del Comitè local i portat al local del mateix comitè. D'allí va ser traslladat al vaixell Ríu Segre, on hi va estar vint-i-vuit dies. Aleshores, el 10 d'octubre de 1936, el van portar a la Platja Llarga, on va ser afusellat. El seu cadàver va ser enterrat a una rasa al Mas Rabassa, de la Platja Llarga, sense que se'n precisés les ferides que presentava el cos. La declarant sospitava que els responsables d'haver participat en el crim havien estat tots els components del Comitè local.¹⁸⁰

Les darreres detencions

El 27 de març de 1938, s'informà en una sessió plenària de l'Ajuntament, que al poble s'havia constituït un organisme anomenat formalment Front Popular, integrat per representants de les dues sindicals i tots els partits polítics constituïts a la vila afectes al Règim.¹⁸¹ Desconeixem el caràcter i abast d'aquest ens, però ens consta que denuncià diverses persones a la Comissària d'Ordre Públic, les quals foren detingudes. No sabem de quines persones es tractava, el motiu ni les conseqüències que pogués haver tingut tot plegat, tan sols que l'alcalde feia constar en acta que l'Ajuntament no havia tingut res a veure en aquest afer.¹⁸² Encara hi va haver alguna detenció més relacionada amb els «emboscats», els soldats de lleva cridats a files que es negaven a incorporar-se a l'exèrcit per evitar ser destinats al camp de batalla i restaven amagats en cases o masos de familiars.

---

180. Declaració de Maria Roig Compte, 9-5-1942. AHN. CG, llig. 11147, exp. 20, doc. 83.

181. Actes del Ple, 27-3-1938. AMCO, 1/g/1937.

182. Actes del Ple, 5-6-1938. AMCO, 1/g/1937.

JUDICIS

Els judicis de faltes

El 1937, l'alcalde de Constantí va ostentar algunes funcions de jutge municipal; per exemple, presidint judicis de faltes. No queda clara la normativa que s'aplicava. Són casos en els quals es feia referència a la ideologia dretana dels acusats com un element de sospita. En un dels judicis, Maria Monné Prats va ser denunciada per haver reunit roba del seu fill, Josep Plana Monné, cridat a files, i haver-la dipositat a casa dels veïns Josep Maduell Ras i Mercè Escardó Cases per facilitar-li la fugida, via la Canonja, com a pròfug. Un cop escoltats el jove i sons pares i també el matrimoni veí, l'alcalde va imposar una penyora de dues-centes pessetes a Maria Monné per considerar que «tractava d'aixecar el domicili de manera amagada, sens dubte per a eludir l'obligació que tenia el seu fill de presentar-se a concentració davant de la caixa de Reclutament de Tarragona, labor en la qual també prengué part el veí Josep Maduell Ras acceptant en son domicili els paquets de roba propietat de la primera». Afegia l'alcalde, «corroborava aquesta presumpció el fet que les dues famílies són de marcada significació dretana». A Josep Maduell, per la seva banda, li caigué una penyora menor de vint-i-cinc pessetes.¹⁸³

En una altra denúncia, Maria Roig Compte i Maria Grau Maduell foren acusades de «fer labor derrotista». Resulta que el diumenge 12 de setembre del 1937, quan les dues es trobaven al rentador municipal rentant la roba, la primera «es dolia en forma destemplada per haver-li mort al seu marit [Pere Giró] l'any passat, pronunciant paraules ofensives per á les Autoritats locals i persones afectes al Régim [... i] que s'hauria estimat més de que al seu marit l'haguessin tancat al vaixell com als dels fets d'Octubre del mil noucents trenta-quatre en lloc d'occir-lo com ho han fet». Diverses dones que havien presenciada aquella conversa prestaren testimoni, com Bassilisa Gil Rivalent:

La Maria Roig Compte se dolia dient que aquell dia feia l'any que havien mort al seu marit, pronunciant frases ofensives per les Autoritats locals i foranes afectes al Regim als que tractava de lladres de sang i de diners. Com més encrespada es posava l'esmentada Maria Roig l'altra l'anava atiant fent-li recordar més els fets, i ajudant-la donant-li raó a tot quan deia, en particular quan es referia a les Autoritats i persones afectes al Règim.

[...] La conversa de referència, en la que's repetiren moltes vegades els mateixos conceptes, durà aproximadament una mitja hora, i que un dels conceptes que repetia amb més freqüència era el d'anomenar lladres de sang i de diners referint-se a les Autoritats locals, a més d'anomenar-los criminals i altres dicteris per l'estil.¹⁸⁴

---

183. Expedient d'imposició de vàries penyores per aixecament clandestí de domicili. AMCO, 3/o/1937.

184. AMCO, 3/o/1937.

A continuació, interrogada Maria Roig per tal que reproduís les paraules pronunciades, «contestà dient que digué que eren uns criminals que havien fet donar quinze mil duros per salvar la vida, i després el mataren. També assegura que digué que tots troven que'ls seus fills son dolents i entremaliats, contestant la declarant, que ho eren per que havien mort al seu pare que era l'únic que els feia creure».¹⁸⁵ Maria Grau va ser castigada amb una penyora de 100 pessetes per «proferir paraules i conceptes injuriosos per a les Autoritats» i Maria Roig amb un arrest domiciliari de vuit dies per sostenir converses i emetre judicis i paraules contràries al Règim i a les Autoritats» La primera no devia pagar, perquè el 5 d'octubre li van imposar un recàrrec de 50 pessetes a les cent que ja li tocava pagar.¹⁸⁶

Un altre dels judicis va tenir lloc a mitjans de febrer de 1937 contra Maria Martorell Solé, Montserrat Martorell Solé i Concepció Solé Roig per obligar Sagrao García Aragón, una nena d'onze anys refugiada de Madrid, a besar un crucifix. Pel que deia la nena, va saludar les tres joves al portal de la casa de Maria Solé Solé, vídua de Pere Martorell Ferraté, al carrer Pau Claris, número 68, on habitualment s'hi congregaven algunes noies del poble perquè hi ensenyaven a cosir:

[...] es trobà amb les veïnes denunciades que s'estaven al portal de la seva casa, les qual la cridaren preguntant-li el que portava. A l'ensenyar-los-hi els periòdics, li digueren després de llegir-los, que elles portaven un crucifix invitant-la a que'l besés, cosa que va fer la declarant per por. Li digueren ademés, que guanyarien els feixistes i que allavors la pendrien a viure amb elles. Que portaven dol per haver estat mort el seu pare. Li preguntaren si sabia el parenostre, contestant-los la declarant negativament. Al despedir-se, li feren el saludo feixista.¹⁸⁷

En la denúncia s'afegia que les esmentades veïnes tenien una «significació dretista», de manera que calia aclarir la veracitat dels fets. A l'expedient que es va obrir consten les declaracions de les tres denunciades i de sis testimonis. Resulta, a més a més, que aquell dia la premsa portava la notícia de l'ocupació de la ciutat de Màlaga per les tropes franquistes i l'alcalde volia saber si les acusades comentaven satisfactòriament la notícia i si en acomiadar-se la nena amb l'expressió «salut» les denunciades li havien contestat amb la salutació feixista del graç estirat. Un cop recollides les declaracions a tots els implicats, no sabem com va acabar l'afer, ni si es van imposar penyores, però sembla que aquestes sancions afectaven sobretot les famílies de dretes o que critiquessin les autoritats. Sense ànim d'exhaustivitat, hem anotat les 25 pessetes de penyora a Lluïsa Tomàs Roig per fer «campanya derrotista», 25 a Dolors Garriga Golorons per «paraules ofensives

---

185. AMCO, 3/o/1937.

186. Llibre de registre de sortida de la correspondència, anotacions número 941, 942 i 964, de 27-9-1937. AMCO, 3/r/1937.

187. AMCO, Fons Ajuntament de Constantí, 3/o/1937.

«Cuadro de honor de los ex cautivos y asesinados por la horda roja marxista de Constantí».
 Cedit per Josep Estivill Pérez.

contra el Consell Municipal i Autoritats», 100 a Matilde Fortuny Mir per «bulos i notícies derrotistes», 50 a Josep Torrents Girona per «paraules agravioses contra els ciutadans que van als refugis», 25 a Josepa Dosaigües Marsal per «tasca derrotista», etc.¹⁸⁸

El judici de Francisco Roig Ferré, Josep M. Ferré Ferré i Emilio Garcia Teixidó

El 31 de desembre de 1936, el Tribunal Popular havia atès la denúncia formulada contra els veïns de Constantí, Francisco Roig Ferré, Josep M. Ferré Ferré i Emilio Garcia Teixidó, de manera que havia acordat la seva detenció per fer front a les imputacions que se'ls feia.¹⁸⁹ El primer era farmacèutic a Constantí, destituït i amb les seves propietats incautades; en particular, la farmàcia del carrer Major, que havia estat municipalitzada i al seu davant hi havien posat una altra persona. El segon, regidor a l'ajuntament al moment de començar la guerra, quedà separat del càrrec en donar-se compliment al decret del Govern de la Generalitat ordenant el cessament i separació del càrrec als consellers de la dreta.¹⁹⁰ El tercer era el metge, destituït pel consistori del Front Popular i detingut poc després de començar la guerra i després enviat a casa amb la condició de no sortir-ne. El seu cas arribà al Sindicat de metges i en parlem amb detall més endavant. Pel que respecta el judici al Tribunal Popular no l'hem localitzat i no tenim cap altra referència o nota per saber quina va ser la sentència. De totes maneres, sabem que Francisco Roig i Emilio Garcia van fugir a zona rebel i tornaren a Constantí en acabar la guerra.

El judici de Mn. Josep Andreu Bosch

Josep Andreu Bosch, nascut a Sant Martí de Maldà (Cervera), de 29 anys, era capellà a la parròquia de Constantí, on feia de vicari encarregat de l'administració del despatx parroquial. Vivia al carrer de la Costa número 6.

Un cop esclatada la guerra i la revolució, els capellans van convertir-se en objectiu de la violència política. Andreu mateix explicà en una declaració judicial com va viure aquestes primeres setmanes:

---

188. Llibre de registre de sortida de la correspondència, anotacions 728 (9-7-1937) i 947-948 (29-9-1937). AMCO, 2/r/1933. Correspondència rebuda (1937). AMCO, 1/r/1937.

189. Ofici del Tribunal Popular de Tarragona a l'alcalde de l'Ajuntament de Constantí, 30-12-1936. AMCO, 1/r/1936. També els diaris *Llibertat*, 31-12-1936, p. 2 i *Diari de Tarragona*, 31-12-1936, p. 2.

190. Acta del Ple, 31-7-1936.

Al estallar el movimiento en 19 de julio pasado el declarante llevaba tres años desempeñando el cargo de Vicario en la Parroquial Iglesia de Constantí; que su misión era la de cumplir con su misión sin que nunca haya intervenido en política como tampoco ha desarrollado ninguna actividad en organización de juventudes; que los que reunían a la juventud para organizar las Juventudes Cristianas eran el Rector y el otro Vicario como ayudante y el declarante estaba encargado del despacho; que cuando el movimiento se presentó al Comité del pueblo y allí le manifestaron que podía continuar allí ya que contra él nada había, pero al transcurrir quince días, por la intranquilidad que parecía que había en la casa donde estaba, llamó a un hermano suyo, que es policía, el cual acudió y con la autorización del Comité salió de Constantí y se dirigió a su pueblo de San Martí de Maldá, hasta que transcurridos dos meses al cambiar el Presidente le detuvieron, suponiendo que como único cargo porque era sacerdote; que en nada ha intervenido ni en ninguna organización ha pertenecido, pues es su norma como buen sacerdote obedecer las órdenes emanadas del Gobierno legalmente constituido, y por cuya razón siempre ha recriminado el levantamiento y los hechos que como consecuencia sufre España leal.¹⁹¹

L'1 d'octubre de 1936 va comparèixer davant de les autoritats per declarar que mai havia fet propaganda durant els tres anys d'estada a Constantí.¹⁹² Aquell mateix dia ingressà al vaixell Ríu Segre, juntament amb una altra persona de Sant Martí de Maldà.¹⁹³ El Tribunal Popular de Tarragona li obrí el sumari número 56 de 1936 per desafecció al règim. El febrer de 1937, el president del tribunal, en el marc de les diligències prèvies, reclamà de l'Ajuntament, partits polítics i organitzacions sindicals de Constantí informes de la conducta i activitats de l'encausat. Informaren l'Ajuntament, el POUM, el Sindicat Agrícola (adscribit a la Unió de Rabassaires), el Sindicat Únic d'Oficis Varis (adherit a la CNT - AIT), la Joventut Nacionalista Republicana (adherida a l'ERC) i el Sindicat de Treballadors del Camp i Oficis Varis (adherit a la UGT). Els informes resultaren ser molt genèrics, imprecisos i basats més aviat en prejudicis i opinions, com el de la CNT: «políticamente preparaba las juventudes de derecha para el día que fuese necesario defender los intereses de la clerecía, ya que en el acto de la substitución de la enseñanza religiosa dieron prueba de ello y por lo tanto creemos que es un elemento contrario al régimen republicano».¹⁹⁴ L'única informació amb alguna concreció l'oferia el secretari general del comitè local del POUM en referència també als incidents del desallotjament de l'escola de les monges, però tan sols per dir que la nit del desallotjament va estar tancat deu minuts a l'església: «que per treurer l'ensenyant-se religiós [h]i va haver disturbis en la vila, a les 22 hores entrava adins de l'església surtin[t] als 10 minuts sense sapiguer-se lo que [h]i entrà a fer, digne, d'aquesta institució que sempre ha

---

191. Declaració de Josep Andreu al Tribunal Popular de Tarragona, 6-4-1937. AHN. CG, llig. 1455, exp.4, doc. 40-41.

192. AHN. CG, llig. 1455, exp.4, doc. 19.

193. F. Basco: *Mártires...*, p. 742.

194. AHN. CG, llig. 1455, exp. 4, doc. n. 35.

treballat a laombra».¹⁹⁵ Un parell de mesos després, Josep Andreu prestà declaració i explicà les pors que l'havien portat a marxar de Constantí i la seva detenció; negà pertànyer a cap organització i assegurà obeir les ordres emanades pel govern legalment constituït.¹⁹⁶ En l'acte de processament de 25 de maig de 1937 s'informa que Josep Andreu Bosch era persona «notoriamente desafecta al régimen» i que el fet constituïa un delictes definit a l'apartat c) de l'article 2n del decret del ministre de Justícia de 10 d'octubre de 1936 (de constitució dels Tribunals Populars) i que, referint-se als actes contrarevolucionaris, feia referència a: «l'espionatge, transmissió, captació o compilació de notícies de caràcter polític o econòmic amb la finalitat de trametre-les als facciosos, governs estrangers, organitzacions o persones contrarevolucionàries».¹⁹⁷

Durant tot el temps de la instrucció del cas, Josep Andreu romangué detingut en presó preventiva, encara que no sempre al mateix centre. El 24 d'agost de 1937 apareix en una llista de la vintena de reclusos processats del vaixell presó Isla de Menorca que havien de ser traslladats al preventori judicial de Tortosa i posats a disposició de les autoritats judicials competents.¹⁹⁸

Gairebé un any després de la detenció, se celebrà finalment el judici el 4 de setembre de 1937 a les 10 hores a l'Audiència de Tarragona (sumari 7, 1937), sota l'acusació d'activitats feixistes. El fiscal llegí l'escrit on acusà Andreu de persona desafecta al règim, que durant la seva permanència a Constantí havia organitzat les joventuts amb un programa o ideologia que estava en pugna amb la República, abusant de les funcions del seu ministeri per a portar a la pràctica la seva activitat política. El processat va contestar que en els seus sermons no feia mai política i que no havia intervingut en els incidents de la clausura de l'escola de les monges. Per part de l'acusació intervingueren representants de les cinc organitzacions frontpopulars constantinenques que anteriorment ja havien enviat informes: Sindicat Agrícola (en representació de la Unió Rabassaire), POUM, CNT, Joventut Nacionalista Republicana (afiliada a ERC) i UGT. Acusaven el capellà de desafecció al règim i especulaven sobre la seva perillositat i activisme polític en relació amb els nens, dient que els joves anaven a la casa rectoral, encara que desconeixien les doctrines que s'hi impartien. Per part de la defensa, intervingueren un germà del mossèn i un representant de la CNT, aquest darrer per aclarir que l'acusat no estava en contra de la República ni dels obrers, sinó que era un demòcrata. El jurat es retirà a deliberar i al cap de deu minuts dictà sentència de

---

195. AHN. CG, llig. 1455, exp. 4, doc. n. 34.

196. AHN. CG, llig. 1455, exp. 4, doc. 39-40.

197. AHN. CG, llig. 1455, exp. 4, doc. 47-48. El decret, al *BOGC*, 289, 15-10-1936, p. 194.

198. F. Basco: *Mártires...*, p. 744.

culpabilitat i condemnà el processat a quatre mesos i un dia en camps de treball, essent-li descomptat el temps que portava privat de llibertat, i dos anys de prohibició de viure a Constantí, sotmetent-lo a la vigilància de l'autoritat on residís amb obligació de presentar-se cada quinze dies i pèrdua de drets civils i polítics durant el mateix temps.¹⁹⁹ Deduïm que el gairebé any de presó preventiva que havia complert devia liquidar la pena de quatre mesos de reclusió, de manera que suposem que seria posat en llibertat.

El judici de Sebastià Roig Bové, Agustí Solé Grau, Lluís Solé Grau i Josep Torrents Grau

Tal com hem comentat en un altre apartat de més amunt, entre els detinguts a Constantí dels primers dies de la revolució hi havia quatre joves: Sebastià Roig Bové, de 21 anys i flequer de professió; Agustí Solé Grau, 26 anys i pagès; Lluís Solé Grau, 35 anys i comerciant; i Josep Torrents Grau, 28 anys i també comerciant. Juntament amb altres persones del poble i per ordre del Comitè Antifeixista foren retinguts en dependències municipals durant un parell de setmanes. Aleshores van pagar en bloc 75.000 pessetes de fiança i passaren a la situació d'arrest domiciliari. El 13 de setembre foren agafats novament i portats al vaixell Ríu Segre a l'espera de la instrucció del seu cas i posterior celebració del judici a mans del Tribunal Popular. El 8 d'octubre de 1936, el Comitè de Constantí denuncià formalment els quatre joves per ser «elements essencialment reaccionaris, que han fet ostentació pública dels seus ideals feixistes, havent-los-hi estat trobades armes i porres. Són elements de cuidado», deia.²⁰⁰ El 26 de desembre el fiscal instructor demanà una ampliació de la informació a les diverses organitzacions constantinenques afins al Front Popular i tres dies després es traslladà personalment al poble per recollir els informes del Comitè Antifeixista, Ajuntament, Sindicat Agrícola, Sindicat de Treballadors del Camp i Oficis Diversos (adscriu a la UGT), Partit Socialista Unificat de Catalunya (adherit a la I. C.), POUM, Esquerra Republicana de Catalunya, Sindicat Únic d'Oficis Varis de la CNT-AIT i de la Unió de Rabassaires.²⁰¹

---

199. AHN. CG, llig. 1455, exp. 4, doc. 9-12. El Jurat d'Urgència estava integrat per Francesc de Mur y Castan, president, i els jurats Enric Viana i Francesc Noguera. El defensor era Joan Francesc Montañes.

200. Ofici del Comitè Antifeixista de Constantí, 8-10-1936. AHN. CG, caixa 1450, exp. 3, doc. 8.

201. L'informe de la Unió de Rabassaires no es conserva en l'expedient del judici, però se'n fa referència.

En els escrits, les organitzacions atribuïen als acusats desafecció al règim i ostentació d'ideals feixistes; militància a l'Acció Ciutadana,²⁰² tinença d'armes de foc i porres; i participació en incidents com la repressió dels Fets d'Octubre del 1934, el desallotjament de l'escola de monges de Constantí del mes de maig i l'alçament armat de juliol del 1936. L'informe del Sindicat Agrícola, per exemple, manifestava que «los cuatro individuos de referencia se han venido demostrando, especialmente desde Octubre 1934, enemigos del Regimen con su marcada orientación política derechista y más que derechista eminentemente fascista, con su odioso saludo peculiar, con su ostentación de camisas negras, incluso con porras, que seguramente no eran para utilizar con fines nada agradables a los que hemos sentido y nos venimos sintiendo adictos al Régimen que nos hemos dado».²⁰³ Per la seva banda, l'informe de l'Ajuntament de Constantí deia el següent:

JOSÉ TORRENTS GRAU: Se le encontraron tres armas cortas de fuego, y una porra. Perteneció a Acción Ciudadana y como a tal tenía registrado a su nombre un rifle Winchester numero 336, 643 que no presentó. Estuvo procesado por los hechos ocurridos en este villa el día once de Mayo ultimo, y condenado por el Tribunal de Urgencia de Tarragona por dicha causa la cual al estallar la rebelión militar fascista del día diecinueve de Julio, estaba en periodo de apelación, razón por la cual no cumplieron la condena que les fue impuesta. Se distinguió después del seis de Octubre, patrullando por las calles con armas. Es elemento desafecto al Régimen.

LUIS SOLÉ GRAU: Elemento peligroso de extrema derecha. Poseía dos armas cortas y una porra. Perteneció como el anterior a Acción Ciudadana, y como a tal poseía una carabina Remington calibre cuarenta y cuatro. También intervino en los hechos del once de Mayo, aunque no se le procesó. Con motivo de la represión de los hechos de Octubre de 1934, también hizo como el anterior, ostentación publica de armas y de ideas de extrema derecha. Es como el anterior, desafecto al Régimen.

AGUSTÍN SOLÉ GRAU: Perteneció a Acción Ciudadana, y se le encontraron una porra y una escopeta. También patrulló por las calles armado, después de los hechos del seis de Octubre de 1934, destacándose el diecinueve de Octubre (digo Julio) provocando al pueblo izquierdista. El día veinte de Julio, saludó a varios vecinos al estilo fascista. Elemento destacado de derechas, y como los anteriores, desafecto al Régimen. y

SEBASTIÁN ROIG BOVÉ: Era el Presidente de los fejecistas locales. Se le encontró una porra, y un arma corta. Estuvo también procesado por los sucesos de Mayo ultimo. Después de la vista de la causa, promovió un altercado maltratando de palabra y obra al Concejal José Espanyol Güell hecho en el cual tuvo que intervenir el Juzgado de instrucción del partido.

A todos estos individuos, se les encontró uniformes fascistas, por lo que se les considera en el pueblo, elementos peligrosos para la seguridad del Régimen.²⁰⁴

---

202. Acció Ciutadana és la patrulla urbana armada formada per voluntaris i que s'encarregà de garantir l'ordre públic durant els dies posteriors als Fets d'Octubre de 1934.

203. Informe del Sindicat Agrícola de Constantí, 29-12-1936. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, doc. 13.

204. Informe de l'Ajuntament de Constantí, 29-12-1936. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, doc. 11.

L'informe del POUM insistia en les mateixes acusacions, però introduïa la indicació que l'any 1935 els citats individus havien fet una excursió en bicicleta per anar a Poblet portant un banderí feixista i saludant amb el braç estirat.²⁰⁵

A banda, el mateix dia el fiscal recollí també declaració oral a un representant de les citades organitzacions informants per tal de ratificar presencialment les acusacions que apareixien per escrit. Durant aquesta intervenció aportaven alguna valoració subjectiva de caràcter més personal de la conducta o ideologia dels encausats. Sempre en termes negatius: «de arraigadas ideas fascistas y contrarios al movimiento del pueblo», «espera que el Tribunal Popular hará completa justicia, pues considera a los encartados elementos peligrosos», «considera a los procesados como elementos peligrosos y destacados fascistas de acción», «considera a los procesados unos individuos de extrema derecha, simpatizantes con el fascismo y peligrosos para el bien del pueblo», etc.

L'endemà, el fiscal recollí al vaixell presó Isla de Menorca la declaració als encausats. Tots quatre refutaren els càrrecs, justificant la seva relació amb Acció Ciutadana i amb el Casino per ser completament despolititzada; la tinença d'armes, l'acatament a la normativa vigent i la nul·la significació en els incidents citats més amunt, que haurien estat casuals. Se situaven al marge del moviment feixista; un d'ells al·legava no saber ni tan sols de què es tractava. Lluís Solé explicà el següent:

Que ha ostentado siempre significación de derechas y católico, pero no ha pertenecido a ningún centro ni ha tomado parte activa en movimiento alguno de tal significación, pues solo se limitaba a concurrir a una entidad que había en el pueblo de carácter económico y de protección mutua que se llamaba Caja Rural de Crédito donde asistían muchos obreros pobres, pero todos ellos de derecha; que no sabe ni ha colaborado nunca en preparación alguna contra la forma de Gobierno y que de los sucesos ocurridos en Constantí por que se le pregunta, no sabe otra cosa más que el rumor público, ya que no tomó parte en ellos sino que tampoco ha hecho ostentación de hombre de derechas más que la natural y propia en todo elemento no activo. Que poseía un Remington y un arma corta de cuando fue de Acción Ciudadana que entregó a la Guardia Civil con motivo de la disolución de tal organización, explicando que si se hizo militante de la expresada Acción Ciudadana lo fue debido a su condición de comerciante y por creer que así podía defenderse mejor caso de ser atacado por alguien. Que como se le dijera en el Comité que había de entregar las armas que poseyera y el diciente ya las había entregado pensó que poseía una pistola vieja con cuatro o cinco municiones, que es el arma que entregó, pero no es cierto que poseyera porra alguna, Que ignora el significado del fascio y por tanto no podía pertenecer a él.²⁰⁶

Josep Torrents es defensà en termes similars.

Que cree que los móviles de su detención son por haber ostentado significación de derecha, si esta denominación hay que aplicarla por el hecho de asistir al Casino del pueblo, donde concurría mucha gente y entre ellos bastantes labradores de oficio por tratarse de entidad

---

205. *Idem*, doc. 15.

206. *Idem*, doc. 26-27.

agrícola organizada como sindicato. Que perteneció a Acción Ciudadana sin poder explicar los motivos por los cuales ingresó en dicha entidad. Que a los primeros días del movimiento fue llamado por el Comité para que entregara cierta arma, alegando el dicente que no la poseía puesto que había hecho entrega de la misma al puesto de la Guardia Civil de Constantí con motivo de la disolución de Acción Ciudadana, pero en cambio el declarante voluntariamente les dijo a los del Comité que tenía otras tres pistolas antiguas y de las que no tenía municiones, cuya procedencia era un recuerdo de su bisabuelo, pero que no obstante ello las entregó para que no pudiera despertar sospecha alguna. Que nunca ha poseído porra de ninguna especie y que siempre su conducta ha sido de hombre no vengativo y de sentimientos de protección para todo el mundo; tratando siempre a los trabajadores que ha tenido en su casa en la forma expresada. Que no sabía nada del actual movimiento y que desde luego se hubiera negado a tomar parte en él, si hubiera sido invitado, por que es contrario al mismo y mas bien con toda su alma hubiera luchado y lucharía si fuera necesario defendiendo el sentir del pueblo. Que fue procesado por haber intentado con motivo de pasar casualmente por delante del Convento de monjas de Constantí, donde tenia una hermana el dicente, y otra que acostumbraba a ir a bordar, entrar en dicho Convento para recojer a sus dichas hermanas, pues observó que pasaba algo anormal, y al verlas no hizo mas que preguntarlas que qué hacían allí y marcharse juntos enseguida, habiendo podido ver en aquella ocasión a los Señores que formaban el Ayuntamiento y a otro señor que no conocía.²⁰⁷

A la declaració de Sebastià Roig es va fer constar, a diferència dels anteriors, que havia estat encausat prèviament pel Jutjat de Tarragona per desacatament a l'autoritat al mes de maig, arran dels incidents pel desallotjament de l'escola de les monges i, tot seguit, exposà el següent:

El declarante tenia costumbre de concurrir a una entidad denominada Caja Rural donde asistían muchos elementos de derecha, aunque tal entidad no tenía carácter político alguno; que no es cierto que se le encontrara al dicente porra ni arma alguna, pues un revolver viejo que poseía lo entregó voluntariamente a los dos o tres días del movimiento al Ayuntamiento, siendo detenido el veintitrés de Julio y luego se le permitió ir a su casa en dicha calidad por haber pagado quince mil duros las familias de los detenidos. Que no tomó parte en los sucesos de Constantí del mes de Mayo, sino que tan sólo se limitó a ir a ver lo que ocurría. Que tampoco sabe nada del movimiento actual e ignora el significado de sistema fascistas; que no ha sido político pues ni siquiera ha tomado parte en ninguna elección. Que fue Presidente de la Federación de Jóvenes cristianos de Constantí a los primeros meses del actual año, pero no constaba en ningún sitio este cargo, tratándose de gremio católico sin significación política de clase alguna, pues era impuesto obligatoriamente no pertenecer a ninguna ideología política. Que no recuerda hubiera tenido ningún altercado con ningún concejal y que no es cierto se le haya encontrado ningún uniforme fascista; sin que tampoco tomara parte en los hechos del seis de Octubre.²⁰⁸

Finalment, la darrera declaració recollida fou la d'Agustí Solé Grau:

Era elemento de Acción Ciudadana, pero sólo por poder tener escopeta para ir a cazar y además tenía una pistola Star 7'65 que vendió a un Guardia Civil ante testigos al disolverse la Guardia Ciudadana, que no tenía ninguna porra, que ignoraba el fin de Acción Ciudadana y que sólo era socio de la Caja Rural de Crédito, sin pertenecer a ninguna organización política. Que la primera vez que le detuvieron fue el 23 de julio al mediodía estando detenido en el Ayuntamiento seis días, que les pusieron en libertad a él y sus compañeros, mediante el pago en bloque

---

207. *Idem*, doc. 27-28.

208. *Idem*, doc. 29-30.

Núm. d'ordre
109

Torrents i Grau Josep

(a)

Conceptuació Polític (moviment fascista)

Nat a Constantí comarca preterrita Taragona

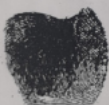

el dia 17 de gener del 1889 Fill d' e Josep
i de Antoni Estat net Fills

Professió del carrer FAIG CONSTAR que aquesta fotografia reproduïx fidelment l'original.

Domicili Constantí

Observacions _____ Departament de Cultura
Arxiu Històric de Tarragona

Fórmula dactiloscòpica = _____

Polze dret	Índex dret
	

CG 133/3

Fa Josep
el 17 de gener del 1937
Pallastor
Director del registre

REGISTRE DE LA POLICIA SOCIAL

ANTECEDENTS

Fugesse polític i últimament passà a col·laborar President Tribunal Popular d'aquesta ciutat

FAIG CONSTAR que aquesta fotocòpia reproduïx fidelment l'original.

[Signature]
Departament de Cultura
Arxiu Històric de Tarragona

Fitxa d'antecedents penals de Josep Torrents Grau (20-01-1939). (Cedida per Fàtima Torrents).

de 75.000 pesetas, pasando después como arrestado a su domicilio. Que entregó una escopeta a raíz de los sucesos de julio últimos, por haberlo así ordenado la autoridad. Que no tomó parte en los hechos del 11 de mayo, pues aquel día estaba ausente del pueblo, que siempre dio buen trato a los jornaleros, que no tomó parte en los hechos de octubre ni formuló denuncia alguna.²⁰⁹

El 30 de desembre s'havien recollit les declaracions dels encausats i el judici se celebrà el 4 de gener de 1937 a l'antic Seminari de Tarragona. El tribunal estava format pel president, Andrés Masó y López; fiscal, Esteban Escudero Gorriz; i els jurats Constantino Díez, Damián Rodríguez, Francisco Costes, Domingo Safont, Luis Marrugat, José de la Vega, Pablo Llort i Francisco Montaña. L'advocat defensor era Jaime Foraster. Van participar també sis testimonis per part de l'acusació, que eren els mateixos sis representants de les organitzacions (PSUC, POUM, UGT, Unió de Rabassaires, ERC i CNT) que havien prestat declaració a Constantí davant del fiscal instructor uns dies abans, davant de les preguntes que feren el president, el fiscal i el defensor, ratificaren els càrrecs contra els acusats, als quals se'ls mostraren les porres que els havien estat trobades. Per part de la defensa, deu veïns de Constantí testimoniaren en descàrrec, però d'ells no es conserva cap document a l'expedient o informació a l'acta del judici sobre el contingut de les seves intervencions. En la seva intervenció final, el fiscal sostingué l'acusació i demanà la imposició de la pena de mort. Per la seva banda, el defensor demanà que se'ls condemnés en funció

209. AHN. CG, llig. 1450, exp. 3, doc. 31-32.

de «la intervenció o actuació que en la política-social han tenido, que entiendo ha de ser con arreglo a reparar el daño causado».²¹⁰

Aquell mateix dia es dictà sentència, que fou de culpabilitat i se'ls imposà la pena de mort a tots.²¹¹

En la ciudad de Tarragona, a cuatro de enero de mil novecientos treinta y siete.

Reunido el Tribunal Popular y vista la resultancia de la prueba practicada en la sesión pública del juicio celebrado en el día de hoy, en el salón de actos del ex-seminario de esta ciudad, contra los vecinos de Constantí, José Torrents Grau, Luís Solé Grau, Agustín Solé Grau y Sebastián Roig Bové, acusados de actividades fascistas y de elementos facciosos contrarios al régimen, así como los informes del Fiscal y defensor; este Tribunal Popular, constituido por los compañeros que al margen se expresan, ha emitido veredicto de culpabilidad con respecto a dichos encartados y por consecuencia del mismo se les condena a pena de muerte y confiscación de todos sus bienes.

Así lo dicen por esta su sentencia, los compañeros que hoy integran este Tribunal y firman de conformidad en la fecha y lugar antes dichos.²¹²

Els quatre van ingressar a l'establiment correccional de Tarragona. Un parell de setmanes després, el 22 de gener, se'ls traslladà al Preventori Judicial de Barcelona. Sembla que alguns veïns, segurament afectes al règim, van signar una petició demanant clemència en favor dels quatre joves, la qual devia tenir efecte, perquè el 26 del mateix mes el Consell de Govern de la Generalitat commutà la pena capital per la cadena perpètua. En algun moment que no tenim datat, el Sebastià Roig i el Josep Torrents van ser traslladats al Correccional Provisional de Figueres, mentre que el 5 de maig de 1938 el Lluís Solé ho fou al Correccional Provisional de Mataró. En el cas de l'Agustí no consta que tingués cap mena de trasllat, de manera que devia romandre a la presó de Tarragona. Tampoc es coneix el temps que van estar empresonats, però probablement seria durant tota la guerra.²¹³

---

210. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, doc. 39-44.

211. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, doc. 45. Jordi Piqué Padró: «Els reclusos del Preventori Judicial de Tarragona», dins Jordi Piqué Padró i Josep Sánchez Cervelló (coords.) 2000. *Guerra Civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camps de Tarragona, p. 85-87. La referència a l'informe negatiu del sindicat procedeix de documents posteriors de la Falange, a l'AHT. TRP, caixa 25-26, exp. 1.891, doc. 78 i 829; caixa 45, exp. 3.838, doc. 23.

212. Sentència, 4-1-1937. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, doc. 45. La sentència també va ser publicada per la premsa. El diari *Llibertat* de l'endemà va recollir el text gairebé íntegre, però no la referència a la pena capital.

213. Decret del conseller de Justícia de la Generalitat, Rafael Vidiella. AHN. CG, llig. 1.637, exp. 30, doc. 1. Jordi Piqué Padró: «Els reclusos...», p. 85-87. L'aval en favor dels quatre joves, comentat per Ramon Torrents, fill de Josep Torrents, en conversa telefònica, 23-7-2025. Posteriorment, durant els judicis polítics del franquisme, el Josep tornaria el favor, al menys, a una de les persones signants de l'aval, que veuria la seva pena capital commutada per la de presó.

Mentrestant, seguí el seu curs la confiscació dels béns dels sentenciats, que es perllongà durant mesos, perquè comportava esbrinar quins béns mobles o immobles tenien, així com els seus comptes bancaris. L'únic que tenia algun patrimoni era Lluís Solé, que era titular d'un compte al Banc d'Espanya, amb un saldo de 70 pta. i la quarta part (valorada en 3.125 pessetes) d'una casa al carrer Peixateria. L'embargament acabà el 5 de gener de 1938 i els recursos van ser ingressats a la Caixa de Reparacions i Auxilis.²¹⁴

LA DEPURACIÓ DELS TREBALLADORS PÚBLICS

La depuració dels treballadors públics buscava fer fora aquells considerats contraris al règim republicà i substituir-los per altres de confiança i en sintonia amb les autoritats.²¹⁵ Una setmana després del cop d'estat, el govern de la Generalitat cessà de forma immediata tots els funcionaris de l'administració autonòmica que «hagin participat en el moviment insurreccional contra el règim, així com tots els que siguin declaradament desafectes a la República» per tal que tot el personal a les seves ordres fos «absolutament lleial als ideals del poble».²¹⁶ El govern espanyol va actuar de la mateixa manera a través d'un decret del president del Consell de Ministres, Francisco Largo Caballero, on deia que calia revisar i depurar els funcionaris públics per tal que existís «una íntima compenetración con sus diferentes órganos, por ser capaces de comprender y mantener el espíritu de este momento».²¹⁷ En conseqüència, tots els funcionaris públics van quedar suspesos i, si volien reintegrar-se a la funció pública, havien de demanar-ho a través d'una instància acompanyada d'un qüestionari degudament contestat, on farien constar la seva adscripció ideològica, militància política i informacions per l'estil. La resolució del ministre podia declarar un d'aquests quatre supòsits: el reintegrament del treballador amb plenitud de drets, la declaració de disponibilitat governativa, la jubilació forçosa o la separació definitiva del servei.

---

214. AHN. CG, llig. 1.450, exp. 3, docs. 99, 113 i 121.

215. Mesos abans de la guerra, diversos líders polítics s'havien manifestat a bastament en aquest sentit, com es reflecteix en nombroses al·locucions a les Corts, actes de campanya electoral i en declaracions en premsa. De vegades, se'n feia proclama de manera directa i explícita i, en altres ocasions, emprant expressions eufemístiques, com la de «democratitzar» les institucions i la funció pública. Nombrosíssim exemples a Fernando del Rey i Manuel Álvarez Tardío: *Fuego cruzado. La primavera de 1936*. Galaxia Gutenberg, Barcelona 2024. I dels mateixos autors: *Fraude y violencia en las elecciones del Frente Popular*. Espasa, Madrid 2017.

216. Decret de la Presidència del Govern de la Generalitat de 24 de juliol de 1936, *BOGC*, 206, 24-7-1936, p. 673.

217. Decret de 27 de setembre de 1936. *Gaceta de Madrid*, 272, 28-9-1936.

En la pràctica, la depuració dels treballadors públics va mostrar dues modalitats: una que seguia un procediment reglat i s'impulsava des de les instàncies superiors (el govern català i el de la República), i una altra, més informal, que no estava reglada ni sistematitzada, i responia a la iniciativa de les autoritats locals; això és, els ajuntaments i els comitès antifeixistes. Analitzem, en primer lloc, la depuració dels treballadors municipals.

Els treballadors de la brigada

El procés obert contra els treballadors municipals va tenir dos preàmbuls que marcaren la política municipal a Constantí d'una manera molt decisiva. En un primer moment, retrocedim en el temps fins a l'octubre de 1934, amb l'alçament del govern de la Generalitat i els ajuntaments d'esquerra contra el govern de la República. Aquest darrer va respondre declarant l'estat de guerra i detenint els sublevats. L'ordre i la legalitat foren restablerts, però milers de persones acabaren detingudes.²¹⁸ A Constantí, nou persones van ser empresonades al vaixell Manuel Arnús, ancorat al Port de Tarragona, a l'espera d'aclarir la seva participació en els fets.²¹⁹ En senyal de protesta, alguns treballadors municipals van presentar la dimissió: el sereno, Pere Sorribes Ticó; l'agutzil, Lluís Espanyol Güell, i els guardes municipals, Josep Cusiné Plana i Ramon Grau Vallès. Mentrestant, el comandant militar de Tarragona nomenà una comissió gestora formada pels tres regidors de la dreta, que no havien estat detinguts, i que s'encarregà bàsicament del manteniment de l'ordre públic i de la substitució dels treballadors dimitits. D'aquesta manera, en lloc dels anteriors, entraren Josep Dosaiguas Marsal com a guarda municipal, Francesc Maduell Marsal com a agutzil i Isidro Maduell Pié com a sereno. Aquesta comissió gestora durà tan sols un parell de setmanes i fou substituïda, obeint novament el mandat de la màxima autoritat militar, per una alcaldia gestora, conformada tan sols pel regidor Joan Solé Solé. L'alcaldia gestora va estar vigent fins a maig de 1935, quan un decret de la Presidència de la Generalitat, intervinguda encara pel govern central, constituí un nou ajuntament a Constantí, conformat pels anteriors tres consellers de la dreta, als quals s'afegiren tres persones més que no eren les escollides a les urnes.²²⁰ Però, mentre això succeïa, els consellers d'esquerra electes ja havien estat alliberats sense càrrecs

---

218. Vegeu Manuel López Esteve: *Els fets d'octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*, tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2012.

219. Vegeu Xavier Borrell Martí i Josep M. Grau: «La repressió dels fets d'octubre de 1934 a Constantí i la correspondència posterior dels germans Josep i Lluís Gil Coll durant la guerra civil i el franquisme (1934-1939)». *Estudis de Constantí*, 39, 2023, p. 73-97.

220. Josep Estivill: *Els anys de la II República a Constantí*. Ajuntament de Constantí, Tarragona 2007, p. 78-85, 93 101-104.

(tret de Joan Fortuny Magrinyà, que continuaria detingut fins a la celebració del seu consell de guerra, que tindria lloc el gener de 1936). El problema és que, tot i ser alliberats, els regidors d'esquerra no van recuperar el seu lloc al consistori com a càrrecs electes que eren, la qual cosa no deixava de ser una irregularitat, de manera que tots ells van redactar una protesta col·lectiva el 15 de juliol de 1935, publicada a la premsa en forma de manifest o carta oberta, que denunciava la «il·legalitat manifesta» de la seva destitució i el «profund menyspreu» que atribuïen als membres de la comissió gestora envers la voluntat popular. La part propositiva, però, era la més rellevant, perquè declarava que no pensaven reconèixer la validesa dels acords que prenguéssin la comissió gestora: «Declarem que els Ajuntaments populars que es constitueixin en normalitzar-se la vida municipal del nostre poble no reconeixeran com a vàlids els acords que durant la seva actuació hagi pogut adoptar la Comissió gestora governativa».²²¹ Aquest darrer punt, no cal ni dir, es prestava a tota mena de conflictes, com efectivament va succeir el febrer de 1936, quan es va produir la victòria del Front Popular a les eleccions a Corts i l'aplicació fulminant d'una promesa estrella del seu programa electoral: la recuperació dels consistoris en la seva composició originària anterior als Fets d'Octubre.

La tornada de les esquerres va ser un revulsiu i va accelerar la política local. A partir d'aleshores, els treballadors municipals començaren a ser destituïts un rere l'altre: l'agutzil, el sereno, el guarda rural, la telefonista, la comadrona, el metge, el farmacèutic i el secretari. Només es va salvar el veterinari. Aquest procés anà acompanyat de contenciosos administratius, però sobretot d'una degradació de les relacions personals que revestiria conseqüències dramàtiques en un futur immediat.

A la sessió immediatament següent de la constitució del consistori; és a dir, el 20 de febrer de 1936, ja s'acordà la reintegració dels treballadors municipals que havien presentat la dimissió l'octubre de 1934. L'argument que s'adduïa era que aquelles dimissions no havien estat acceptades de manera formal per la comissió gestora i, per tant, els treballadors entrants haurien estat contractats en qualitat de substituïts, de manera que ara simplement es posava punt final a aquelles substitucions. D'aquesta manera, foren cessats Isidro Maduell, Francesc Maduell i Josep Dosaiguas i els substituïren dos dels anteriors dimissionaris: Ramon Grau Vallès, com a guarda rural, i Josep Cusiné Plana, com a peó municipal, i dos més que no ho eren: Joan Ferré Montanya, com a guarda nocturn, i Lluís Martí Coll, com a sereno.²²² En la sessió següent, l'equip de govern ratificà els cessaments, però destacant que aquelles contractacions fetes per la comissió gestora havien

---

221. «La protesta de les esquerres», *La Humanitat*, 21-7-1935, p. 3.

222. Actes del Ple, 20-2-1936. AMCO, 1/g/1934.

estat il·legals.²²³ Els tres acomiadats no hi estigueren pas d'acord i presentaren un recurs de reposició davant del mateix Ajuntament per entendre que la il·legalitat era la de la seva destitució, ja que no s'havia efectuat seguint cap tramitació administrativa pertinent. El recurs, però, els va ser desestimat.²²⁴

Un cop iniciada la guerra i la revolució, durant les convulses primeres setmanes, Isidro Maduell Pié i Francesc Maduell Marsal, el sereno i l'agutzil cessats, van ser detinguts a les seves casa el 13 de setembre de 1936, per ordre del Comitè Antifeixista i portats al local del mateix comitè i d'allí al vaixell Ríu Segre, on van estar empresonats durant vint-i-vuit dies. El 10 d'octubre els van treure en una «saca» i els portaren a la Platja Llarga de Tarragona, on els van afusellar. Els cadàvers foren enterrats a un parell de quilòmetres a l'interior, en una fossa comuna al costat del Mas Rabassa. Parlem de la seva mort en un altre apartat anterior. No sabem per quina raó foren assassinats, perquè els executors no van deixar cap indicació escrita. Hi caben tres hipòtesis: la primera, purament aleatòria, que alguns homes de Constantí tancats al vaixell fossin triats a l'atzar d'entre la resta per ser executats; la segona, a causa de la seva militància ideològica dretana; i la tercera, pel fet d'haver treballat d'agutzil i sereno durant els dies dels Fets d'Octubre del 1934 i haver facilitat la detenció dels regidors d'esquerra. De totes maneres, no ho sabem pas perquè, com diem, no es va seguir cap tramitació legal ni cap document de l'època en fa esment.

Pel que respecta el tercer treballador cessat, Josep Dosaiguas Marsal, que havia estat el guarda municipal, va sobreviure a la guerra. El 1939 reclamà l'abonament de les mensualitats que havia deixat de cobrar «desde que fue separado del cargo, por ser perseguido desde el primer momento», ja que «el único jornal que pudo percibir durante la dominación marxista, por ser considerado como desafecto al régimen, es la de doce mensualidades como labrador».²²⁵ S'acollia a un decret del Ministerio de la Gobernación de 21 d'octubre de 1939 que estenia als funcionaris de l'administració local els beneficis que atorgava als de l'Estat de recuperar els sous o les remuneracions que havien deixat de percebre, per raons polítiques de ser considerats desafectes al règim republicà des de l'inici de la guerra.²²⁶ Concretament demanava l'abonament dels jornals de vigilant nocturn i

---

223. Actes del Ple, 29-2-1936. AMCO, 1/g/1934.

224. Actes del Ple, 5-3-1936. AMCO, 1/g/1934.

225. Instància de José Dosaigües Marsal a l'alcalde president de la Comissió Gestora de l'Ajuntament de Constantí, 28-11-1939. AMCO, 2/per/1939.

226. Decreto de 21 de octubre de 1939 extendiendo a los funcionarios de la Administración Local los beneficios que a los del Estado otorga el Decreto de la Presidencia del Consejo de Ministros de 25 de agosto último. *Boletín Oficial del Estado*, 27-10-1939, p. 6.012. *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, 229, 1-11-1939.

pregoner des del 20 de febrer de 1936 fins al 15 de gener de 1939, amb un import total de 3.050 pessetes.²²⁷

El metge

El doctor Emilio García Teixidó era titular de la plaça de metge i inspector municipal de Sanitat a Constantí des que havia guanyat el concurs públic el 30 de desembre de 1935. El 20 de febrer de 1936, tres dies després de constituir-se, l'equip de govern del Front Popular li encarregà el reconeixement dels mossos que havien de fer el servei militar, però nou dies després ja acordà la seva destitució.²²⁸ El seu lloc l'ocupà el metge Màrius Rodríguez González, que ja exercia al poble amb consulta particular i que l'any anterior havia estat l'altre candidat en el concurs, però havia quedat en segon lloc.²²⁹ García també presentà un recurs al·legant que no s'havia format expedient ni s'havia seguit cap tràmit legal en la seva destitució, però li van desestimar: «[...] per no reconèixer vàlidesa als acords presos per la Comissió gestora, il·legalment constituïda el dia set d'octubre de mil nou-cents trenta-quatre, no es pot fer excepció a favor vostre reconeixent legalitat a la convocatòria de concurs per la provisió de la plaça de metge titular que va ser feta en pugna al legislat sobre la mateixa fins el dia 6 d'octubre de 1934», i acompanyant-la d'un advertiment: «reservant-nos a més el dret d'ulteriors resolucions segons haixi [sic] sigut la vostra actuació».²³⁰ No conforme amb aquesta decisió, García presentà una recurs davant del Tribunal Provincial de lo Contenciós-Administratiu i posà l'afer en mans del Sindicat de Metges de Catalunya.²³¹ No sabem quina resolució va prendre el primer organisme, però pel que respecta el sindicat, es va debatre aquest afer a la junta del 4 de juny i cridaren González a donar explicacions, el qual va explicar que havia

---

227. Instància de José Dosaigües Marsal, doc. cit.

228. Acta del Ple, 29-2-1936. AMCO, 1/g/1934.

229. Segons l'homenatge de l'Ajuntament de Torrelles, quan el 2021 li dedicà un carrer, Rodríguez González va néixer el 1893 a Balidlecha (Madrid) i es traslladà a Catalunya on va desenvolupar la seva carrera de medicina. Als anys vint s'instal·là a Constantí, on va fundar una clínica anomenada «Casa de convalescència y reposo». Va ser un dels pioners de l'època en tenir un aparell de rajos X. En arribar la Guerra Civil, li van expropiar tots els seus bens, i tot seguit li van bombardejar la clínica, destruint-la totalment. Va ser empresonat, durant quatre anys, i amb sentència de pena de mort. Als anys 50 s'instal·là a Torrelles de Foix com a metge de capçalera fins els últims dies de la seva vida. Acta del Ple de l'Ajuntament de Torrelles de Foix, 21-9-2021.

230. Registre de correspondència de sortida, 135, 11-3-1936. AMCO, 2/r/1933.

231. Sol·licitud del president Tribunal Provincial de lo Contenciós-Administratiu a l'alcalde de Constantí de la còpia de l'acord de destitució del metge García, 15-5-1936. AMCO, Correspondència rebuda, 1/r/1936.

renunciat a l'oferta de la mateixa plaça que li havia proposat l'Ajuntament i que s'havia negat a prestar els serveis que corresponien a l'anterior titular.²³²

A banda del conflicte laboral amb l'Ajuntament, García Teixidó va veure's implicat també en els greus incidents que tingueren lloc l'11 de maig amb motiu de la visita de l'inspector d'ensenyament, l'alcalde i alguns regidors a l'escola religiosa de Constantí, prèvia a la seva clausura. Les monges, que havien intentat evitar-ho per la via legal, davant de la presència de l'autoritat educativa i de la imminència del tancament, van tocar la campana de la capella per cridar ajuda i quan les autoritats i alguns veïns es van trobar es va produir un greu altercat que va requerir la presència de la Guàrdia Civil i es va saldar amb la detenció de set veïns i la seva posada a disposició judicial, d'entre els quals, el Dr. Garcia, i finalment, presó provisional per a tots ells a partir del 25 de juny. En el judici, celebrat el 14 de juliol, el fiscal va atribuir als acusats amenaces i insults a l'alcalde i regidors presents, però sense arribar a discernir la responsabilitat de cada encausat, de manera que el Tribunal d'Urgència els va exonerar d'aquesta falta, però, en canvi, els va condemnar pel delicte de desordre públic a la pena de dos mesos i un dia d'arrest major (a descomptar del temps que ja portaven privats de llibertat), a una multa de 300 pessetes i al pagament de les costes del judici.²³³ Mentrestant, el dia 16 de juliol, l'equip de govern va declarar nul i sense efecte el nomenament de Garcia com a metge titular.

Tot just començada la guerra, segurament el 25 de juliol, seguint el relat de Lola Solé que hem citat en diverses ocasions, Emilio García fou detingut, juntament amb altres veïns considerats desafectes al règim, i tancat a la casa parroquial durant una setmana, després de la qual, i un cop pagat un rescot col·lectiu, se li permeté continuar la reclusió a casa seva, però amb la condició de no sortir-ne. El seu cas va arribar al sindicat del Casal del Metge de Catalunya que, en aquells moments, s'interessava «pels companys que per una causa o altra han sofert detencions», perquè s'havien assabentat que «trobant-se al front de combat el nostre company Doctor Emili Garcia i Teixidó, que exerceix al vostre poble, fou detingut», i demanava al Comitè Antifeixista de Constantí l'exposició dels «motius que aconsellaren la detenció, puix que segons els que siguin, intervindrà o no a favor d'aquell company».²³⁴ La resposta del comitè va destacar la relació del metge amb els «elements reaccionaris i feixistes» del poble:

---

232. *Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya*, 192, agost-setembre de 1936, p. 306-307.

233. Sentència número 91/1936. Arxiu de l'Audiència Provincial de Tarragona. Vegeu també Josep Estivill Pérez: «La clausura de l'escola de les monges de Constantí (1936)», *Estudis de Constantí*, 40, 2024, p. 259-274.

234. Comunicat del 25 de setembre de 1936. AMCO, 12/o/1936. No ens consta que el Dr. García estigués destinat al front, de manera que pensem que potser es tracti d'una confusió.

Que la conducta de l'esmentat individu en el tocant a la vida de relació del poble ha estat sempre bona. Però posat al servei dels elements reaccionaris i feixistes de la vila, s'ha vist sempre barrejat en tots els manejos [sic] polítics de la mateixa i de tipus reaccionari, com ho demostra el fet de que el dia 11 de Maig d'enguany, amb motiu de la notificació per les Autoritats locals feta a les monges que regentaven una Escola a aquesta vila, per tal que quedava suprimida l'ensenyança religiosa i substituïda per la laica, fou un dels promotors de l'aldarull i desordre públic que motivà la intervenció de la força pública i la instrucció d'un sumari que fallà el Tribunal d'Urgència de Tarragona condemnant a l'esmentat Metge i d'altres a la pena de dos mesos de presó pel fet indicat. Ademés els hi fou imposada una penyor de cinc centes pessetes pel allavors Comissari de la Generalitat a Tarragona. Aquestes sancions resten per complir per haver apel·lat els condemnats a les mateixes.

En la que fa respecte a la conducta professional no hi ha cap dada contra el mateix.²³⁵

La següent informació que tenim d'Emilio García és del 30 de desembre de 1936, quan es va ordenar novament la seva detenció, juntament amb dos veïns més de Constantí (Francisco Roig Ferré i Josep M. Ferré Ferré), aquesta vegada per acord del Tribunal Popular de Tarragona.²³⁶ Probablement fou jutjat i, en algun moment, posat en llibertat, perquè més endavant, sabem que passà a zona rebel, incorporant-se a l'exèrcit franquista en qualitat de metge. Fou alferes amb data d'1 de setembre de 1937 i tinent del 27 de desembre de 1938 fins a la seva llicència el juliol de 1939. Aleshores tornà a Constantí i el novembre de 1939 sol·licità els beneficis del decret del Ministerio de la Gobernación per al cobrament del sou professional deixat de percebre durant els mesos que havia estat apartat del càrrec; això és, les mensualitats com a practicant titular des de l'1 d'abril de 1934 al 30 de desembre de 1935, que pujaven a 1.050 pessetes, i com a metge titular, de l'1 de febrer de 1936 al 31 d'agost de 1937 (quan començà a cobrar la seva paga d'oficial per part de l'Estat franquista): un total de 3.483,30 pessetes.²³⁷

El secretari

Pedro Muñoz Farràs treballava de secretari interí a l'Ajuntament de Constantí des del 1923 i de titular des del 6 de febrer de 1926, de manera que la seva incorporació s'havia produït amb molta antelació als Fets d'Octubre de 1934.²³⁸ L'equip de govern d'esquerres, com ja hem dit anteriorment, va retornar al consistori el febrer de 1936 i de seguida revisà la comptabilitat de l'any i mig de funcionament de la Comissió Gestora per comprovar si s'havien comès irregularitats. Va considerar que alguns manaments de pagament eren lesius, en el sentit que

---

235. Comunicat del Comitè Antifeixista de Constantí, 8-10-1936. AMCO, 12/o/1936.

236. Ofici del Tribunal Popular de Tarragona a l'alcalde de Constantí, 30-12-1936. AMCO, 1/r/1936.

237. Instància d'Emilio García Teixidó a l'alcalde president de la Comissió Gestora de Constantí, 23-11-1939. Expedient de depuració de personal. AMCO, 2/per/1939.

238. Plantilla de personal (1939). AMCO, 1/per/1939.

s'havien pagat cinc factures amb les quals no hi estaven gens d'acord. Totes elles tenien a veure amb la repressió del pronunciament del mes d'octubre de 1934: benzina per als vehicles de la força pública i dietes i jornals per a les patrulles de voluntaris civils que conformaven la Unió Ciutadana i vigilaren els carrers durant aquells dies. En total, suposaven dues-centes cinquanta pessetes que, deien, calia reintegrar a la caixa de cabals. A més, a la liquidació pressupostària també consideraven que hi faltaven sis-centes vint-i-una pessetes, uns diners que també calia reintegrar. Advertien, a més, que pensaven refer els comptes dels anys 1934 i 1935 i exigir responsabilitats en cas de frau o malversació. De fet, ja consideraven que el secretari havia actuat amb negligència, de tal manera que, en aquella mateixa sessió del 16 de març de 1936 van acordar suspendre'l de feina (però no de sou): «Que per tal de poder sancionar en deguda i legal forma al Secretari de la Corporació per la seva manifesta negligència, es procedeixi a instruir contra'l mateix l'oportú expedient, a qual efecte es nomena al Conseller Sr. Pau Gil Rivalent, per a jutge instructor de l'esmentat expedient, deixant-se suspens d'empleu a dit funcionari a les resultes de l'expedient que's tramiti». L'endemà mateix, Ramon Falcó Cots el substituï al capdavant de les oficines municipals; en un primer moment, mentre durés la instrucció de l'expedient contra el seu antecessor, però finalment es va allargar fins a l'acabament de la guerra.²³⁹ El 31 de març Muñoz ja va ser suspès de sou i feina i el 31 de juliol se'l declarà persona desafecta al règim. La declaració formal de desafecció al règim per si mateixa no comportava conseqüències legals, però en el context violent de la revolució suposava un senyalament públic que podia comportar conseqüències fatals. Així ho devia entendre el propi afectat, perquè en paraules seves: «gracias al haber sido avisado por uno de los que fué víctima de las iras marxistas, pudo escaparse de la persecución de que era objeto y de ser encerrado al barco 'Río Segre' para sufrir seguramente la misma suerte que las diez y siete víctimas habidas en esta localidad».²⁴⁰ Va fugir de Constantí. Comenta que l'únic sou que va rebre des d'aleshores va ser el de secretari de l'Ajuntament de Peñíscola durant els mesos de gener, febrer i març de 1938, «que pudo desempeñar escapando de la tenaz persecución roja de que era objeto».²⁴¹ Durant el temps que hauria estat fugit, sembla que el seu pis podria haver estat incautat o ocupat, perquè un testimoni, un cop acabada la guerra, afirmà que Ramon Falcó, el seu substitut al capdavant de la secretaria, s'hauria

---

239. Manaments de lliurament: 183, 200, 201, 202, 243. Diari d'intervenció de despeses (1934). AMCO, 2/c/1934. Acta del Ple, 16-3-1936. AMCO, 1/g/1934.

240. Instància de Pedro Muñoz a l'Auditoria de Guerra de Tarragona, 18-5-1940. ATMT3, ref. 40.397, doc. 5.

241. Instància de P. Muñoz a l'alcalde president de la Comissió Gestora de Constantí, 25-11-1939. AMCO, 2/per/1939.

emportat a casa seva els mobles de qui l'havia precedit en el càrrec.²⁴² El 1939 tornà a ocupar la secretaria de l'Ajuntament de Constantí i s'acollí als beneficis del decret citat més amunt per rebre la totalitat de les mensualitats del període que havia estat apartat del càrrec; això és, de l'1 de juliol de 1936 a 31 de desembre de 1937 (i també de l'1 al 31 de març de 1939, moment en què es devia incorporar novament a les oficines municipals, però que potser no hauria cobrat aquell mes). La quantia total era de 9.500 pessetes.²⁴³

El farmacèutic

Francisco Roig Ferré regentava una farmàcia a Constantí des de l'any 1920, al carrer de les Creus. A partir del 14 de març de 1925 passà a ser farmacèutic municipal. L'equip de govern del Front Popular va acordar el 16 de juliol de 1936 declarar nul i sense efecte el seu nomenament com a farmacèutic titular. Tampoc en aquest cas es va seguir cap procediment administratiu ni sabem les motivacions o circumstàncies que els van impulsar a prendre la decisió, perquè el nomenament era molt anterior als Fets d'Octubre de 1934 i tampoc se l'acusava de negligència professional. La motivació sembla que podria ser de caràcter polític en tenir afinitat aquesta persona amb les dretes. Com comenta Josep M. Solé, la seva família era conservadora i pertanyia a la classe social de grans terratinents de l'època. El seu fill, Francisco Roig Gasol, estudiava dret a la Universitat de Madrid al moment de produir-se el cop d'estat del 18 de juliol de 1936 i formava part de les joventuts falangistes.²⁴⁴ Un cop iniciada la guerra, sota l'acusació de desafecte al règim i feixista, li foren ocupats els seus béns, en particular la farmàcia, que passà a ser municipalitzada. Al mes de desembre de 1936 fou denunciat, anà a judici del Tribunal Popular i potser en algun moment acabà empresonat, però més endavant aconseguí fugir. No tenim cap més informació sobre ell fins que el 1939 presentà una instància a la comissió gestora perquè se li abonés el sou de tots els mesos que havia estat apartat del càrrec. En paraules seves, «declara solemnemente no haber percibido sueldo ni gratificación alguna del Gobierno del Frente Popular desde que fue separado del cargo, por ser perseguido desde el primer momento». Demanava les anualitats des del 1936 al 1939, que pujaven a un total de 4.400 pessetes.²⁴⁵

---

242. Informe de 4 de juliol de 1940. ATMT3. ref. 40.397, doc. 18.

243. Instància de P. Muñoz a l'alcalde...

244. Josep M. Solé Barrufet: «Les vicissituds del local de la Cambra Agrària i altres històries», *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 220.

245. Instància de Francisco Roig Ferré a l'alcalde president de la Comissió Gestora de Constantí, 23-11-1939. AMCO, 2/per/1939.

La telefonista

Josepa Muñoz formava part de la plantilla de treballadors municipals com a telefonista. El 4 de juny de 1936, l'Ajuntament acordà retirar-li el sou a partir del mes següent, amb la justificació que la companyia ja la retribuïa amb un tant per cent sobre l'import del servei i es donava a entendre que altres ajuntaments no feien aquest pagament que, en realitat, es podia considerar, deien, més una subvenció que un sou pròpiament dit. Segons comentà ella mateixa, el 31 de juliol de 1936 la van apartar del càrrec i a partir d'aleshores ja no cobraria cap més sou. En realitat no queda clar si aquesta circumstància tenia una motivació política o no. D'una banda, era filla del secretari de la corporació, Pedro Muñoz, el qual sí que havia estat considerat desafecte al règim i apartat del càrrec, però en el cas d'ella no hem trobat cap informació que aclareixi si hi va haver una intencionalitat política. En tot cas, sembla que la Josepa hauria abandonat Constantí a primers d'octubre del 1936 per anar a viure al poble de Rosell, a la província de Castelló, ja que va demanar permís al Comitè per facturar uns paquets a l'estació de trens de Tarragona. Sabem que el 1938 viu a Peñíscola, amb posterioritat a l'ocupació del poble per les tropes franquistes el 19 d'abril, on treballava son pare de secretari de l'Ajuntament, i l'1 d'agost ella havia pres possessió del càrrec d'auxiliar de secretaria. El 1939, tornà a Constantí i demanà a la comissió gestora franquista la reintegració de tots els diners que havia deixat de percebre durant aquests anys, que abastaven de l'1 d'agost de 1936 a l'1 d'agost de 1938 i ascendia a un total de 1.440 pessetes.²⁴⁶

La comadrona

Rosa Cañellas Ràfols treballava de comadrona a l'edat força avançada de 77 anys. Va ser acomiadada per l'equip de govern republicà per raons i circumstàncies que desconeixem, perquè no hem pogut comprovar si per raons polítiques.²⁴⁷ En paraules seves, «Que ese Ayuntamiento al advenir el periodo rojo-separatista, y a raíz del Glorioso Movimiento Nacional, prescindió por completo de sus servicios, pues incluso ejercía otra Matrona por cuenta de la Corporación, y durante todo dicho tiempo, la exponente, no percibió cantidad alguno de su sueldo como Matrona Titular». Demanà, com en els anteriors casos, acollir-se al

---

246. Instància de Pepita Muñoz Olivé a l'alcalde president de la Comissió Gestora de Constantí, 25-11-1939. AMCO, 2/per/1939. També, documents del Comitè Antifeixista de Constantí, AMCO, 12/o/1936.

247. Segons l'expedient de depuració franquista, «se halla identificada con las doctrinas del Glorioso Movimiento Nacional». Ofici del Jefe Provincial de Sanidad a l'alcalde de Constantí, 17-2-1940. AMCO, 2/per/1939.

benefici d'un decret del Ministeri de la Governació per a l'abonament de les mensualitats que havia deixat de percebre des de l'1 d'agost de 1936 al 15 de gener de 1939, que pujaven a un total de 1.475 pessetes.²⁴⁸

Els mestres

La depuració del personal docent es va produir, com comenten Enrique Gudín *et al.*, sobretot arran de l'arribada del ministre comunista Jesús Hernández a la cartera d'Instrucció Pública. Pocs dies després de prendre possessió del càrrec, manifestava a la premsa que un dels objectius de la seva política educativa seria la purga del personal docent: «Es necesaria, irremediable, la eliminación de todos los profesores y maestros que convierten su función de cultura en instrumento de hostilidad contra la República», «los enemigos de la República no son acreedores a recibir enseñanza de ésta ni pueden aspirar a los títulos académicos que les exalten a puestos de dirección o responsabilidad en ella». Caldria demostrar l'adhesió al Govern davant d'un comitè seleccionador presidit per un director-comissari i integrat pels sindicats, «para evitar que los organismos oficiales sean focos de hostilidad y de conspiración contra la República». De seguida es van donar normes per a la depuració. S'establí la suspensió de tots els funcionaris públics i els que volguessin reintegrar-s'hi un mes de termini per respondre un qüestionari amb informació sobre la seva adscripció ideològica:

Si ha desempeñado cargos políticos, cuáles y cuándo; partido político a que pertenece y desde cuando; partido político a que pertenecía antes del 18 de julio de 1936; partido político a que perteneció entre octubre de 1934 y febrero de 1936; organización sindical o profesional a que pertenece y desde cuando, si pertenece a otras organizaciones sociales, cuáles y desde cuándo; si ha estado sometido a expediente, cuándo y por qué; si ayuda al gobierno de la República a luchar contra el movimiento faccioso y cómo; qué pruebas o garantías puede aportar de su lealtad a la República.

La resolució del ministre correspondria a alguna d'aquestes quatre categories: declaració de reintegrament al servei actiu, amb ple reconeixement de drets; declaració de disponibilitat governativa, jubilació forçosa o separació definitiva del servei.²⁴⁹

A Catalunya, la depuració dels mestres va ser gestionada pels inspectors d'ensenyament. El de Tarragona envià una circular als comitès antifeixistes perquè redactessin informes sobre el comportament polític i professional dels

---

248. Instància de Rosa Cañellas Ràfols a l'alcalde president de la Comissió Gestora de Constantí, 14-3-1940. AMCO, 2/per/1939.

249. Enrique Gudín de la Lama, Jesús Gutiérrez Flores, Fernando Obregón Goyarrola i Enrique Menéndez Criado: «La depuración republicana del magisterio cántabro durante la Guerra Civil», *Historia Actual Online*, 29, otoño 2012, p. 163-176. <https://www.academia.edu/8319486/>.

mestres, amb informació clara i concreta dels antecedents de cadascun d'ells i la manifestació de si mereixien una sanció. Tot justificat, emprant el llenguatge retòric de l'època, en la conveniència de purificar les oficines de l'Estat i la transcendència d'una depuració política ben feta.

Tingueu plena confiança en les oficines de l'Estat, ja que avui han estat netejades en purificar-les l'alè de la Revolució que estem portant a cap tots els amants de la Llibertat i del Dret de la vida. Totes aquelles reserves, miraments i favoritismes que envers els que avui són facciosos es tenien, han estat liquidats, i en el seu lloc trobareu elements que, criats en un ambient sa d'esquerra, sabran posar sobre les conveniències particulars les necessitats de la Revolució i de la República.

Us adjunto una relació del personal del Ministeri d'Instrucció Pública que presta els seus serveis a la vostra localitat, tot i preguntant-vos que vulgueu informar del seu comportament polític o professional, dins un lapsu de temps, el més curt possible, perquè així, aquesta Inspecció, pugui trametre la voluntat de les masses antifeixistes d'aquesta localitat al Rectorat-Comissaria general [de l'Ensenyament] de Catalunya i al Ministeri d'Instrucció Pública de l'Estat.

En nom de la República i de la Revolució se us prega fer una informació clara i concreta dels antecedents de cada funcionari de la relació abans dita. Si algú mereix pel seu comportament, tant professional com polític, una sanció, manifesteu-ho amb tota claretat en l'informe que se us demana. Cal demostrar als nostres enemics que sabem fer-ho millor que ells, cal dignificar la Revolució, cal fer justícia, i per això la millor i única manera de portar-ho a cap, és prescindir de les qüestions i odis particulars, i posant per sobre de tot les necessitats i conveniències polítiques generals a la localitat i a la Nació. Cal fer una depuració política ben feta i per tant no necessito remarcar que us fixeu en la importància i transcendència que això té.²⁵⁰

A Constantí tenim notícia de set mestres que impartien ensenyament: Francisco Artola Jarque, Juan Bautista Tarrida Arenys, Manuel Berenguer, Maria Teresa Vallvé Basora, Concepció Car-reras Creus, Mercè Busquets Ferrer i Carme Fabregat Persiva. Encara que tots devien passar pel procés de depuració, no hem localitzat els informes respectius, llevat del que va redactar el Comitè Antifeixista sobre la mestra Mercè Busquets: «durant el temps que exercí el Magisteri a aquesta població, observà una conducta professional intaxable, i no actuà en política en cap sentit, distingint-se solament pel caràcter contrari a les confessions religioses de la que n'era ben contrària».²⁵¹

Tots aquests mestres van ser readmesos, excepte Concepció Carreras Creus, que va ser apartada de l'escola pública de nenes on donava classes a través de la fórmula de la jubilació forçosa.²⁵² La mesura es va fer efectiva l'abril de 1937, quan va prendre possessió la seva substituta, Carme Torrents Marsal.²⁵³ Carreras havia nascut a la Riera el 1880 i havia estudiat a l'Escola Normal de Tarragona,

---

250. Circular del comissari a la Inspecció Provincial, sense data, però del 1936. AMCO, 12/o/1936.

251. Informe de l'1-10-1936. AMCO, 12/o/1936.

252. Resolució de 31 de desembre de 1936 del Director General de Primera Ensenyança, *Gaceta de la República*, 2, 2-1-1937, p. 27.

253. Comunicació a l'inspector en cap de Primer Ensenyament de Tarragona, 12-4-1937. AMCO, 2/r/1937.

on va obtenir el títol el 1919. Tenia plaça de mestra titular a Constantí des del 1925 i, a partir d'aleshores, havia ascendit en l'escalafó fins a arribar, després de la guerra, a la seva jubilació al 1950.²⁵⁴ No tenim el seu expedient de depuració republicà, però sí el franquista de l'any 1939. En ell declara que sempre havia format part dels partits polítics de dretes, «como herencia de los padres» i que va ser sancionada per les autoritats republicanes. En un primer moment, va ser apartada del lloc de treball i obligada a signar rebuts amb l'import total de la seva remuneració, però li separaven 150 pessetes que donaven a la substituïda, fins que uns mesos més endavant l'obligaren forçosament a jubilar-se. Afegí que algun cop les autoritats l'havien perseguit i que es va veure obligada a amagar-se. Mossèn Josep Aragonès, rector de la Parròquia de Constantí, ratificà aquestes paraules: «durante el periodo de guerra ha sido destituida por los rojos, amenazada y perseguida de muchas maneras y no tuvo ninguna escuela».²⁵⁵ Carreras tenia aleshores 56 anys i vivia amb la seva germana, Francesca, de 63 anys, als afores del poble, al Molí de Constantí, al camí dels Pallaresos.

També hem trobat un cas ben singular, perquè no es tractava ben bé de la depuració a un funcionari, ni formava part del procediment reglat que hem comentat més amunt, però sí exemplifica la vulnerabilitat que tenien les persones i les famílies considerades desafectes al règim republicà i les rancúnies personals que hi havia al darrere. Dolors Solé, filla de l'alcalde assassinat Joan Solé, va ser feta fora del poble a començaments de 1937 i amb les seves germanes van anar a viure a Vila-rodona, on aconseguí feina de mestra a l'escola d'aquella localitat, cobrint temporalment la baixa del titular, que havia estat cridat a files. En realitat, ella no havia estudiat a la Normal, sinó que s'acabava de treure el títol de batxillerat a l'Institut de Tarragona. Resulta que les autoritats de Constantí, segurament algun membre de l'Ajuntament, van denunciar-la al Departament perquè la fessin fora de l'escola:

Un dia del mes d'octubre [de 1937] compareix a casa l'alguacil [de Vila-rodona] 'el Pilana' amb un paper. Era una denúncia que feia al Comitè Revolucionari de Constantí (el meu poble natal), que deia que la mestra Lola era fascista i, per lo tant, perillosa i que quedava destituïda. Així ho ordenava el Magisteri de Tarragona.

L'alcalde de Vila-rodona em va defensar. Els dos anaren a Tarragona dient que tant al poble com l'Ajuntament n'estaven contents i els nens encara més. De moment, la denúncia va quedar sense efecte, però al maig del 38, la segona denúncia feta igualment pel Comitè Revolucionari de Constantí. Altra vegada l'alcalde em va defensar. Altra vegada m'acompanya a Tarragona i en vista de les manifestacions de l'alcalde que contradeïa les acusacions de fascista de la denúncia aquesta queda sense efecte.

---

254. Expedient personal de Concepció Carreras Creus. AHT. Fons Delegació d'Ensenyament a Tarragona, exp. 13, any 1950.

255. Declaracions jurades de Concepció Carreras i de Josep Aragonès, de 21 de febrer i 29 de maig de 1939, respectivament. Archivo General de la Administración. Expedient de depuració de la mestra Concepció Carreras Creus, signatura 32-12955-00027.

Però al novembre de 1938 a Vila-rodona es canvia l'alcalde. El Sr. Pié era un alcalde d'esquerra, però era tolerant, era un bon home. El nou alcalde era comunista rematat i amb una tercera denúncia em van treure [aquí falta una línia de la fotocòpia del manuscrit, que ha quedat escapçada]. Em donaren la plaça de mestre de la Vilella Alta i va ser la mama que va dir: 'No hi aniràs'. El motiu era perquè el front de l'Ebre era molt a prop i ja es veia pròxim l'acabament de la guerra. De manera que tornarem a casa nostra a Constantí.²⁵⁶

Les forces de seguretat

La depuració de la Guàrdia Civil, ara anomenada Guàrdia Nacional Republicana, va ser coordinada pel Comitè Antifeixista de la Guàrdia Nacional Republicana de Tarragona. El Comitè Antifeixista de Constantí va emetre l'informe corresponent a la conducta política i social dels agents d'aquest cos que hi havia a Constantí, a la caserna del carrer sant Pere. El procediment va començar el 13 de setembre de 1936:

Debiendo conocer este Comité la conducta y actuación de todo el personal de la antigua Guardia Civil, hoy llamada GUARDIA NACIONAL REPUBLICANA, que componía la dotación del puesto establecido en esa población desde la implantación del Régimen republicano y muy particularmente desde el 6 de octubre de 1934 a la fecha que dio principio el movimiento fascista, al objeto de proceder en justicia, rogamos a los camaradas que componen ese Comité nos participen dichos antecedentes al ser posible con abundancia de datos, a los fines indicados.

Quatre dies després, el Comitè de Constantí contestà en aquests termes:

En contestación a su atento oficio de fecha trece de los corriente este Comité antifascista, atento a la verdad y a la Justicia revolucionarias, debe exponer:

Que la conducta de los individuos de la Guardia civil, hoy Nacional Republicana, que componían la dotación de esta villa, han venido cumpliendo su deber con arreglo a las circunstancias, no habiéndose extralimitado en caso alguno. Esto, en cuanto afecta á los Guardias en general. Pero el Cabo Comandante del Puesto Francisco Giménez Giménez y el Guardia Víctor Aparicio Barrera no pueden incluirse en este caso por las razones siguientes.

El mencionado Cabo vino a esta población en Julio del año 1934. Desde la fecha de posesión hasta el seis de Octubre observó una conducta atenta con las Autoridades izquierdistas que por aquel entonces regían los destinos de esta villa. Llegado el seis de Octubre se distinguió de una manera evidente en la represión, transformándose en Agente al servicio del elemento reaccionario de la villa, con el que tenía una gran convivencia y a cuyo amparo cometieron toda clase de provocaciones, como la ocurrida el día 11 de mayo, que motivó que el Ayuntamiento le hiciera una denuncia al Consejero de Gobernación de la Generalidad por no haber actuado con la energía que el caso requería. En dicha denuncia se pedía el castigo y traslado de dicho Cabo. Además, opuso bastante resistencia a la toma de posesión del Ayuntamiento popular al ser repuesto en virtud del triunfo electoral del 16 de febrero del año en curso, sólo por favorecer el elemento reaccionario y caciquil de la población.

Que en lo que afecta a los Guardias Víctor Aparicio y Rogelio Ibáñez Gómez son los que con más celo cumplían las órdenes del Cabo en todo lo que podía favorecer al bando derechista y reaccionario y perjudicar al elemento izquierdista de la villa.²⁵⁷

---

256. Lola Solé: «Algunes vegades...».

257. Fa referència als incidents durant el tancament de l'escola religiosa de Constantí. Vegeu J. Estivill: «La clausura...», p. 259-274.

No sabem si l'informe van tenir posteriorment algun recorregut en la persona dels dos agents citats.

Treballadors d'altres administracions

El Comitè de Constantí informà, durant les primeres setmanes de la guerra, la petició de dades de caire polític o social de treballadors que estaven vinculats amb el poble pel fet d'haver-hi nascut, viscut o treballat, però que formaven part d'altres administracions. Aquí hi ha alguns casos que hem localitzat entre la documentació municipal.

La Comissió depuradora de funcionaris de sanitat afectes a l'Ajuntament de Tarragona demanà un informe sobre la conducta política, moral i social de Feliu Font Grau, veí de Constantí durant un temps. En la resposta es destacava que aquesta persona «observà sempre una bona conducta, no destacant-se per cap activitat política ni social contrària a les idees que informen la nostra Revolució».²⁵⁸ De Fernando Romero, tècnic topògraf que havia estat treballant a Constantí recentment per confeccionar les fulles cadastrals de rústica, es demanava un informe polític de la seva conducta:

Amigo Pau [Gil Rivalt]: Como supongo sabrá que para el reingreso en el Estado, hace falta, acreditar la actuación política o sindical de cada uno de los topógrafos que formábamos el cuerpo de «Topógrafos del Estado». Le ruego que por medio del comité antifascista de ese pueblo me extendáis un certificado en el que conste mi actuación sindical durante mi estancia en esa, el año treinta y cuatro y 35 (1934 y 1935), entre los obreros de la Brigada que me ayudaban en el trabajo.

Ya todos saben de sobra mi significación política y mis predicaciones en ese sentido, así que espero me manden el certificado ese, a la mayor brevedad, a mi casa en Vendrell.²⁵⁹

Les autoritats locals, primer el Comitè i, després, l'Ajuntament, també van emetre informes, prèvia petició de l'interessat, a manera d'aval polític per facilitar gestions administratives diverses, com en el cas de Joan Alegret Vallés, aspirant a ingrés al Cos de Mossos de les Esquadres de Catalunya, s'havia d'informar amb urgència reservadament «la conducta observada i que observa el veí d'aqueixa Població amb motiu dels successos revolucionaris actualment esdevinguts».²⁶⁰ Però en aquests casos ja no es tractava estrictament de processos de depuració de treballadors públics.

---

258. Ofici a la Comissió depuradora de funcionaris de sanitat afectes a l'Ajuntament de Tarragona, 30-9-1936. AMCO, 12/o/1936.

259. Carta de Fernando Romero Sanz, sense data, però d'octubre de 1936, aproxí-madament. El Pau que figura com a destinatari amb tota seguretat és Pau Gil Rivalt, que havia estat president del Comitè Antifeixista de Constantí i conseller a l'Ajuntament de Constantí. AMCO, 12/o/1936.

260. Ofici del tinent-coronel en cap de la comandància de les Esquadres de Catalunya a l'alcalde de l'Ajuntament de Constantí, 1-8-1936. AMCO, Ajuntament de Constantí, 1/r/1936.

ELS DESTERRAMENTS

Hem trobat tres casos on les autoritats manen a alguns veïns desafectes al règim republicà marxar del poble. El primer va afectar Mn. Josep Andreu Bosch, vicari a la parròquia de Constantí, que fou acusat de dur a terme activitats feixistes, va anar a judici del Tribunal Popular i la sentència va ser la pena de reclusió i, en acabar-la, la prohibició de residir a Constantí durant dos anys. Expliquem el seu cas detalladament en un apartat de més amunt.

El segon cas afectà l'esquilador Enrique Martínez Nolla, fugitiu de l'Aldea en veure's perseguit per elements d'esquerres i refugiat a Constantí. El 19 de juliol de 1936, durant el cap de setmana del cop d'estat, l'alcalde l'obligà a marxar del poble, la qual cosa va fer immediatament. També tractem d'aquest cas en un apartat anterior.

El tercer cas implicà les filles de l'alcalde de dretes Joan Solé. La Maria i la Dolors van ser fetes fora del poble, tal com explicà la segona en un escrit datat de molts anys després:

El dia 4 de gener de l'any 1937 va venir a casa un home del comitè revolucionari. Era de cal Via Rey (?) (que després va morir a l'exili a França). Ens va dir que la Maria, ma germana petita, i jo havíem de marxar del poble, o sigui, de casa nostra, perquè de 'nosaltres no en volien ni cadells'. La mama, si volia, es podia quedar a casa, perquè 'ara hi posarem refugiats de Madrid aquí a casa vostra'.

Com que si hem de marxar del poble no sabem a on anar, ja que la nostra família, que també els assassinaren el pare, es trobava en les mateixes condicions, jo vaig pensar en anar a Tarragona a demanar una plaça de mestre en un poble, perquè ara vénen criatures de fora. D'altra part, alguns nois joves mestres els demanaven al front. Vaig suposar que això m'afavoriria. Jo solament havia fet el batxiller, que l'havia acabat al juny del 36, poc abans de començar la guerra i encara no tenia ni 16 anys.

Vaig anar, doncs, a Tarragona, a la secció administrativa del Magisteri, al carrer Méndez Núñez, una travessia de la Rambla. Em varen atendre molt bé, després d'explicar-los-hi els motius, que la meua germana i jo havíem de marxar de casa. Llavors, jo era una noieta baixeta, primeta, ja que fins als vint anys vaig créixer, però era mona i crec que els hi vaig fer llàstima. Em van dir que havia de pertànyer a un partit polític i així ho vaig fer. A les teresines hi havia la UGT i allí vaig anar. Com que necessitava dues fotografies vaig anar a Chinchilla, que era allí al costat, però quan ho vaig tenir tot a punt em vaig adonar que l'autobús de Constantí m'havia deixat, o sigui, s'havia escapat. M'assento en un banc de la Rambla i em poso a plorar. Ara veig que devia jo cridar l'atenció de la gent, perquè anava tota negra amb un velet al cap, ja que era un temps que es portava molt de dol i tenint en compte que la nostra família havia quedat destrossada. Per això, quan va passar un milicià, bueno, jo no sé qui era, devia ser algú que manava, em va preguntar per què plorava. Jo li vaig explicar tot i molt atent recordo que em va escoltar. M'agafa pel braç i em diu: 'No llores, niña, que todo se arreglará'. M'acompanya al lloc on ja havia anat abans i diu: 'A esta niña tenéis que atenderla', i dirigint-se a mi em diu: '¿A dónde te gustaría ir?'. Jo vaig dir que 'mi madre era de Vilarrodona' i que a 'Botarell teníamos parientes del Comité'. Se'n va anar cap a dins al despatx i després d'esperar-me un bon rato ve i em diu: '¿Qué te parece Vilarrodona?'. Jo naturalment vaig dir que sí. Diu: 'Bueno, dentro de pocos días te mandaremos el nombramiento al ayuntamiento'. 'No, al ayuntamiento no, que no me lo darán. Mandádmelo a mi casa'. Vaig donar l'adreça i als pocs dies, tres o quatre, el vaig

tenir a casa. El quinze de gener de 1937 la mama em va acompanyar a Vila-rodona a prendre possessió a l'ajuntament. Encara va trobar un conegut, el Pilama, que era l'*alguacil*, i el secretari, el Sr. Roig. Els dos eren fills del poble. Em varen ensenyar el pis a on viuríem, al carrer Major, *enfrente* de la farmàcia. Ens va agradar molt. Aquell dia em vaig sentir feliç, com feia temps no m'havia sentit. Això de marxar del meu poble per anar a un altre que, segons la impressió que vaig tenir, seria vista amb bons ulls i respectada.

Amb una carretada de mobles, els més indispensables: la taula del menjador de cal Sr. oncle, armari del seu despatx, unes cadires i dos llits, quatre cacharros de cuina, abans d'acabar el mes de gener ens instal·larem a Vila-rodona la Concepció, la Maria i jo. Després, al cap d'uns mesos, va vindre la tia del Pont. La tia del Pont, vídua, germana de la meva mare, vivia a Reus cuidant com a majordoma a un oncle capellà, que era germà de la seva mare, per tant, germà de la meva àvia materna.

El capellà, que es deia mossèn Amadeo, quan se li va morir la majordoma és quan la seva neboda, la tia del Pont, va anar a cuidar-lo. També a Reus hi passava temporades la seva germana, o sigui, la mare de la meva mare. En una d'aquestes estades que l'àvia hi feia a Reus es va morir. Era el maig de 1932.

En començar la guerra l'any 1936, la tia i el Sr. oncle que era perseguit i el volien matar, es varen poder escapar i varen anar a amagar-se a casa a on havia nascut. Els mobles del seu pis de Reus, del raval de Robuster, els varen tirar al carrer i els cremaren. Recordo que tenia un armari molt maco, ja que era organista de la parròquia de sant Francesc.

Així és que al seu poble natal es va salvar. A dos quilòmetres de Vila-rodona hi havia un poble de quinze o setze famílies de pagesos, totes benestants. D'allí era filla la meva mare i, com és natural, en instal·lar-nos a Vila-rodona anàrem a saludar a la família. Eren l'Eusebi, germà de la mama i padrí meu; la seva esposa, la tieta Maria, i dos fills de nou i set anys, el Joan i el Josep Maria.

Ens varen rebre com mai ens hauríem pogut imaginar. La tieta ens va dir que allí era a casa nostra i cada dissabte en acabar la classe volia que anéssim a passar el diumenge a casa seva a Vilardida. Tenint en compte que estaven en plena guerra i algunes coses s'havien de comprar d'estraperlo, o sigui, amb uns preus fora de sèrie. Nosaltres vivíem del sou que guanyava jo de mestre i d'estraperlo no compràvem res. La tieta ens va ajudar molt. A més, tenia un caràcter molt alegre i ens va ajudar molt.

A través dels anys m'he donat conte de lo molt que ens va estimar i de lo molt que ens va animar, ja que nosaltres estàvem molt tristes. Aquell hivern de 1937 va fer molt de fred.²⁶¹

En dos dels tres casos que hem documentat queda clar que el desterrament s'efectuà de manera verbal i al marge de la llei. N'hem tingut coneixement de manera indirecta, no hi ha rastre a la documentació municipal, precisament per la irregularitat amb què s'imposava aquest càstic. Probablement hi hagués més casos similars.

CLANDESTINITAT I EXILI

Des d'un primer moment, quan esclatà la revolució, moltes persones temien ser víctimes de detencions, empresonaments i assassinats a mans dels organismes del Front Popular, de manera que van adoptar estratègies de vida, com ara passar

---

261. Lola Solé: «Algunes vegades...».

a la clandestinitat. Seguiren vivint al poble, però en domicilis diferents dels seus i tenint la mínima o cap presència a l'espai públic. Un dels casos més coneguts fou el de Mn. Josep Aragonès, el rector de la Parròquia, que va viure amagat des del 22 de juliol de 1936, el dia de l'assalt i crema d'objectes de l'Església, fins poc abans de l'entrada de les tropes franquistes al poble. Va deixar la casa rectoral del carrer Major i es va instal·lar amb les seves germanes a un piset del començament del carrer de la Costa. Tot i això, sabem que va continuar oficiant sagraments en domicilis particulars, però comptant amb el silenci còmplice d'aquelles famílies, algunes d'elles, per cert, ben d'esquerres, com la del militant d'ERC i posterior alcalde, Macià Martorell. Recordava el seu fill Pere que un vespre, Mn. Aragonès va anar, vestit de carrer, a la casa de la família i va administrar l'extremunció i viàtic a la seva tieta política Francisca Solé poc abans de morir.²⁶² Durant tot aquest temps, el rector va comptar també amb l'ajuda de famílies del poble.

Durante el tiempo que estuve oculto para librarme de la persecución rojo marxista, que fue desde el 22 de julio hasta poco antes de la liberación por las gloriosas tropas nacionales de nuestro invicto Caudillo Franco, el vecino de esta villa José Solanes Mercadé y su familia algunas veces nos favorecieron como la mayoría de los feligreses, para hacer más llevadera la privación y poder hacer frente a las necesidades de la vida.²⁶³

Altres persones perseguides reconegueren i agraïren, en el marc dels judicis franquistes revisionistes, la solidaritat que els havien prestat persones d'esquerres que ara es trobaven en el punt de mira de les autoritats franquistes. Agustín Sandoval Panasach «ignora la actuación de dicho señor [es refereix a Avel·lí Sanahuja Papiol], si bien le considera persona de buena moralidad y conducta y se le ofreció en los primeros días a esconderle en su casa ya que el declarante estaba perseguido por defecto al régimen rojo.»²⁶⁴ Unes monges van ser recollides per Lluís Gil Coll, regidor d'esquerres a l'Ajuntament i membre del Sindicat Agrícola, al municipi de Graus (Osca), on les va enxampar la revolució i foren portades fins a Constantí, sanes i estàlvies, no sense perills, com relaten elles mateixes:

[Las Religiosas Carmelitas Descalzas de Graus, Huesca, hacemos constar] Que al producirse la subversión roja, contra la legalidad triunfante del Glorioso Alzamiento Nacional, Don Luis Gil Coll, por el parentesco que tiene con una de nosotras, vino directamente desde Constantí, para recogerlos, y en nuestro viaje hasta aquel pueblo nos prestó su desinteresado apoyo cuantas veces fuimos detenidos por milicianos rojos. Fue especialmente grave la detención que sufrimos en Binéfar, donde sospechando nuestra condición de religiosas, fuimos todos injuriados y amenazados, sufriendo el Sr. Gil grandes molestias y peligros por haber proferido algunas palabras a favor del Movimiento Nacional, la entereza con que supo defendernos y por

---

262. Martorell: «Macià...», p. 52.

263. Certificat de Josep Aragonès, 26-5-1939. ATMT3, caixa 28.225, doc. 39.

264. Declaració d'Agustín Sandoval, 12-3-1940. AHT. TRP, caixa 25-26, exp. 1.891, doc. 657.

el hecho de proteger a unas religiosas, querían fusilarle, consiguiéndose con su energía nuestra salvación. A él debemos nuestra llegada a la compañía de nuestras familias.²⁶⁵

Mn. Ramon Bergadà, que havia estat el rector de la Parròquia de Constantí entre 1916 i 1924 i ocupava diversos càrrecs de la Catedral de Tarragona certificà que Gabriel Nicolau Papiol l'havia ajudat amb «limosnas en especie a sobrellevar tan horrible actuación» i que «ha sido siempre de derechas, simpatizante y de actuación destacada, católico ferviente y práctico, llegó a tener incidentes en pleno poderío de la república cuando la incesante persecución que fué objeto los católicos y principalmente las congregaciones religiosas».²⁶⁶

En una altra declaració sobre la mateixa persona diu Mario Pie Jiménez:

Le consta que durante el periodo rojo [Gabriel Nicolau] ayudó en todo lo posible, incluso llegó a tener incidentes que determinaron persecución (su encarcelamiento momentáneo –no puede precisarlo bien dadas las muchas incidencias habidas durante aquel periodo–), a elementos perseguidos y principalmente a sacerdotes desvalidos como tambien a religiosas –éstas menos perseguidas–, facilitándoles elementos de vida y cobijo. Comunicaba a vecinos suyos, de su misma ideología, la llegada de sacerdotes para practicar la santa Misión, contándole que incluso se administraban los Santos Sacramentos; su filiación de antes del Movimiento fué marcadamente derechista, y en las votaciones de rebeló como un ferviente propagandista de tal matiz, sobre todo como católico, del que siempre fué uno de los grandes paladines del pueblo que, dicho sea, abundaba una corriente ateísta.²⁶⁷

Aquí tenim un altre relat en primera persona novament de la mà de Lola Solé, que explica com la seva família va acollir i cuidar un germà de l'àvia, capellà en situació de perill.

Bueno, i amb tot això, al costat de casa, a la casa vella enderrocada per a fer-hi el magatzem del Fermín (a.c.s.) (?), hi vivia amb la seva majordoma el Sr. oncle, capellà germà de l'àvia. Estava retirat i feia de capellà a Constantí. Tota la vida des de que jo era criatura l'havia vist a casa. Cada dijous, com que a la tarda no feien col·legi, anàvem la maria i jo a casa seva. Era molt comunicatiu i ens estimava; quan jo vaig començar a estudiar llatí, al segon any de batxiller, ja em sabia les declinacions i els verbs perquè ell me'ls havia ensenyat. La seva majordoma era de l'Espluga Calba i quan la seva família es va enterar que als de Pau Solé els mataven van venir a buscar-la. El Sr. oncle es va quedar sol i el recollirem a casa.

Els dos mesos que va viure amb nosaltres ens va fer molta companyia. Era ja vellet, però tenia el cap molt clar. Allí, al menjador de casa, *assentat* en una cadira que en dèiem 'la Trona', feia molta presència. Era alt i gros; quan a través dels anys he conegut per la televisió al Tarradelles me recordava a ell.

Tot el temps que el vàrem tenir a casa cada diumenge a la tarda venien a fer-nos companyia tres seminaristes del poble. Un dels tres seminaristes era el germà gran de mossèn Magí, que va morir de malaltia poc abans de cantar missa.

---

265. Instància de Francisca de la Presentación Gran i Dominga del Carmen Gil al Tribunal de Responsabilidades Políticas, 12-12-1940. AHT. TRP, caixa 25-26, exp. 1.891, doc. 1.225.

266. Certificat de Mn. Ramon Bergadà, 29-2-1940. AHT. TRP, caixa 25-26, exp. 1.891, doc. 341.

267. Segons declaració judicial del secretari de la delegació a Tarragona del Banco de España, Mario Pie Jiménez, de 12-3-1940. AHT. TRP. caja 25-26, exp. 1.891, doc. 344.

Cada diumenge quan marxaven ell els anava a despedir a la porta, però un dia quan digueren com de costum: 'Bueno, mossèn Josep, fins diumenge', 'No, que diumenge no vindreu'. El Josep Gavaldà va dir 'Que no vol que vinguem, mossèn Josep'. 'Sí que vull que vingueu, però es que dijous em moriré i divendres m'enterrareu'.

El dijous era Nadal, serien la 7 del matí. La mama, la Maria ma germana i jo dormíem a l'habitació del costat del Sr. oncle, comunicada per una porta d'escape. Un cop sec ens va despertar, ens aixecarem. El Sr. oncle havia caigut del llit, del modo que vàrem poder l'aixecàrem i cridàrem al metge. Quan va venir ja havia mort.

La mama i la cosina Maria varen posar un llençol blanc a la paret de la sala i amb dos trossos de roba negra hi cosiren una creu. El fuster va posar unes [?], que taparen amb llençols blancs i el cos del difunt el posaren allí vestit amb la sotana. L'enterraren el dia de sant Esteve, com ell havia ja pressentit.

A l'enterrament, solament la família. Els germans, el Martello. Les dones solament, perquè els homes eren al barco i a les xeques del carrer Vallmajor de Barcelona. Ni els veïns ni les persones del poble simpatitzant amb casa nostra no es varen atrevir a vindre a casa per donarnos el condol.

Nosaltres hasta teníem por de sortir al carrer, perquè a més d'haver-nos fet tant de mal semblava que érem els culpables de la guerra.²⁶⁸

Tenim notícia per via de la seva masovera, Laura, que al mas d'Alemanys hi hagué una comunitat de monges amagada durant la guerra, encara que no n'hem trobat cap més dada.²⁶⁹

Com hem vist, moltes persones foren perseguides per raons polítiques, ja fos per posseir un patrimoni que els era incautat, la militància dretana, la pertinença a l'Església catòlica o altres supòsits per l'estil. Desenes de persones al poble foren detingudes, jutjades i empresonades. Era lògic que aquestes persones, en la mesura de les seves possibilitats econòmiques i si les circumstàncies ho permetien fessin esforços per fugir, soles o acompanyades de la família, i buscar l'aixopluc en un altre municipi on no fossin conegudes o hi tinguessin algú que els pogués oferir ajuda. En alguns casos, van passar directament a zona rebel, no sense penúries, com en el cas del farmacèutic Francisco Roig Ferré, el metge Emilio García Teixidó i el secretari Pedro Muñoz Farrás. Segur que molta més gent va seguir el mateix camí, però en realitzar aquest viatge d'amagat, per evitar possibles repressàlies, no en tenim coneixement. Sabem, però, per testimoni oral, que Maria Solé Solé, vídua de Pere Martorell, assassinat en el marc de la persecució política de la rereguarda, i cunyada del germà del seu home, Lluís Martorell, mort també violentament el mateix dia, fugí del poble en carro, acompanyada de les filles, fins a Botarell. Com a anècdota de l'impacte emocional que tenien totes aquestes circumstàncies, podem comentar que, en sonar l'alarma durant els bombardejos i córrer la població civil a resguardar-se al refugi,

---

268. Lola Solé: «Algunes vegades...».

269. Josep Oriol Nicolau Tell: *Masos de Constantí. Etnografia i etnolingüística*. Arola editors, Constantí, Tarragona 2005, p. 115.

ella no volia anar-hi, perquè, deia, que a alguns dels veïns que hi havia allí els feia responsables de la mort del seu home i, que de fet, ja li era igual si una bomba se l'emportava a ella.²⁷⁰

Altres fugitius foren els joves que no volien servir a l'exèrcit republicà i van passar-se al rebel. Consultant documents diversos hem documentat tretze persones: Rafael Albiol, Josep Alesà Gavaldà, Ramon Cerdà Marsal, Lluís Curulles Piles, Joan Baptista Escardó, Pere Gavaldà Plana, Antoni Gens Moragas, Pau Folch Claravall, Josep Hivern Busquets, Batista Maduelles Cardó, Francesc Pedret Pascual, Joan Reig Vallès, Francesc Roselló Solé, Basili Sans Serrahima i Martí Joan Vallès Bofarull.²⁷¹ Un d'ells, Pau Folch (Pau Agutzil), ho recordava d'aquesta manera al cap dels anys:

Va arribar la Guerra Civil el dia divuit de juliol de l'any mil nou-cents trenta-sis i llavors en cap de mig any de la Guerra Civil, me vaig evadir a l'Espanya nacional. Mig any, sí, al 37 ja era allà, a l'Espanya nacional pel front de Jaen i em vaig evadir pel poble de Porcuna i d'allí a Còrdova. A Còrdova hi vaig ser un any. [...]

Naltros vam marxar d'aquí per anar a Còrdova perquè vam veure que els voluntaris que hi havia al poble, d'aquí, anaven allà i no en tornava cap, i al segon camí va dir, cullons això és que ja, tururut, perquè deien rellevo, i el rellevo és que en ve un i marxa l'altre, pro és que aquests ja no tornaven i va ser que naltros ens vam decidir i vam marxar cinc d'aquí: Josep Hivern Busquets, Josep Alesà i Gavaldà, Lluís Curulles Piles, Batista Maduelles Cardó i Pau Folch. Aqueixos cinc vam anar cap a la zona nacional, i vam estar allà, dos anys, fins que es va acabar. Allà ens deien evadidos [...].²⁷²

CONCLUSIONS

L'exèrcit franquista ocupà Catalunya el gener de 1939 i la resta del territori fins a la victòria definitiva sobre el règim republicà. «L'ambient del nostre poble [el novembre de 1938] havia canviat –diu Lola Solé–. La gent que no ens volia al poble no tenia la consciència tranquil·la. Molts tenien les mans brutes i com que ja es perfilava l'acabament de la guerra, tenien feina a preparar-se per escapar. Per fi, el 15 de gener de 1939. Un gran repiqueig de campanes. La guerra quasi havia acabat, al menys a la nostra província».²⁷³

Què va suposar el període del Front Popular en termes de repressió política durant els anys 1936 a 1939? La repressió té el seu inici amb la destrucció

---

270. Conversa telefònica amb Ramon Torrens, 23-7-2025.

271. Llista de càrrecs del consell local de la Falange a Constantí. AMCO, fons Delegació Local de la Falange, 1/f/1950. Llistat de víctimes de la Guerra Civil. AMCO, 1/o/1939. Juli Gens Franquès: «Tradicció oral de Constantí», *Estudis de Constantí*, 29, 2013, p. 306. Registres de la correspondència de sortida. AMCO, 2/r/1933 i 3/r/1937.

272. J. Gens: *Tradicció...*

273. Lola Solé: «Algunes vegades...».

iconoclasta dels símbols de la religió catòlica: crema d'objectes de fusta, com els bancs, els retaules i les imatges de l'església parroquial; fosa dels objectes metàl·lics per a usos bèl·lics, com les campanes del campanar. Alguns objectes de valor artístic van ser salvats per la Generalitat i duts als museus, mentre que alguns fidels salvaren objectes de devoció, entre ells, les obres de Jujol. Un segon àmbit d'actuació suposà la incautació de bens immobles (finques, masos, pisos, etc.) i mobles (vehicles, mobiliari, bestiar, etc.) de les persones i organismes considerats genèricament «desafectes al règim»: grans propietaris, polítics de dretes, professionals liberals, la Parròquia, el Casino, etc. Hem comptat una trentena de propietaris de béns afectats. Les incautacions començaren abans que es publicqués cap norma legal, per la via dels fets consumats, a discreció de les autoritats locals. La Generalitat, òrgan competencial superior en la matèria, introduí burocràcia, dilatà els procediments, però no va resoldre ni un sol cas plantejat. En realitat, els formalismes del procediment administratiu permetien la presentació de recursos, però xocaven amb la realitat de la persecució contra els grans propietaris, alguns dels quals foren assassinats en aquests anys.

Pel que respecta la repressió contra les persones, hem documentat una cinquantena de detinguts i empresonats. Difícil de precisar la xifra, perquè la majoria d'aquests fets es van fer d'esquena a la llei, amb voluntat de no deixar cap rastre documental. Hi ha prou evidències que l'Ajuntament i el Comitè Antifeixista (i les delegacions locals de les organitzacions d'esquerra) van ser part col·laboradora, activa i imprescindible en la repressió: van possibilitar les detencions, van posar controls a les entrades i sortides del poble per evitar fugides, cediren les instal·lacions municipals com a presó temporal, feren torns de vigilància sobre els presos, etc. Després, els detinguts foren traslladats a diferents centres de reclusió, qüestió encara en bona part per aclarir. La part més terrible, però, fou la vintena de persones de Constantí o que hi vivien o hi treballaven que foren assassinades. Totes aquestes morts es perpetraren novament al marge de la llei. Els cadàvers, en molts casos, no foren sinó trobats en fosses comunes un cop acabada la guerra. No hem trobat cap dada que faci sospitar que algun membre de les organitzacions locals participés personalment en l'acció material dels assassinats.

Sabem que hi hagué tres judicis penals jutjats pel Tribunal Popular de Tarragona contra persones considerades desafectes al règim. Dos d'ells els hem localitzat: un acabà amb quatre sentències de pena capital, després commutades per cadena perpètua; l'altre, amb pena de reclusió. El tercer judici no l'hem sabut trobar. A banda, hi hagué alguns judicis de faltes, presidits per l'alcalde de Constantí a la mateixa casa consistorial, que acabaren amb imposicions de penyores per mostres de derrotisme o injúria a les autoritats.

Un aspecte poc conegut de la repressió republicana fou la depuració de tots els treballadors públics. Fou una depuració més formal i reglada la que gestionà el govern de la Generalitat contra els mestres. A Constantí, en aquell moment, n'hi treballaven sis o set, i en un cas comportà la seva jubilació forçosa. De caràcter més irregular fou la purga de l'Ajuntament contra els seus mateixos treballadors: acabaren sent destituïts tots ells, excepte el veterinari. Alguns dels cessats, a més, foren detinguts, empresonats o assassinats.

Hem documentat tres desterraments: un seguint el procediment formal dins de la llei i dos que ho foren verbalment i a discreció de les autoritats locals, novament fora de la llei i sense deixar rastre documental. Hem tingut coneixement d'aquests dos casos de manera indirecta i segurament es devien produir més casos.

Finalment, recollim alguns testimonis de vida a la clandestinitat, d'ajuda mútua entre veïns i d'exilis forçats.

Aquest treball pretén oferir un esquema general de la repressió republicana durant els anys 1936 a 1939, quan els governs i el poder van estar en mans de les organitzacions d'esquerres. Hem evitat les consideracions morals o polítiques a l'hora d'explicar els fets. La Guerra Civil espanyola s'ha convertit en aquests darrers anys, malauradament, en un debat polititzat i nosaltres hem intentat restituir-lo novament al nivell estrictament historiogràfic. L'única llicència moral que ens hem permès ha estat incloure dades familiars de les víctimes, perquè la repressió contra una persona deixa un impacte emocional també en els seus éssers estimats. El drama humà de la guerra és encara una assignatura pendent en bona part: més enllà de les qüestions polítiques, econòmiques i militars, moltes famílies quedaren destrossades per la violència i el seu record perdura en la memòria dels descendents directes encara avui dia. A gairebé noranta anys de l'inici del conflicte, hem volgut aportar llum sobre els fets devastadors de la repressió política, dels anys quan la gent que trucava de matinada a la porta, parafrasejant la cèlebre cançó antifranquista de Maria del Mar Bonet, era la gent d'esquerres.

APÈNDIX

Arxius

Archivo General de la Administración
Archivo Histórico Nacional (AHN).
Archivo del Tribunal Militar Territorial Tercero (ATMT3).
Arxiu de l'Audiència Provincial de Tarragona
Arxiu Històric de Tarragona (AHT).
Arxiu Municipal de Constantí (AMCO).
Arxiu Parroquial de Constantí.

Bibliografia

- Basco Gracià, Francesc. *500 templos devastados. Guerra Civil (1936-1939)*. Arquebisbat de Tarragona. Tomo I. Tarragona, Tarragonés, Baix Penedés. Barcelona: Editorial Escua, 2013.
- Basco, Francesc: «Constantí (Tarragona): veinte personas asesinadas», 13-3-2017. <https://memoriasypalabras.wordpress.com/2017/03/13/constanti-tarragona-veinte-personas-asesinadas/>
- Basco, Francesc: *Mártires del siglo XX*. Arquebisbat de Tarragona. Editorial Escua, Barcelona 2009,
- Bergadà, Mn. Àngel: «Els nostres màrtirs – 60». *Església de Tarragona*, número 152, agost-setembre 2001
- Borràs Llop, Juan: *Una guerra a les nostres vides. Biografia d'un poble a la Catalunya rural. La Canonja 1936-1939*. Centre d'Estudis canongins Ponç de Castellví, Tarragona 2006.
- Borrell Martí, Xavier; Grau, Josep M.: «La repressió dels fets d'octubre de 1934 a Constantí i la correspondència posterior dels germans Josep i Lluís Gil Coll durant la guerra civil i el franquisme (1934-1939)». *Estudis de Constantí*, 39, 2023, p. 73-97.
- Caamaño Morado, Salvador: *Tarragona, 1936. Terror en la retaguardia*. Silva editorial, Tarragona 2022.
- Cerdà i Sans, Maria Assumpta; Outeda i Recio, Elisenda-Montserrat; Roca i Pellicert, Josep Maria ; Sabaté i Sans, Josep M.: «Les capelletes votives dels carrers de Constantí», *Estudis de Constantí*, 3, 1987, p. 7-31.

- Cervelló, Àlex: «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a Constantí», *Estudis de Constantí*, 22, 2006, p. 93-112.
- Claver, Joaquim: *Més sobre la parròquia Sant Feliu, màrtir, de Constantí*. Parròquia de Sant Feliu, Màrtir, Constantí. Tarragona 2016,
- Climent, Luis: *Rojos en Tarragona y su provincia*, 1942.
- Duch, Montserrat; Giné, Anna Maria: «Constantí durant la Guerra Civil», *Estudis de Constantí*, 3, 1987, 95-127.
- Escarré, Ricard: «La Closa. Un mas històric i senyorial de Constantí», *Rutes de Constantí*, 3, 2011
- Estivill Pérez, Josep. *Els anys de la II República a Constantí*. Ajuntament de Constantí, Tarragona 2007.
- Estivill Pérez, Josep. «Investigant la Guerra Civil a Constantí», *Podall* (Montblanc), 6-7, 2017-2018, p. 270-277.
- Estivill Pérez, Josep: «La clausura de l'escola de les monges de Constantí (1936)», *Estudis de Constantí*, 40, 2024, p. 259-274.
- Gens Franquès, Juli: «Tradició oral de Constantí», *Estudis de Constantí*, 29, 2013, p. 289-309.
- Grau i Pujol, Josep M.: «Cartes de soldats de Constantí i la Selva del Camp des del front de guerra (1936-1938)». *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 141-166.
- Grau Massó, Isidre: «La Guerra Civil a Constantí. Noves aportacions». *Estudis de Constantí*, 13, 1997, p. 97-98.
- Gudín de la Lama, Enrique; Gutiérrez Flores, Jesús; Obregón Goyarrola, Fernando; Menéndez Criado, Enrique: «La depuración republicana del magisterio cántabro durante la Guerra Civil», *Historia Actual Online*, 29, otoño 2012, p. 163-176. <https://www.academia.edu/8319486/>.
- López Esteve, Manuel: *Els fets d'octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*, tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2012.
- Martorell Ferràn, Pere: «Macià Martorell. L'últim alcalde republicà de Constantí a Mathausen». *Estudis de Constantí*, 20, 2004, p. 47-58.
- Massó Carballido, Jaume: «Sobre el salvament del patrimoni artístic religiós de Constantí (1936-1939)». *Estudis de Constantí*, 17, 2001, p. 81-100.
- Pàmies, Anton: «Pere Caselles i Tarrats, entre el Modernisme i el Noucentisme», dins Fàbregas, Josep i Anciola, Montserrat de (coord.): *Jornades d'arquitectura*

modernista «*El Modernisme, Domènech i Montaner i el seu temps*», Edicions del Centre de Lectura, Reus 2016.

Piqué Padró, Jordi: «Els reclusos del Preventori Judicial de Tarragona», dins Jordi Piqué Padró i Josep Sánchez Cervelló (coords.) 2000. *Guerra Civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camps de Tarragona,

Piqué Padró, Jordi: *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998.

Recasens Llorc, Josep: *La repressió franquista al Tarragonès*, Lleida, 2019.

Serra Vilaró, Juan: *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936 al 1939*. Imprenta y Librería suc. De Torres & Virgili. Tarragona.

Solé Barrufet, Josep Maria: «Les vicissituds del local de la Cambra Agrària i altres històries». *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 211-241.

Solé Fernández, Albert: «La Llei de Responsabilitats Polítiques a Constantí (1939-1945)». *Estudis de Constantí*, 33, 2017, p. 123-142.

Tolosana Arriaga, Francesc Xavier: *La repressió franquista a les terres de l'Ebre (1938-1948)*. Tesi doctoral (URV, 2021).

Valero, Julián: «Repressió: expedientats a la vila de Constantí (1936-1941)», *Estudis de Constantí*, 29, 2013, p. 213- 233.

Zepeda Iturrieta, Juan Roberto: «Els refugiats de guerra a Constantí (1936-1939)». *Estudis de Constantí*, 27, 2011, p. 167-200.